

**G.H. Meňliýewa, G.A. Akmämmédowa**

# **DIL TAÝÝARLYGY**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi  
tarapyndan hödürlenildi*

**Aşgabat  
“Ylym” neşirýaty  
2012**

UOK 800/801+378

M 38

**Meñliyewa G.H., Akmämmedowa G.A.**

M 38 **Dil taýýarlygy.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. –  
A.: Ylym, 2012. – 200 sah.

Okuw kitaby ýokary okuw mekdepleri üçin niýetlenilýär.

Okuw kitabynda hödürlenýän leksik temalar grammatik temalar bilen baglylykda ylmy we çeper edebiýatlardan, gazet-žurnallardan alyndy. Şeýle-de, okuw kitabynda geljekki hünärmenleriň iş dolandyryş resminamalaryny dogry ýazyp bilmekleri üçin nusgalar hödürlenilýär.

TDKP № 331

KBK 81.2-7 ýa 73

© G.H. Meñliyewa, G.A. Akmämmedowa, 2012

© “Ylym” neşirýaty, 2012

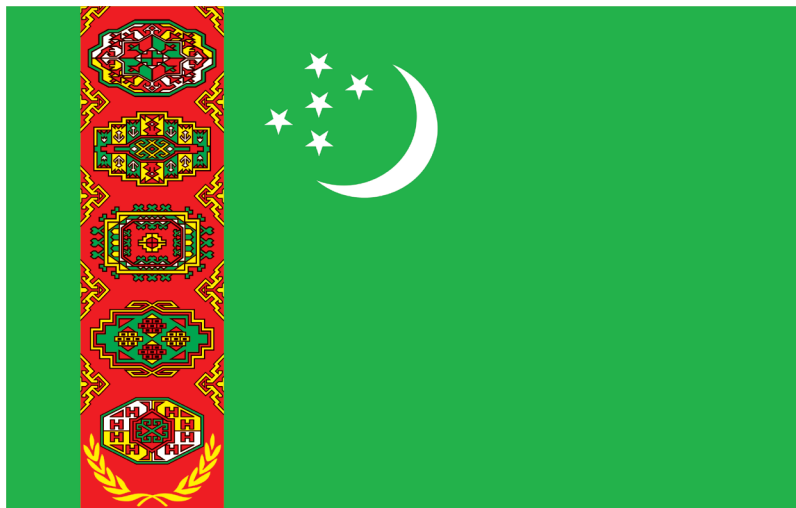


**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI  
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**





**TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY**



**TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY**

## TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,  
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.  
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,  
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

*Gaýtalama:*

Halkyň guran Baky beýik binasy,  
Berkarar döwletim, jigerim-janym.  
Başlaryň täji sen, diller senasy,  
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,  
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.  
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,  
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

*Gaýtalama:*

Halkyň guran Baky beýik binasy,  
Berkarar döwletim, jigerim-janym.  
Başlaryň täji sen, diller senasy,  
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

## Giriş

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda “Bilim hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilmegi ýurdumyzda ylym-bilim ulgamyny kämilleşdirmekde uly ähmiýete eýe bolýar. Bu Kanun ýurdumyzda ylmyň-bilimiň mundan beýläk-de ösmegi, ony halkara ülňülerine laýyk getirmek babatda uly mümkinçilikler döredýär. “Bilim hakynda” Kanunda ýaş nesle döwrebap bilim bermekde, täze tehnologiýalaryň ýokary netijeliligini gazanmakda ene dilimiziň hyzmaty aýratyn nygtalýar. Bu babatda Kanunyň 5-nji maddasynda: “Türkmen dili döwlet dili hökmünde eýeçiliginiň görnüşine garamazdan, bilim edaralarynyň ähli kysymlarynda okatmagyň we terbiýelemegiň esasy dilidir” diýilýär. Döwlet diliniň öwrenilişinde Türkmenistanyň ähli raýatlary üçin giň mümkinçiligiň döredilendigi aýdylýar. Bilimiň belent sepgitlerine ýetmegiň ýollary salgy berilýär.

Talyplaryň ylmylaryň esasy özenini döwrebap, talabalaýyk özleşdirmeginde dil taýýarlygy dersi möhüm hyzmaty ýerine ýetirýär. Dil taýýarlygy sapaklarynyň ýokary okuw mekdeplerinde okadylmagy bolsa ýaş nesliň başarnygyny artdyrmakda aýratyn orny eýeleýär. Bu dersiň talybyň saýlan hünärine, temalaryň içki mazmunynyň hünäri boýunça maksadalaýyklygyna görä berilmegi, onuň hünäri özleşdirmeginde ýardam edýär. Şoňa görä-de berilýän leksik, grammatik temalar bilen baglanyşykly tekstler talyplaryň dünýägaraýşyny giňeltmekde belli bir hyzmaty ýerine ýetirýär.

Okuw materiallary dil serişdeleriniň ýerlikli ulanylyşy taýdan tematik häsiýete eýe bolup durýar. Tekstler berlende umumybilim we umumylymy ýörelgelere esaslanýlar.

Halk döredijiliginden, çeper edebiyatdan, gazet-žurnallardan alnan tekstler, mysallar terbiýeçilik ähmiýetlidir. Olar talybyň söz bay-

lygyny artdyrmagyna, gözýetimini giňeltmegine, käbir grammatik şekilleri ýerlikli ulanmagyna mümkinçilik döredýär. Tekstler okuw derslerinden daşary, özbaşdak sapaklar üçin-de niýetlenýär.

Ýokary okuw mekdepleri üçin niýetlenen bu okuw kitaby özbaşdak many aňladýan söz toparlaryny, özbaşdak many aňlatmaýan söz toparlaryndan sözsoňy, baglaýjy kömekçileri we sözlemleriň gurluş aýratynlyklary taýdan ýönekeý, goşma sözlemlere bölünişleri bilen bagly grammatik materiallary hem-de tekstleri öz içine alýar.

Tekstleriň leksik-fonetik, leksik-grammatik, leksik-stilistik aýratynlyklar bilen bagly yzygiderlilikde hödürülenmegi dil serişdeleriniň çuň özleşdirilmeginde ýeňillik döredýär.

Okuw kitabynda iş kagyzlarynyň käbirleriniň nusgasy berilýär. Olar mümkingadar grammatik temalar bilen bagly alynýar. Bu bolsa geljekki hünärmeniň öz kärinde kynçylyksyz işlemegine mümkinçilik döreder. Çünki her bir hünärmen öz iş ornunda islendik resminamany ýazyp , ondan baş çykaryp bilýän bolmaly.

Bu okuw kitaby geljekki hünärmenleriň dil serişdelerini dogry, ýerlikli ulanmagyna belli bir derejede ýardam eder.



# TÜRKMENISTAN – TÄZE ÖZGERTMELER ÝURDY

## Atlar

### 1. Teksti edebi dilde okaň.

Garaşsyz Watanymyzda beýik işler, zähmet we durmuş galkynyşlary Türkmenistanyň Prezidentiniň öňdengörüji ýiti pähim-parasadyndan gözbaş alýar. Ösýän, özgerýän ykdysadyýetiň oba hojalyk pudagyny ýuwaş-ýuwaşdan bazar gatnaşyklaryna geçirip, girdejili ugra öwürmek möhüm meseleleriň biri bolup durýar. Ykdysady taýdan esaslandyrylýan ekin dolanyşygyny, topragyň hasyllylygyny ýokarlandyryýan biotehnologiýany giňden ulanmak şu günüň talaby. Häzir ýurdumyzyň suw gurlaryny ekerançylykda ýitgisiz peýdalanmak üçin suw howdanlarynyň göwrümini giňeltmek göz öňünde tutulýar.

“Gündogar-Günbatar” gaz geçirijisiniň gurluşygyna girişmek baradaky karar bolsa göwünleri galkyndyrýar. Onuň uzynlygy 800-den 1000 kilometr töweregi bolup, gözbaşyny Döwletabat-Derýalyk gaz geçirijisinden alyp gaýdýar. Onuň geçirijilik kuwwaty 30 milliard kubometre barabardyr. Bu gaz geçiriji Balkan welaýatynyň Belek şäherçesine çenli dowam eder.

### 2. Tekstiň meýilnamasyny düzüň.

3. Meýilnamanyň soraglaryna has we jyns atlary ulanyp, dogry jogap ýazyň.

4. 1-nji gönükmedäki tekstden alnan söz düzümlerini sözlem içinde getirň.

“...biotehnologiýany giňden peýdalanmak”, “...geçirijilik kuwwaty”, “... ekin dolanyşygy”, “... girdejili pudak”, “...suw gurlaryny peýdalanmak”...

### Ýadyňyždamy?

Türkmen dilinde atlar manysy taýdan iki topara bölünýär: has we jyns atlar. Has atlar adamlaryň, haýwanlaryň, ýer-ýurtlaryň atlarydyr.

#### **Meselem:**

Durdy, Berdi, Gülnabat, Dordepel, Balkan, Daşoguz, Türkmenabat, Köpetdag, Köýtendag, Amyderýa.

Jyns atlar bir jynsdan bolan zatlaryň umumy atlarydyr.

#### **Meselem:**

Oglan, el, aýak, derýa, dag, suw.

### **5. Berlen bölekden has atlary tapyp göçüriň. Olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Häzirki wagtda ýurdumyzda “Dagdan”, ”Nebitçi”, “Galkan”, “Ahal”, “Merw” “Köpetdag”, “Aşgabat” ýaly futbol toparlary bar. Olaryň her birinde onlarça türgenler türgenleşýärler. Bu toparlar ýakynda Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç şäheriniň Ýandaklyagyz stadionynda geçirilen “Dostluk” kubogy ugrundaky ýaryşda üstünlikli çykyş etdiler. Şol futbol oýnunda Mämmedesen Annaöwezow, Annaoraz Annaamanow, Mämmedemin Agaorazow ezberlik bilen çykyş edip, janköýerlerini begendirmegi başardylar.

**6. *Pena, Yklym, Gyzylgül, Bagtygül* adam atlaryna; *Türkmenbaşy, Mary, Yzmykşir* ýer-ýurt atlaryna we *derýa, düz toprak* ýaly jyns atlara sorag beriň. Olary sözlem içinde getirip, “Watanym gülleýär” diýen temadan tekst düzüň.**

**7. Berlen sözlerden goşma atlary ýasaň. Olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**Nusga:** iki+at+ýok – ikatýok

Porsy, aýak, derman, gara, düýe, ala, daban, goşa, alyjy, ýumruk, agaç, etene, älem, gyzyl, agzy, goşar, ulag, basyp.

**8. 7-nji gönükmede berlen goşma has we jyns atlary sözlem içinde getirip, 6 sany sözlem düzüň.**

**9. Türkmen dilinde dogan-garyndaşlyk aňladýan sözleri yzygiderlilikde ýazyň we olaryň manysyny düşündiriň.**

**Nusga:** ata – kakasynyň kakasy;  
baba – ejesiniň kakasy.

**Ýadyňzdamy?**

**1.** Goşma has atlarda ýanaşyp gelýän iki çekimliniň ikisi-de ýazylyar.

**Meselem:**

Annaoraz, Garaoýuk, Agaoraz, Annaesen, Ýandaklyagyz...

**2.** Jyns atlarda ýanaşyp gelýän iki çekimliniň biri düşürilip ýazylyar.

**Meselem:**

Altyatar däl, altatar, ýekeelli däl, ýekelli, ikiuçsuz däl, ikuçsuz, birikiüç däl, birküç.

**10. Dogan-garyndaşlyk aňladýan sözleri getirip, “Biziň bagtly maşgalamyz” diýen temadan tekst düzüň.**

**11. 1-nji gönükmede berlen tekstdäki sözlemlerden 6 sany sözi elipbiý tertibinde ýazyň.**

**Nusga:** a – alýar;  
b – beýik;  
ç – çenli;  
d – durmuş.

**12. Tekstden köplük san goşulmasyny kabul eden atlary ta-pyp ýazyň.**

Gojaman Hazaryň kenaryndaky ajaýyp Awazada çagalaryň hal-kara festiwalynyň guralmagy ýurdumyzyň ähli ýaşajylary, şol san-da ýaş nesliň wekilleri üçin gaýtalanmajak baýramçylyga öwrülýär. Sungaty hemra edinen çagalar Awazada deň-duşlary bilen çykyş edip, pikir alşyp, dostlarynyň hataryny uzaldýarlar. Sporta höwesek çagalar bolsa döwrebap sport mekdeplerinde, çagalar-ýetginjekler sport mekdeplerinde sportuň dürli görnüşleri boýunça özleriniň ukyplaryny synap görýärler. Olaryň iň zehinlileri bolsa abraýly bäsleşiklerde çykyş etmäge hukuk gazanýarlar (“A.” g.).

### Ýadyňyzdamy?

Atlarda köplük olardan ön gelýän belli bir san arkaly aňladylar.

**Meselem:**

**Bäs** sport mekdebinde...

### 13. Bölekden alnan söz düzümlerini ulanyp sözlem düzüň.

- ... çagalaryň halkara festiwalynyň...
- ... ýaş nesliň wekilleri...
- ... çagalar Awazada deň-duşlary bilen...
- ... döwrebap sport mekdeplerinde...
- ... özleriniň ukypalaryny synap...

### 14. 13-nji gönükmedäki *-lar, -ler* goşulan sözleriň käbiriniň köplük goşulmasyny san bilen çalşyryp ýazyň.

**Nusga:** ... abraýly bäsleşiklerde – abraýly iki bäsleşikde...

### 15. Aşakdaky söz düzümlerini ulanyp, “Awaza – dostluk mekany” diýen temadan tekst düzüň, *-lar, -ler* goşulmasyny kabul eden atlaryň köplük goşulmasyny san bilen çalşyryp ýazyň.

**Nusga:** Täze açylan sagaldyş merkezleri – Täze açylan bäs sagaldyş merkezi.

- ... täze açylan çagalar sagaldyş merkezleri...
- ... dynç alyş merkezleriniň ajaýyp binalary...
- ... al-elwan güller, dürli öwüşginli şarlar, ertekileriň gahrymanlary...
- ... al-ýaşyl öwüşginli ägirt uly suw çüwdürimleri...
- ... konsertler... duşuşyklar...
- ... dürli ýurtlaryň aýdymlary, sazlary...
- ... dürli dillerde ýaňlanýan gutlaglar...

### Ýadyňyzdamy?

Atlarda köplük *dagy* sözünüň getirilmegi bilen aňladylyp bilner.

**Meselem:**

Annasoltan we Nury *dagy* düýn “Awaza” dynç alyş merkezinden geldiler.

Atlary tirkeşdirip getirmek arkaly-da köplük aňladylar.

**Meselem:**

Talyplar *hatar-hatar* nyzama düzülip durdular.

**16. Atlardan soň *dagy* sözünü we atlary tirkeşdirip getirmek bilen çeper eserlerden ýa-da gazet-žurnallardan köplügiň aňladylyşyna 10 sany mysal ýazyň. Olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň .**

**17. Böldekden degişlilik goşulmasyny kabul eden sözleri tapyp ýazyň. Haýsy şahsa degişlidigini anyklaň.**

Döwlet Baştutanymyz ýurdumyzyň ýaş raýatlarynyň sagdyn bedenli, ylymly-bilimli, giň dünýägaraýyşly bolmagy barada köp alada edýär. Döwletimiziň bilim özgertmeleri kanunçylyk taýdan berkidilýär.

Talyplarymyzyň bilimini we hünär taýýarlygyny dünýä ülhülerine laýyk getirmek baş maksat bolup durýar. Ýaşlary döwletimiz tarapyndan ylma we çeper döredijilige höweslendirmek, ýagty geljek baradaky aladadyr. Bu babatda terbiýeçilik işiniň hyzmaty örän uludyr. Terbiýeçilik işiniň esasy özeni we ugurlary kemally adamy terbiýeläp ýetişdirmek üçin oňa bilim, terbiýe bermek we edep öwretmekdir (“N.” g.).

**18. 17-nji gönükmedäki köplük san degişlilik goşulmasyny kabul eden atlary birlik sanda getirip ýazyň.**

**Nusga:** Döwlet Baştutanymyz ýurdumyzyň ýaş raýatlarynyň sagdyn bedenli, ylymly-bilimli, giň dünýägaraýyşly bolmagy barada köp alada edýär. – Döwlet Baştutany ýurdumyň raýatlarynyň sagdyn bedenli, ylymly-bilimli, giň dünýägaraýyşly bolmagy barada köp alada edýär.

**Degişliliğiň goşulmalar arkaly aňladylyşyna üns beriň!**

Şahs	Degişlilik goşulmalary			
	Çekimsiz gutarýan söz		Çekimlâ gutarýan söz	
	Birlik	Köplük	Birlik	Köplük
I	-ym, -im -um, -üm	-ymyz, -imiz -umyz, -ümüz	-m	-myz, -miz
II	-yň, -iň -uň, -üň,	-yňyz, -iňiz -uňyz, -üňiz	-ň	-ňyz, -ňiz
III	-y, -i	-y, -i	-sy, -si	-sy, -si

**19. Uniwersitet, merkez, sapak, ýürek sözlerine degişlilik goşulmalaryny goşup ýazyň. Goşulmalaryň aşagyny çyzyň. Olaryň käbirini sözlem içinde getirin.**

**20. Tekstden degişlilik goşulmasyny kabul eden atlary göçürin, olaryň aşagyny çyzyň. Haýsy şahsa degişlidigini anyklaň.**

Biziň obamyzyň in garrylaryndan birine Nyýazmyrat diýerdiler... Ol çaklaňrak ýabylara atlananda, aýaklary ýere degerdi. Şol göwresine laýyk onuň ullakan kellesi hem bardy. Ine, atlary söýüjileriň biri şoldy...

Başyndan gaty köp wakalary geçiren bu garry şol wakalary düýp sebäpleri bilen gürrüň bermäge ukyply gürrüňçidi... Men söz arasynda, ýeri gelende gürrüňi atlara baka öwürdim. Şonda garry meniň ýüzüme çinňerildi-de:

– Senem atlary halaýarmyň, oglum? – diýdi we maňa gürlümäge salym bermän:

– Hawa-da, atlary sen gowy görmeseň bolmaz, atlary gowy görmelidir. Men şu ömrümde örän köp gowy häsiýetli atlary gördüm... (A. G. “D.”).

### **Ýadyňyzdamy?**

III ýöňkemäniň goşulmasyny kabul eden sözüň öňünden onuň anyk kime degişlidigini bildirmek üçin **onuň, olaryň** çalyşmalarynyň getirilmegi bu ýöňkemäniň özboluşlylygyny we köp zady görkezip bilýändigini aňladýar. Çünki bu çalyşmalar adamy-da, haýwany-da, ösümligi-de görkezip bilýär.

**21. 20-nji gönükmeden olluk ýöňkemedäki üýtgän atlary tapyň. Olaryň ulanylyşyndaky özboluşly aýratynlyklary düşündirin.**

**22. 20-nji gönükmedäki tekstden olluk ýöňkemedäki üýtgän atlary getirip, 6 sany sözlem düzüň.**

**23. Terjimehalyňyzy ýazyň.**

Türkmenistanyň Prezidentiniň ylym-bilim meseleleri baradaky ýörelgeleri, Kararlary döwletimizde ylym-bilim ulgamyny kämilleşdirmekde wajyp hyzmaty ýerine ýetirýär. Bu möhüm Kararlara laýyklykda ylymly-bilimli ýaş nesli ösdürip ýetişdirmekde döwlet dolandyryş

resminamalarynyň ýazylyşyny çuňňur öwrenmek aýratyn ähmiýete eýedir. Okuwa, işe kabul edilende, daşary ýurtlara iş saparlaryna gidilende, terjimehaly dogry ýazmak üçin şu aşakdaky şertler zerur:

1. Resminamanyň ady (terjimehal).

2. Resminamanyň mazmuny. Terjimehalyň mazmunyna aşakdakylar degişlidir:

2.1. terjimehalyny ýazýan şahsyň ady we familiýasy;

2.2. onuň näwagt, nirede (haýsy welaýat, şäher, etrap, daýhan birleşikde) doglandygy hakynda maglumat;

2.3. terjimehalyny ýazýan şahsyň bilim derejesi: nirede, haýsy mekdebi, näçenji ýylda, näwagt tamamlanlygy hakynda maglumat;

2.4. näwagt harby gullukda bolandygy hakynda maglumat;

2.5. terjimehalyny ýazýan şahsyň nirelerde işländigi, nähili wezipeleri ýerine ýetirendigi, häzir kim bolup işleýändigini dogrusyndaky maglumat;

2.6. jemgyýetçilik guramasyna (partiýa, Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasyna, kärdeşler arkalaşygy birleşigine) giren wagty;

2.7. hökümet sylaglary, hormatly atlary barada ýazgylar;

2.8. terjimehalyny ýazýan şahsyň ene-atasynyň ady, familiýasy, doglan ýyly, käre we wezipesi;

2.9. terjimehalyny ýazýan şahsyň maşgala ýagdaýy hakynda maglumat.

3. Terjimehalyny ýazýan şahsyň goly (sag tarapdan).

4. Resminamanyň ýazylan wagty (çep tarapdan).

## **Nusga:**

### **Terjimehal**

Men, Döwran Döwranow, 1992-nji ýylyň aprel aýynyň 26-synda Daşoguz welaýatynyň Görogly etrabynyň Magtymguly daýhan birleşiginde daýhan maşgalasynda doguldym.

1999-njy ýylda daýhan birleşikdäki 6-njy orta mekdebe okuwa girip, ony 2009-njy ýylda tamamladym. Şol ýyl daýhan birleşikde suwçy bolup işledim.

2010-njy ýylda S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň gidromeliorasiýa fakultetine okuwa kabul edildim. Häzir şol fakultetde okaýaryn.

Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň agzasy.  
Kakam – Berdi Döwranow, 1957-nji ýylda doglan, Magtymguly daýhan birleşiginiň mehanizatory.

Ejem – Tawus Döwranowa, 1958-nji ýylda doglan, Magtymguly daýhan birleşigindäki 3-nji çagalar bagynyň terbiýeçisi.

Doganym – Ogulhajat Berdiýewa, 1976-njy ýylda doglan, Görogly etrap häkimliginiň suw hojalygy bölüminiň müdiri.

Agam – Aman Döwranow, 1988-nji ýylda doglan, S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň talyby.

Jigilerim: Eneş, Durdy, Pena – mekdep okuwçylary.

Öý salgym: Daşoguz welaýaty, Görogly etraby, Magtymguly daýhan birleşigi.

*D. Döwranow*

2. 10. 2012 ý.

### Ýadyňyzdamy?

Düşümler	Soraglary	Soň çekimlä gutaran düýp sözler üçin	Soň çekimsize gutaran düýp sözler üçin	Soňunda III şahs goşulmasy bolan sözler üçin
Baş d.	Kim? Näme? Nire?	-	-	-y, -i; -sy, -si
Eýelik d.	Kimiň? Nämäniň? Niräniň?	-nyň, -niň, -nuň,	-yň, -iň, -üň, -uň	-nyň, -niň
Ýöneliş d.	Kime? Nämä? Nirä?	-a, -ä	-a, -e	-na, -ne
Ýeňiş d.	Kimi? Nämäni? Niräni?	-ny, -ni	-y, -i	-ny, -ni
Wagt-orun d.	Kimde? Nämede? Nirede?	-da, -de	-da, -de	-nda, -nde
Çykyş d.	Kimden? Nämeden? Nireden?	-dan, -den	-dan, -den	-ndan, -nden

**24. Tekstden düşüm bilen üýtgän atlary tapyp, depderiňize göçüriň. Sorag beriň. Olaryň haýsy düşüm bilen üýtgändigini anyklaň.**

Şu mahala çenli näçe aglasy gelse-de, mertlik bilen çydam edip oturan Mikola Galpakly birden gözlerini ýaşa dolduryp, möňňürüp aglady-da, kellesini Atanazar aganyň dyzynyň üstünde goýdy.



Anton aga bozulyp, ýüzüni aşak saldy. Şol wagt Atanazar aga Mikolanyň kellesini sypalap:

– Sabyr baý, bar, sen Mikolany al-da, baş-on minut daşary çyk!  
– diýdi.

Sabyr eje Mikolanyň elinden tutup, daşaryk alyp çykdy.

– Han ogul, oglum, gulak sal! – diýip, Atanazar aga wekile garap, sypaýyçylyk bilen gürrüňe başlady: – Şujagaz oglanyň bagdan alnanlygy siziň ýadyňyza düşse düşýändir-dä, emma biziň-ä ýadymyza düşenok. Asyl men muny hiç kime ogullygyň diýdirýän däldirin, her kim ogluň diýýändir (H. Y. “I. a. b. o.”).

### Ýadyňyzdamy?

Atlar düşümlerde üýtgeýän sözlerdir. Käbir beýleki söz toparlaryna degişli sözler diňe atlaryň hataryna geçenden (atlaşandan) soň düşümlerde üýtgeýärler.

**25. 24-nji gönükmedäki tekstden baş düşümdäki atlary tapyň. Olary sözlem içinde getirin. Sözlemiň nähili agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

### Ýadyňyzdamy?

Baş düşümdäki at sözlemde eýe hyzmatyny ýerine ýetirýär.

**Bellik:** Baş düşümden soň onuň bilen bile ulanylýan *ýaly, sebäpli, hakynda, üçin...* sözsoňy kömekçiler gelse, baş düşümdäki at sözlemde eýe bolup bilmeýär.

**26. Ýer-ýurt atlaryny we tarap görkezýän sözleri baş düşümdede getirip, 6 sany sözlem düzüň. Olara sorag beriň. Sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

**27. Sypatlardan, sanlardan, çalyşmalardan, ortak işliklerden, işligiň hökmanlyk şekilinden sözlemiň eýesi bolup gelen sözleri sözlem içinde getirip, 8 sany sözlem düzüň.**

**28. Teksti okaň. Eýelik düşüm bilen üýtgän atlary tapyň. Olary depderiňize göçüriň. Eýelik düşüm goşulmasynyň goşulyş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

...Dursunyň obany birinji gezek görşüdi. Dursunyň kakasy Ataýew özüniň öňki okuwçysy, häzir kolhoz başlygy Çaryýaryň çagyrmagyna görä, şu ýyl tomus dynç alyş wagtynda özüniň bütin maşgalasy bilen kolhoza gidipdi...

...Dursun obanyň adamlaryny gaty halady. Olar sada, açyk we güler ýüzlüdi. Ol, ylaýta-da, ýaşkiçileriň ýaşululara edýän hormatyny gaty halady. Hiç bir ýaşy kiçi özünden ulynyň ýanyndan salamlaşman geçmeýärdi, geçmek hem mümkin dälidi...

...Obanyň ýaşuly adamlary aňşamlaryna hökman bir ýere, köplenç hem Dursunlaryň öýüne ýygnanyp, dünýä gürrüňini edýärdiler. Mugallymyň gürrüňini has hem işdämenlik bilen diňleýärdiler (H. Y. “M. g.”).

**Ýadyňyzdamy?**

Eýelik düşüm özünden soň gelen sözüň kime ýa-da nämä degişlidigini bildirýär we **kimiň, nämäniň, niräniň** diýen soraglara jogap bolýar.

Eýelik düşümiň goşulmasyny kabul eden söz isimlere (at, sypat, san, çalyşma) baglanýar we aýyrgyç bolup gelýär.

**Meselem:**

**Aýyň** (*nämäniň?*) ýagtsyna goşa tüpeňiň derýa tarap uzan nili garalyp görünýärdi. **Kakamyň** (*kimiň?*) diýýäni öran yerlikli di. **Obanyň** (*niräniň?*) ýaşululary ýaşlara gowy maslahat berýärdiler.

**29. Berlen sözlemlerden eýelik düşüm goşulmasyny kabul eden we ony kabul etmedik sözlere tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy söz toparyna baglanýandygyny anyklaň.**

1. Ýüpek gurçugyny köpeltmek we ondan ýüpek matalary dokamak işi mundan dört ýarym mün ýyl ozal başlanypdyr.
2. Garybyň sözi ýer almaz, ýerde-de galmaz (*Nakyl*).
3. Adam alasy içinde, haýwan alasy daşynda (*Nakyl*).
4. Bir aňajym bar, on iki şahaly, her şahasy otuz ýaprakly, ýapraklarynyň bir ýüzi ak, bir ýüzi gara (*Matal*).

5. Ýeriň ýüzi gök öwüsýärdi.
6. Olaryň biri gyl boýun, gaba kelle, iglije, kiçijik oglandy.
7. Oba oglanlary olara “Japbaklar” diýip at goýupdyrlar.
8. Olary oba oglanlary gowy görýär ekenler.
9. Olaryň ulusynyň ady Japbakdy (B. K. ”J”).

**30. Söz düzüminiň garaşly sözünüň eýelik düşüm goşulmasyz, esasy sözünüň degişlilik goşulmasyny kabul eden şekilinde ulanylyşyna 10 sany mysal ýazyň. Olaryň käbirleri bilen 6 sany sözlem düzüň.**

**Nusga:** *Gyş suwy, şäher durmuşy.*

Gar astynda uka giden ekin dolanyşygyndaky ýerlere *gyş suwy* wagtynda tutulmalydyr. Ahmet üçin *şäher* durmuşy örän şowhunlydy.

#### **Ýadyňyzdamy?**

Eýelik düşümiň goşulmasyz görnüşi goşma sözleri emele getirmäge gatnaşýar.

**Meselem:**

*Başujy, dilujy, dilara, aýgädigi (nagyş ady), Magtymguly, Hudaýguly, onbegi, ýüzbaşy, ilbegi...*

**31. Tekstden eýelik düşüm goşulmasyny kabul eden atlary tapyň, olaryň aşagyny çyzyň. Eýelik düşüm goşulmasynyň sözle-re goşulyş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

Çary şo şapbat dadan gowgaly gijesinden soň Hanowyň ýüzüni görmek islemedi. Şol günün ertesi kanala işe gitmek bahanasy bilen arza ýazdy-da, ispolkomyň jogapkär sekretaryna gowşurdy. Çary şikaýat etmänsoň, Hanowam sesini çykarman, arza ýüzüniň ugruna gol çekdi.

Şondan soň Çary birki gün ata-enesiniň ýanynda bolup, gyş ýakarlyk odun-çöplerine kömekleşenden soň, nirdesiň Howuzhan suw howdany diýip, şäherden saýlandy. Ata-baba suw garasyny görmedik türkmen çölünüň içinde bina edilýän emeli deňziň gurluşygyna hem Çary ýaly eli hünärli ýigitler näçe diýseň gerekdi. Baran günü özi ýaly ýaş mehaniklere goşulyp, buldozere atlandy. Öz eliň, öz ýakaňdy. Hanow ýaly haýbat atýan ýokdy (G. G. “S. e.”).

**Bellik:**

*Eýelik düşüm bilen II yönkemäniň (degişliligiň) goşulmasynyň meňzeş bolmagynda yönkeme goşulmasynyň taşlanmagy sebäp bolýar. Mysal üçin: **Biziň talyplarymyzyň ünsi diýip aýtmalarys-da, biziň talyplaň ünsi** görnüşde yönkeme goşulmasyz ulanyarys.*

**Ýadyňyzdamy?**

Ýöneliş düşüm **kime, nämä, nirä** diýen soraglara jogap bolup, hereketiň gönügen tarapyny görkezmege hyzmat edýär.

Ýöneliş düşüm sözlemde işlige baglanyp, doldurgyç bolup gelýär.

**Meselem:**

Annaguly ýabysyny mytdyldadyp, **guýa** (*nirä?*) bardy. Ýöne öz **keýpine** (*nämesine?*) çykyp gider ýaly etmiş dagysy barmyka? Annaguly zordan ýabysyny **suwa** (*nämä?*) ýakdy. Ýandakly obasynyň ýaşululary Iner golagyň **öýüne** (*nirä?*) üşüp diler.

**32. Tekstden ýöneliş düşümdäki atlary tapyp, depderiňize göçüriň, olaryň aşagyny çyzyň, sorag beriň.**

Soltan Sanjar Beýik seljuk türkmen döwletiniň iň şöhratly hökümdarlarynyň biri bolup, türkmeniň ylmyna, medeniýetine uly üns beren soltandyr. Ol alymlara, şahyrlara uly hormat goýupdyr, ynsana hemaýat edipdir.

Soltan Sanjar çeper söze gadyr goýupdyr. Köşge alymlary, şahyrlary ýygnap, edebi bäsleşikleri geçiripdir, ylmy çekişmeleri gurnapdyr. Şeýle dabaralara, mejlislere Muezzi, Enweri, Omar Haýýam, zenan şahyr Mahesti ýaly şahyrlar zygiderli gatnaşypdyrlar. Onuň özi-de goşgy ýazypdyr, şygrylara oňat düşünişdir, her bir goşga mynasyp baha bermegi başarypdyr.

Soltan Sanjara beýik taryhy şahsyýet hökmünde uly hormat goýulýar. Ol asyrlaryň dowamynda halkyň aňyna we kalbyna siňen beýik ynsandyr (“D.” ž.).

**33. 32-nji gönükmedäki tekstden ýöneliş düşümde gelen atlary tapyň, olara sorag beriň. Olaryň soňy çekimlä we çekimsiz sese gutaran sözlere goşulandaky ýüze çykýan aýratynlyklaryny düşündiriň.**

**34. Soňy çekimlä gutaran, ýöneliş düşüm goşulmasyny kabul eden atlary getirip, “Mukaddeslik” diýen temadan tekst düzüň. Ýöneliş düşüm goşulmasyny kabul eden atlaryň ýazuw düzügününi düşündiriň.**

### Ýadyňzdamy?

Sözüň soňy *a, y; e, ä, i* çekimlilerine gutaran bolsa, ýöneliş düşümiň goşulmasy goşulanda:

-*a* sesi uzyn aýdylýar: toba-**toba**;, gala-**gala**;

-*e* sesi **ä** sesine öwrülýär: göle-**gölä**;, kine-**kinä**;, sene-**senä**;

-*i* sesi **ä** sesine öwrülýär: peri-**perä**;, geçi-**geçä**;, Bibi-**Bibä**;, Berdi-**Berdä**;

-*y* sesi **a**: sesine öwrülýär: Mary-**Mara**;, Aky-**Aka**;, Durdy-**Durda**;

**35.** Soňy “*sk*” seslerine gutaran *Irkutsk, Murmansk, Nowosibirsk, Habarowsk, Berdsk, Minsk* ýer-ýurt atlaryna ýöneliş düşüm goşulmasyny goşup ýazyň. Olary inçe çekimlã gutaran atlar ýaly üýtgediň, kãbirlerini sözlem içinde getiriň.

**36.** *Neru, Baku, Kenguru...* sözlerine ýöneliş düşüm goşulmasyny goşup ýazyň. Olary sözlem içinde getiriň. Olardaky ses üýtgeşmelerini düşündiriň.

**37.** Tekstden soňy çekimsiz sese gutaran, ýöneliş düşüm goşulmasyny kabul eden sözleri tapyp, depderiňize göçüriň. Ýöneliş düşüm goşulmasyndaky üýtgeşmeleri düşündiriň.

Hemmãniň ýüzi Magtymgula tarap öwrüldi. Gep-gürrüňler ýatyşdy. Halkyň özüne ynam bildirip, garaşyp durmagy şahyra güýç hem kuwwat berdi.

Magtymguly köp garaşdyrmady. Gapdalynda duran Gylyçla tabşyryk berdi-de, göreşe taýýarlanýan pãlwan ýaly, özüni ykjamlap orta çykdy.

Gadyrdanlar! Siz sözüme gulak salyň, ynha meniň zalym şaha berjek jogabym! – diýip, ol başyny belent tutup, ýuwaşja goşgy okamaga durdy.

Magtymgulynyň birden köpçüligiň çetinde duran aýal doganyna gözi düşdi. Zübeyde Magtymgula guwanç bilen ýylgyryp garaýardy. Onuň gapdalynda duran Meňli bolsa, özüniň bir wagtky soragyna jogap tapan ýaly, çalajadan baş atyp, şahyra minnetdarlyk bildirýärdi (G. G. “S. e.”).

**38. Haýsy halkara, milletara dilleri bilýärsiňiz? Bilýän dilleriňizi depderiňize ýazyň.**

### **Ýadyňyzdamy?**

Iki bogunly, birinji bogunly açyk, soňy **l, n, r, s, ş, z** seslerine gutaran atlara ýöneliş düşümiň goşulmasy goşulanda, şol sözleriň ikinji bogundaky gysga aýdylýan dar çekimliler özlerinden öň **d, z** seslerinden başga açyk çekimsiz ses gelende düşürilip ýazylýarlar.

#### **Meselem:**

Çagyl-**çagla**, ogul-**ogla**, göwüs-**göwse**, gelin-**gelne**, goýun-**goýna**, sabyr-**sabra**, bagyr-**bagra**, köwüş-**köwşe**, tomus-**tomsa**, ýagşy-**ýagşa**, deňiz-**deňze**, göwün-**göwne**, ýeňiş-**ýeňşe**...

**39. 37-nji gönükmeden ýöneliş düşüm goşulmasyny kabul eden atlary ulanyp, 5 sany sözlem düzüň. Ýöneliş düşüm goşulmasyndaky ses üýtgemeleriň sebäbini düşündiriň.**

**40. Ýöneliş düşüm goşulmasyny kabul eden atlary getirip, iki şahsyň arasynda haýsydyr bir çeper film hakynda gepleşik (dialog) düzüň. Ýöneliş düşümiň goşulmalarynyň aşagyny çyzyň.**

**41. Değişlilik goşulmasyndadan soň ýeňiş düşüm goşulmasyny kabul eden atlary tapyň. Olary depderiňize göçüriň. Goşulmalaryň goşuluş tertibini düşündiriň.**

Ol patyşanyň ile belli bir seýsi bardy. Onuň adyny Jygalybeg diýip tutardylar. Jygalybegi adamkärçiligi, ýagşy-ýamana düşbülige üçin uly il söýerdi. Onuň gylyk-häsiýetine ýetik adamlar oňa sala salman, iş başyny tutmazdylar. Jygalybeg hem bildiginden ile maslahat bererdi hem-de ilin geňişini alyp, her ýerde, her bir işde olaryň sarpasyny saklardy.

...geleni öz ýanyna ýygnap, çay-çöregi gysganman bererdi. At-ýaragyny, esbap-şaylaryny düzederdi (“G.”).

### **Ýadyňyzdamy?**

Türkmen dilinde eýelik, ýeňiş düşümler goşulmaly we goşulmasyz ulanylýar.

Ýeňiş düşümiň goşulmaly görnüşi anyk zady aňladýar.

#### **Meselem:**

Myrat **şäheri** synlaýardy. **Jigimi** mekdepden alyp gaýtdym.

**42. 41-nji gönükmeden degişlilik goşulmalaryny kabul eden atlardan soň ýeňiş düşümiň goşulmaly şekilinde ulanylyşyna degişli mysallary tapyp ýazyň.**

**43. Görkezme we san çalyşmalaryndan soň gelen atlaryň ýeňiş düşümiň goşulmaly şekilinde gelşine 5-6 sany sözlem düzüň.**

**44. Aşakdaky sözlemlerden belli bir waka, zat hakynda gür-rüň edilende, görkezme we san çalyşmalaryndan soň atlaryň ýeňiş düşüminiň goşulmaly şekilini kabul eden sözleri tapyň. Olary depderiňize göçüriň.**

1.Ýaşuly Ahmede şeýle diýenmiş: – Munça zady diňe onuň gadyryny bilýän adam saklap, ýerini tapyp harçlap biler. Men saňa gyzymy berip öýüme saljak bolup ýördüm. Ömrüme ylgap gazananymy saňa ulanyp, ýola salanym hem ýöne ýerden däl, oglum! 2. Bular şol günün özünde ähli göwherlerini alyp, bir sandyga salypdyrlar-da, öýün içinde gömüpdirler. 3. Ýurdumyzyň dürli künjeklerinden gelip, ähli bägüllerimizi satyn alyp gidýärler. 4. Mämmet bu haty ýyrtyp, onuň ýerine başga hat ýazýar. Şu bukjany goluňyza beren ýigit bir guýudan örän köp gyzyl we gymmatbaha daşlary tapyp, ýarysyny maňa bagyşlady, siz şony gaty gowy hezzet-hormatlap, toý beriň.

### Ýadyňyzdamy?

Ýeňiş düşümiň **-y, -i** goşulmasy soňy çekimsiz sese gutaran atlara goşulýar.

**Meselem:**

Watany, Meredi, Surayı, ili.

Soňy **k, p, t, ç** dymyk çekimsizlerine gutaran atlara ýeňiş düşümiň **-y, -i** goşulmasy goşulanda, dymyk çekimsizler açyga öwrülýärler.

**Meselem:**

Göreç-göreji, çoluk-çolugy, polat-polady, ukyp-ukyby, agaç-agajy, mellek-mellegi, Murgap-Murgaby.

Ýeňiş düşümiň goşulmasyz şekili umumy zady görkezýär.

**45. Bir zadyň anyk görkezilmegi zerur bolmadyk manyda ulanylýan ýeňiş düşümiň goşulmasyz görnüşindäki sözleri tapyň. Olara ýeňiş düşümiň goşulmasyňy goşup ulanyň.**

1. Bu zaňňaryň ilin-günün aladasyny etmeýänligi üçin özge ýurtlaryň han-begleri häli-şindi Çandybilin ilatynyň üstüne çozup „ogul – olja, gyz – ýesir“ edip gidipdirler („G.“). 2. Şondan soň Dursun kakasynyň hem agşamlaryna kolhozçylary töweregine üýşürüp, gazet, käte hem gyzykly kitap okap bermegine başgaça düşündi (H. Y. “M. g.“). 3. Mellegimizde ýyladyşhana gurup, ondaky nahallara talabalaýyk ideg edip durduk. Ýyladyşhanalarymyzyň häzir dördüsi bar. Olary demir turbalardan, armaturlardan ýasamak, peçleri oturtmak üçin köp harajat, güýç harçladyk („D.“ ž). 4. Ol Demirgüýji, Gabangüýji diýen doganlaryny ýanyna alyp, agylyň gapysyny berkitdi, üç ýerde depe kibi daş üýşürüp, ala golly sapanyny eline aldy („G. a“.).

**Ýadyňyzdamy?**

1. Gysgalan goşma atlaryň düzüminde çekimli ses bar bolsa, onda ýeňiş düşümiň goşulmasy şol çekimliň inçelik-ýogynlyk sazlaşygyna eýerýär.

**Meselem:**

ASA-ny (Azyk senagat assosiasiyasyny).

TRA-ny (Türkmenistanyň raýat awiasiyasyny).

2. Gysgalan goşma atlar diňe çekimsizlerden ybarat bolsa, ol halatda ýeňiş düşümiň goşulmasy şol adyň in soňky harpynyň aýdylyşyna eýerdilýär.

**Meselem:**

GFR-i (Germaniýa Federatiw respublikasyny).

DÝGG-ni (Döwlet ýol gözegçilik gullugyny).

TMT-ni (Türkmen milli telewideniýesini).

TGM-i (Türkmenistanyň Goranmak ministriligini)

**46. Gysgalan goşma sözlere ýeňiş düşümiň goşulmasyňy goşup ýazyň we olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň. Käbirleri bilen sözlem düzüň.**

TDP, TDU we AI, ÝOM, TMK.



#### 47. Tekstden degişlilik goşulmasyndan soň ýeňiş düşüm goşulmasyny kabul eden sözleri tapyň, olary depderiňize göçüriň.

Abulkasym Firdöwsi ýaşlykdan harby tälim alýar. Ol gadymy edebiýaty, taryhy, filosofiýany yhlas bilen öwrenýär. Arap, pars we türk dillerdäki halk döredijilik eserleri bilen içgin tanşyp, olaryň inçe tilsimlerini, tärlerini doly özleşdirýär. Halk ertekilerini, rowaýat-legendalary ymykly öwrenenden soň, meşhur “Şanama” eserini ýazmaga girişýär. Şahyr 35-40 ýaş aralygynda bu işe başlaýar. Ol “Şanamanyň” üstünde 20 ýyl işländen soň, Tusdan Gazna şäherine gidýär.

Firdöwsi ençeme horluklary başdan geçirip, ýaşlyk ýyllaryny geçiren ýeri Tus şäherine ýene dolanyp gelýär.

Abulkasym Firdöwsi “Şanama” poemasyň üstünde 35 ýyllap üznüksiz zähmet çekipdir. Soltan Mahmyt Firdöwsiden “Şanamany” ýazmagy haýyş edipdir we onuň her setirine bir tylla töläriň diýip söz beripdir.

“Şanama” ýazylyp gutarylýar, onuň möçberi 12000 setirden ybarat bolupdyr. Gezek poemanyň hakyny tölemäge gelende, Soltan Mahmyt ähtinden dänýär, tylla derek kümüş pul bermeli diýip karara gelýär. Şahyr Soltan Mahmytdan närazy bolup, Horasan welaýatyna – özüniň dogduk mekanyna gaýdýar.

Soltan Mahmyt özüniň telek iş edenine soň düşünişdir.

Soltan “Hiçden – giç ýagşy” diýip, wada eden tyllasyny ibermegi buýurýar. Tyllany getiren atlylar Tus şäheriniň derwezesinden girenlerinde, gölegçiler garşydaky derwezeden Firdöwsiniň jesedini göterip çykyp barýan ekenler.

Soltan Mahmyt şol pullary Firdöwsiniň guburynyň üstünde gümmez galdyrmaga sarp edenmiş.

#### Ýadyňyzdamy?

III şahs goşulmasyny kabul eden söze *nämesi* diýen sorag berilýär (galamy-*nämesi*?).

Ýeňiş düşümde üýtgände *nämesini* diýen sorag berilýär (galamyny-*nämesini*?).

**48. “Ylym – ynsan zynaty” diýen tekstden wagt-orun düşüm bilen üýtgän atlary tapyň, depderiňize göçüriň. Olara sorag beriň.**

### **Ylym – ynsan zynaty**

Türkmen halkynyň geçmişini çuňňur gatларыndan kök alyp gaýdýan şöhratly taryhy bar. Şol taryha nazar salsaň, halkyň, ýurduň ykbalýnda ägirt işleri amala aşýran taryhy şahslar bolupdyr. Olar özleriniň pähim-parasady bilen uzak-uzak ýyllaryň dowamynda tutuş halka, millete edil şamçyrag ýaly şöhle saçjak taglymatlary, ýol-ýörelgeleri galdyrypdyrlar. Şeýle şahslaryň ylmy, edebi mirasy diňe bir öz halkyna ýa-da milletine däl, eýsem, umumadamzada dahylly bolup, olaryň gymmaty ýylsaýyn artýar.

Täze özgertmeler eýýamynyň parasatly ýolbaşçysy, halkara derejesinde abraý alan Türkmenistanyň Prezidenti milletiň ykbalýnda bahasyna ýetip bolmajak özgerişlere, ösüşlere getirýär. Hormatly Prezidentimiziň ylym-bilim ulgamynda amala aşýran ägirt uly işleri jemgyýetiň ösüşine we kämilleşmegine düýpli täsir edýär. Ýurdumyzda kämil usullar ornaşdyrylýan öndebaryjy tehnologiýa öz öndümlü netijelerini berýär.

Topragyň, howanyň, suwuň ýagdaýyna ylmy taýdan gözegçilik etmek meselesi şu günün talaplarynyň biri. Tebigata zyýan ýetirmezlik, gorap saklamak, ekologiýa meselelerinde, Gün energiýasyny ulanmakda ylmyň köp işleri amal edip biljekdigini anyk mysallar bilen düşündirmek bolar (,E. s.“ g.).

### **Ýadyňyzdamy?**

Wagt-orun düşümiň **-da, -de** goşulmasy soňy çekimli we çekimsiz seslere gutaran atlara meňzeş goşulýar.

Wagt-orun düşümi **kimde, nämede, nirede** diýen soraglara jogap bolýar.

#### **Meselem:**

Gyzylgölde, Myratda, kasede, çäýnekde, ýurtda, Aşgabatda, Sakarda.

III şahs degişlilik goşulmasyny kabul eden atlar **-nda, -nde** goşulmasyny kabul edýärler.

#### **Meselem:**

Töwereginde, daşynda, ilersinde, gaýrasynda.

**49. “Ylym – ynsan zynaty” diýen tekstden III şahs degişlik goşulmasyny kabul eden wagt-orun düşümdäki atlary tapyň. Olary sözlem içinde getiriň.**

**50. “Ylym – ynsan zynaty” diýen tekstde wagt-orun düşümde üýtgän atlaryň sözlemde nähili agza bolup gelyändigini we haýsy söze baglanýandygyny anyklaň.**

**51. Aşakdaky sözlemlerden wagt-orun düşüm bilen üýtgän atlary tapyň. Olaryň sözlemde haýsy manylarda ulanylýandygyny anyklaň.**

1. Eneşiň hyýalynda kakasy işleýän ýerine bireýýäm gelen ýalydy. Ol gözlerini balkyldadyp, iri çagyl düşelen demir ýoluň golaýjygynda agaryp oturan jaýa seretdi. Emma onuň gapysynda başga bir adam durdy. 2. Aksoltany gapydan sowarak ýerde, aşagyna köne ýorganyň birini ýazyp, pejiň golaýynda ýatyrdylar (Ý. D. “E.”). 3. “Görogly” eposy 1941-nji, 1958-nji, 1980-nji, 1990-njy ýyllarda münlerçe nusgalykda türkmen dilinde çap bolup, okyjylar köpçüligine ýetirildi.

### **Ýadyňyzdamy?**

1. Gysgalan goşma atlaryň düzüminde çekimli ses bar bolsa, onda wagt-orun düşümiň goşulmasy inçelik-ýogynlyk sazlaşygyna boýun egýär.

#### **Meselem:**

DTYB-de (Dünýä türkmenleriniň ynsanperwer birleşiginde).

TOHU-da (Türkmen oba hojalyk uniwersitetinde).

2. Gysgalan goşma atlar diňe çekimsiz harplardan düzülen bolsa, onda wagt-orun düşümiň goşulmasy soňky çekimsiz harpyň aýdylyşyna laýyk goşulýar.

#### **Meselem:**

TMK-da (Türkmenistanyň Ministrler Kabinetinde).

TRT-de (Türkiýe Respublikasynyň teleýaýlymynda).

**52. Aşakdaky gysgalan goşma atlara wagt-orun düşümiň goşulmasyny goşup ýazyň. Gysgalan goşma atlaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

MTZ (Minsk traktor zawody).

HTZ (Harkow traktor zawody).  
RF (Russiýa Federasiýasy).  
MK (Ministrler Kabineti).  
TDH (Türkmen döwlet habarlary).  
DÝGG (Döwlet ýol gözegçilik gullugy).

**53. Halk döredijiliginden alnan böleklerden wagt-orun düşüm goşulmasyny kabul eden atlary tapyň.**

Saýany ekmedik-salkynda ýatmaz.  
Hatarda ner bolsa, ýük ýerde galmaz.  
Buz üstünde tozan arama.

Oglum okuw ýaşynda,  
Zehin bardyr başynda.  
Eline kitap alsa,  
Hemme oglan daşynda (Ý. ý. ý.).

**54. Tekstden çykyş düşüm goşulmasyny kabul eden atlary tapyň. Olara sorag beriň, depderiňize göçüriň.**

Akar suw maňa öz dilinde aýdym aýdyp bererdi. Ol aýdymdan meniň gam-gussam ýeňlän ýaly bolardy. Balyklaram ýörite meniň göwnümden turjak bolýan ýaly böküşerdiler. Dünýäde akar suw bilen balykdan arassa zat bardyr öýdemok. Şu şapyrdaşýan balyklary suwdan çykardygyň ölýär. Adamam şeýleräk. Akar suw maňa arassalyk hem-de sahawat barada aýdym aýdyp bererdi, ynsanyň ýüregi akar suwuň gözbaşy ýaly dury hem-de joşgunly bolmalydyr. Biz “Wagt suw ýaly akyp barýar” diýýäris. Biziň ömrümüz öz matlaby babatda akar suwa meňzeş. Akar suw altynbaş bugdaý bilen elwan gülleri dogurýar, adam bolsa özüniň sahawatly ýüreginiň mährinden adamlaryň kalbyny suwarmalydyr. “Göwün göwünden suw içer” diýen nakyl ýöne ýere aýdylmandyr. Ýata suw ýaly kereplän göwünden göwün bolmaz (B. H. “A. s. a.”).

### Ýadyňzdamy?

Çykyş düşümiň **-dan, -den** goşulmasy soňy çekimli hem-de çekimsizlere gutaran atlara goşulyp ulanylýar.

**Meselem:**

Türkmenabatdan, ilimden, milletden, ynsandan.

III şahs degişlilik goşulmasyny kabul eden atlara **-ndan, -nden** goşulmasy goşulýar.

**Meselem:**

Ili-**nden**, şäheri-**nden**, jorasy-**ndan**, galamy-**ndan**.

Çykyş düşümdäki söz işlige baglanyp, sözlemde doldurgyç bolup gelýär.

**Meselem:**

Adam **adamdan** gutular, adam **pälimden** gutulmaz. Şägirt **halypadan** ozdurmasa, kär ýiter.

**55.** 54-nji gönükmedäki tekstden III şahs degişlilik goşulmasyny kabul eden atlara çykyş düşüminiň goşulmasy goşulanda ýüze çykyan ses üýtgemeleri düşündiriň.

**56.** *Gury, gurusy, dury, durusy, guty, gutusy* sözlerini düşüm bilen üýtgediň. Çekimlilerdäki ses üýtgeşmelerini düşündiriň.

### Ýadyňzdamy?

Çykyş düşümdäki at şu aşakdaky manylarda getirilýär.

1. Hereketiň başlanýan nokadyny aňladýar.

**Meselem:**

**Agzyndan** bir söz alsaň,

Gant atylan çay ýaly.

2. Predmetiň, zadyň nämeden edilendigini, nämeden durýandygyny aňladýar.

**Meselem:**

Agaç **iýmişinden** belli, adam **kylmyşyndan**.

3. Wakalaryň, hadysalaryň kimden eşidilendigini aňladýar.

**Meselem:**

Ertir howanyň örän yssy boljagyny **gazetden** okadym.

4. Gymyldy-hereketiň ýüze çykmagyna sebäp bolan zady aňladýar.

**Meselem:**

**Ýaryndan** aýrylan ýedi ýyl aglar, **ýurdundan** aýrylan ölinçä aglar.

**57. Bölekden çykyş düşümde üýtgän atlary tapyň, depderiňize göçüriň. Çykyş düşümde üýtgän atlaryň nähili manylarda ulanylandygyny aýdyň.**

Şondan soň Japbaklar desseden ýekeje-de bugdaý başyny alman, orlan sypaldan hoşa çöplemäge başladylar. Orakçylaryň elinden sypyp gaçan bugdaý başynyň her baş-üç ädimden birini tapmalydy. Gün ortadan agmanka, sanaç kemsiz doldy. Onuň agzyny zordan bogdular. ...goýup giden ýerlerinden sanajy tapmadylar. Agtardylar... ylgadylar. Sanaç hiç ýerden çykmady. Olaryň golaýynda bir harman görüldi. Şol harmanyň üstünde bir adam saýgaryldy. Sanajy şol adamdan so-ramak kararyna geldiler. Harmanyň üstünde oturan Kelek baý ekeni. Japbaklar Kelek baýa salam berdiler.

...Kelek baý ýumrugyny düwüp galanda, Japbaklar özlerini harmandan aşak goýberdiler. „It gedaýdan gorkar, gedaý itden“ diýen ýaly, Kelek baý olardan birhili ätiýaç etdi, harmandan özüni aşak goýbermedi (B. K. “J.“).

**Ýadyňyzdamy?**

1. Gysgalan goşma atlaryň düzüminde çekimli ses bar bolsa, **-dan, -den** goşulmasy gysgalan goşma adyň çekimlisiniň inçelik-ýogyňlyk sazlaşygyna laýyklykda ýazylýar.

**Meselem:**

HGI-den (Halkara gatnaşyklary institutyndan).

TOHU-dan(Türkmen oba hojalyk uniwersitetinden).

2. Gysgalan goşma atlar diňe çekimsiz harplardan ybarat bolan halatynda çykyş düşüm goşulmasy goşulan adynyň iň soňky çekimsiziniň aýdylyşyna laýyk goşulýar.

**Meselem:**

TDH-den (Türkmen döwlet habarlaryndan).

**58. Gazet-žurnallardan gysgalan goşma atlara 6 sany mysal tapyp, olaryň soňuna çykyş düşüm goşulmasyny goşuň, ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**59. Aşakdaky bölekden düşüm goşulmalaryny kabul eden atlary tapyň, olary depderiňize göçüriň. Olara sorag beriň, düşüm goşulmalarynyň goşulyşyndaky üýtgeşmeleri düşündiriň.**

Türkmen halky täze özgertmeler eýýamyny başdan geçirýär. Bu oňyn hadysa jemgyýetiň ösüşiniň bir kanunalaýyklygydyr. Durmuş üpjünçiligi, milli ylmy ösdürmek, oba hojalygyny ýokary götermek babatda taryhy kararlar kabul edilýär. Bu kararlar halkyň maddy hal-ýagdaýyny gowulandyrmakda öz hyzmatyny ýerine ýetirýär.

Täze zamanabap özgertmeler, gymmatly çözümler durmuşa ornaşdyrylmak bilen türkmen halkynyň abadançylygynyň düýpli binýady tutulýar. Çünki halkyň, her bir maşgalanyň ýaşayş derejesiniň ýokarlanmagy, täze özgertmeleriň kesgitleýji esaslandyryjysydyr. Her bir ynsanyň döredijilik başlangyçlaryny, arzuw-isleglerini durmuşa geçirmek mümkinçiligine şertleriň döredilmegi täze özgertmeler zamanasynyň baş maksadyny düzýär. Şeýle ýokary tizlikdäki ösüşler, özgertmeler giňligi we çuňlugy boýunça gymmatlydyr.

Ylmyň has ýokary derejä göterilmegini gazanmak babatda öňe sürülýän meseleler hem täze özgertmeleriň esaslarynyň biri bolup durýar. Şu günki gün Ýewropanyň ösen döwletlerinde türkmen ýaşlarynyň bilim almaklary ylym-bilim ulgamynda dünýä döwletleri bilen hyzmatdaşlygyň ýola goýlandygyna şaýatlyk edýär (“D.” ž.).

**60. Söz, tertip, ýuwundysy, müdirligi, suwy sözlerini düşümlerde üýtgediň, sorag beriň. Düşüm goşulmalarynyň goşulyş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

**61. Arza we bildiriş ýazmagy öwreniň.**

Döwlet dolandyrylyşynda arza möhüm hyzmaty ýerine ýetirýän resminamadyr. Arza örän düşnükli, sada dilde, sowatly ýazylmalydyr. Arzalar mazmun taýdan dürli-dürli bolup bilerler. Şoňa görä-de, olaryň käbiri umumy mazmunyň üç manyly bölekden durýandygyny aňlatsa, käbiri diňe näme maksat bilen ýazylýandygyny habar berýär. Muňa:

- 1) özi barada habar bermek;
- 2) arza ýazýanyň maksady;
- 3) arzanyň gapdalyna goşulyp iberiljek resminamalar degişlidir.

Arza, esasan, 8 bölekden ybarat bolýar. Olaryň her biri täze se-  
tirden ýazylmalydyr. Çünki, olar zzygiderlilikde täze many bilen baş-  
lanýarlar.

Arzanyň dogry, sowatly ýazylyşynda şu aşakdaky şertlere üns  
berilse gowy bolar:

1. Arza iberilýän edaranyň, guramanyň, kärhananyň, okuw  
mekdebiniň (ýokary, ýörite, orta) doly ady.

2. Haýsy edaranyň nähili wezipeli ýolbaşçysyna, işgärine iberil-  
se (ylmy derejesi bar bolsa ýazylmaly), onuň ady, familiýasy.

3. Arzany iberýäniň işleýän (okaýan) edarasynyň ady, wezipesi  
(ylmy derejesi bar bolsa ýazylmaly), ady, familiýasy.

4. Ady (arza).

5. Arzanyň mazmuny.

6. Arzanyň gapdalyna goşulyp iberilýän resminamalaryň ady.

7. Arza ýazýanyň goly (sag tarapdan).

8. Arzanyň ýazylan wagty (çep tarapdan).

**Nusga:**

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen  
oba hojalyk uniwersitetiniň rektory

D. Berdimyradowa

oba hojalygynyň ykdysadyýeti we  
dolandyrylyşy fakultetiniň oba hoja-  
lygynyň ykdysadyýeti hünäriniň 2-nji  
ýyl talyby Durdy Ataýewden

### **arza**

Biziň maşgalamyz uly: ejem, kakam we doganlarym bilen bir-  
likde on adamdan ybarat. Kakam ýürek-damar keselinden ejir çekýär.  
Doganlarymyň köpüsi mekdep okuwçysy, olara seretmek üçin maş-  
galamyz meniň kömegime mätäç.

Görkezilen sebäplere görä, maňa okuwdan bir ýyllyk akademiki  
rugsat bermegiňizi soráýaryn.

Arzamyň gapdalyna maşgala ýagdaým barada oba arçynynyň  
tassyknamasyny goşýaryn.

31.08.2012 ý.

D. Ataýew



## **Bildiriş**

Bildiriş iki görnüşde: ýönekeý we çylşyrymly ýazylyp bilner. Çylşyrymly bildiriş gün tertipli ýazylýar. Bildirişiň bu görnüşinde geçirilmeli çäre gün tertibinde anyklanýar.

Bildirişler geljek zamanyň anyk we nämälim şekillerinde ýazylmalydyr. Olaryň stili mümkingadar ýönekeý sözlemler bilen beýan edilse, pikir, mazmun çalt ýatda galýar, köpçülige düşnükli bolýar.

Bildiriş ýazmak üçin şu aşakdaky şertler wajyp:

1. Ady (bildiriş ýa-da Üns beriň! Üns beriň! Üns beriň! Dykgatyňyza! Dykgatyňyza! Dykgatyňyza!).

2. Bellenilýan çäräniň wagty (senesi, aýy, ýyly, sagady).

3. Geçiriljek ýeri.

4. Geçiriljek çäräniň ady.

5. Çäräniň gysgaça mazmuny.

6. Çäräni geçiryän edaranyň (guramanyň) ady.

**Nusga:**

## **Bildiriş**

2012-nji ýylyň aprel aýynyň 25-nde sagat 17.00-da S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň uly mejlisler jaýynda uniwersitetiň professor-mugallymlary we talyplar düzümi bilen halk wekili Oraz Orazowyň duşuşygy boljak.

*Rektorlyk*

### **Üns beriň! Üns beriň! Üns beriň!**

2012-nji ýylyň noýabr aýynyň 10-nda sagat 15.00-da Lebap welaýat “Obahyzmat” paýdarlar jemgyýetiniň uly mejlisler jaýynda welaýatyň öňdebaryjy oba hojalyk işgärleri bilen “Oba hojalygy täze sepgitlere tarap” atly önümçilik-tejribe maslahaty geçiriljek.

### **Gün tertibi:**

1. Gyşky meýdan işlerini ýaýbaňlandyrmak barada (“Obahyzmat” paýdarlar jemgyýetiniň baş agronomy N. Nuryýewiň çykyşy).

2. Ýerasty suwlary netijeli peýdalanmagyň usullary barada (suw hojalygy boýunça baş hünärmen A. Ataýewiň çykyşy).

*“Obahyzmat” paýdarlar jemgyýeti*

## RUHY KÄMILLIK – HALKYŇ BAÝLYGY

### Sypatlar

#### **62. Bölekden asyl we ýasama sypatlary tapyp, depderiňize göçüriň.**

Täze özgertmeler zamanasynda ýurdumyzyň ähli ugurlarynda uly ösüslere eýe bolunýar. Sazlaşykly ösýän ýurdumyzyň her bir ulgamynda gazanylan netijeler halkymyzyň taryhy kökünden gözbaş alyp gaýdýar. Milli medeniýetimiziň, sungatymyzyň täzedan galkynýan häzirkä döwründe türkmen nusgawy edebiýatynda görnükli yz goýan şahyrlarymyza goýulýan sarpa täze özgertmeler zamanasynyň edebiýatyna hem öz täsirini ýetirýär. Şeýlelikde, ajaýyp zamananyň waspyny ýetirip döredilýän eserleriň süňňüne göneçlik bolýan baý milli medeniýetimiz döwrüň beýik ruhy bilen galkynýar.

Türkmen edebiýatynda “bilbil” tahallusy bilen görnükli yz goýan we dessan žanrynyň ösmegine saldamly goşant goşan beýik söz ussady Nurmhammet Andalybyň şahyryna döredijiligi, onuň döreden eserleri hemişe halkyň söýgüsini gazanýar. “Leýli-Mejnun”, “Ýusup-Züleyha”, “Zeynelarap”, “Babaröwşen” dessanlary, “Oguznama”, “Sagdy-Wakgas”, “Nesimi” ýaly poemalary bilen diňe bir türkmen edebiýatynyň taryhynda däl, eýsem, dünýä edebiýatynyň taryhynda şöhrat gazanan Nurmhammet Andalybyň döredijiligi häzirkä döwürde baý many-mazmuny bilen düýpli tapawutlanýar (“T. d.” g.).

#### **Ýadyňyzdamy?**

Sypatlar özüniň aýyklaýan sözünden öň gelip, *nähili, neneňsi, niçiksi, haýsy* diýen soraglara jogap bolýarlar.

**63. 62-nji gönükmedäki tekstden asyl we ýasama sypatlary tapyň, sorag beriň. Olaryň manylary taýdan haýsy topara degişlidigini anyklaň.**

**64. Aşakdaky sözlemlerdäki sypatlary baglanýan atlary bilen bilelikde göçüriň. Olaryň manylaryny anyklaň.**

1. Berdi aganyň ogluna Annaguly sölpä diýerdiler. Ol süňklek, garaýagyz, burunlak bir oglandy. Onuň tüýi ösgün gara telpegi elmy-

dama başyndady (A. D. "B. ý."). 2. Gamyş ýükli gara eşek. 3. Gapyrgasyz gara göle. 4. Gök atyma münüp bolmaz, ala gamçym düwüp bolmaz. 5. Pessejik öýden gar ýagar. 6. Ýeri ak, tohumy gara. 7. Bu üzüm turşumtylja üzüm, turşumtylja bolsa-da, süýjümtilje üzüm. 8. Takyr ýerde tazy oýnar ("Ý. ý. ý.).

### **65. Bölekden hil we otnositel sypatlary tapyp, olary baglanan atlary bilen bilelikde depderiňize göçüriň. Aňladýan many-syny anyklaň.**

Olary oba oganlary gowy görýär ekenler. Emma Kelek baýyň mölejegöz kel ogly, Golak söwdagäriň täzeje gyzył don içinde ýagyrynysynyň küýküsini bildirmezlige çalyşýan ýemşik ogly, Ýalak işanyň burnunyň suwuny saklap bilmeýän erni ýalama ogly – şolar Japbaklary söymeýän ekenler. Emma Japbaklar olara üns bermän, söze üns beripdirler, baý ogullaryny çendan-çendan kinaýaly sözler bilen duzlapdyrlar.

Japbaklaryň ýaşan döwründen bäri, birnäçe ýyl geçen hem bolsa, olaryň agzybirligi, dostlugy, ötgür sözleri, gülküli wakalary henize çenli hem üýtgemändir. Japbaklar baradaky gyzykly gürrüňler halkyň içinde henize-bu güne çenli ýaşaýar (B. K. "J.").

#### **Ýadyňyzdamy?**

Hil sypatlary beýleki söz toparlaryndan ýasalmadyk asyl sypatlardyr. Olar reňk (**gyzyl, ýaşyl...**), tagam (**turşy, şor...**), göw-rüm-möçber (**uzyn, gysga, gaba, dar...**), hil-ýagdaý (**nepis, tämiz, hapa...**) aňladýarlar.

Otnositel sypatlar bolsa, esasan, atlardan dürli söz ýasaýjy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalýarlar. Olara ugur-tarap görkezýän (**ilerki, aňyrky, bärki, ýokarky...**), orun görkezýän (**işdäki, öýdäki, obadaky...**), barlyk bildirýän (**meýdanlyk, düzlük, bol-luk, suwly, işli...**), wagt bildirýän (**ýazky, gijeki, gündizki, günor-tanky**), ýokluk bildirýän (**otsuz, öýsüz, işsiz, donsuz...**) ýaly sypatlar degişlidir.

**66. Tekstden hil we otrositel sypatlary tapyň, olary baglanýan atlary bilen birlikde depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy manylarda ulanylandygyny düşündiriň.**

Garaşsyzlyk döwründe Ukraina döwleti bilen köpugurly ikitaraplaýyn gatnaşyklar zygyderli ösdürilýär. Nebit-gaz ulgamyndaky; awtoulag, agrosenagat pudaklaryndaky; medeni, gumanitar we beýleki ugurlardaky gatnaşyklar barha giň gerime eýe bolýar. Bu günki gün türkmen-ukrain halklarynyň öňden gelýän taryhy gatnaşyklary, iki döwleti we iki halky has-da ýakynlaşdyryp, täze mazmun bilen baýlaşdyrýar.

Häzirki wagtda ýokary derejeli tehnologiýalarda, nanotehnologiýalarda ýeterlik tejribe toplan Ukraina döwleti Türkmenistan bilen kosmotehnologiýa ulgamynda hyzmatdaşlygy alyp barmaga taýýardygyny mälim edýär.

**67. Matallardan sypatlary tapyp, baglanýan sözi bilen bilelikde depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň. Olaryň sypatlaryň haýsy derejesine degişlidigini anyklaň.**

Bir guýynyň başynda	Ap-ak saçak,
Körje öküz aýlanýar.	Günden gaçak.
Ak sandygym açyldy,	Agyr halym kaka bilmen,
Içinden nur saçyldy.	Ownuk daşym döke bilmen.
Agyd doly akja guzy,	Tes-tegelek gyzyd daş,
Ertir tursam, ýokja guzy	Jümle-jahan ondan hoş (“Ý. ý. ý.”).

**Ýadyňyzdamy?**

Sypatlaryň düýp derejesine goşulma goşulmaýar.

**Meselem:**

Sary, ýaşyl, gyrgyzy, beýik, pes, şor, turşy...

Sypatlaryň düýp derejesinden **kemlik, artyklyk, söýgülik** derejeleri ýasalýar.

## **68. Bölekden artyklyk derejesindäki sypatlary tapyň, aşagyny çyzyň. Olaryň haýsy ýol bilen ýasalandygyny düşündiriň.**

1. Göm-gök bugdaý maýsalaryny iýmitlendirmek üçin gös-göni ýol bilen geçýän ýük maşynlarynyň zýy üzülenokdy. Bugdaý meýdanynyň gapdalynda ýap-ýaşyl bolup oturan ýorunjanyň bir kölçesi suw ýetmänmi ýa gyzgyna çydamanmy gup-gury bolup galypdyr. Ýeri dö-künlemek bilen birlikde, iň esasy zat suwuny-da öz wagtynda ýetirip durmaly. Suwy aşa köp bermek ekine örän zyýanly täsir edýär.

2. Gün gädiginden ýokary galanda, töwerek çym gyzyl şöhleler bilen dolýar.

Akgyzyň ýüzi çuw ak bolup, üç ýuwan esgä dönüpdi. Çaga nahar iýdirmek üçin örän gowy taýýarlyk görmeli. Onuň garnyny öte doýurmak bolmaýar. Aşa köp iýdirseň, çaganyň saglygyna gaty ýaman täsir edýär. Ene çaganyň iýmiti babatda inňän köp alada etmelidir (E. D. “B. s. b. b. s.”).

## **69. Bölekden artyklyk derejesindäki sypatlary tapyň, olaryň nähili ýasalandygyny we ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Kerim ir bilen goýunlary göm-gök bolup ýatan örä çykardy. Bu gün onuň süňňüne, aşa bir ýeňillik aralaşypdy. Henize çenli bolmadyk has süýji we öte geň duýgular onuň kalbyny doldurypdy. Adatdan daşary has ýakymly duýgy onuň ruhuny joşdurýardy.

Ýap-ýaşyl öwüsýän çöl ony aşa mähir bilen garşy aldy. Tomus aýlary, has uly giňişlik! Şol giňişligiň tas ähli ýerine diýen ýaly ýazylyp ýatan göm-gök çägä gös-göni bagryňy oýkalaberesiň gelýär. Ol şeýle bir päk, onda iň nepis geýmiň bilen agynap tursaňam kiriň ýok-jak gümany ýok.

Kerim egri taýagyny eline alyp, dim-dik bolup duran ýerinden, öz ýanyndan pikir öwürdi. Çöl! Watanyň, janym çöl! ...seniň gyzgynlygyňy men hiç bir zat bilen çalyşmarn. Asman patyşasy özüniň çym gyzyl nurlaryny seniň üstüne tas hemme ýerdäkiden has kân dököýär. Gün saňa özüniň inňän gymmat bahaly zadyny-ýüregini eçilipdir. Sen onuň örän uly tarhany! (R. G. “G. a.”).

### Ýadyňzdamy?

Sypatlaryň artyklyk derejesi iki usulda ýasalýar.

**1. Sintetik usul.** Artyklyk dereje asyl sypatlaryň öňünden *m, p, s* seslerine gutaran ownuk bölekleriň getirilmegi bilen hasyl bolýar.

**Meselem:**

**Gup-gury, göm-gök, ap-ak, dos-dogry, tes-tegelek...**

Dereje görkeziji ownuk bölek bilen sypatyň arasynda çyzyjak goýlup ýazylýar.

**2. Analitik usul.** Artyklyk dereje sypatlardan öň güýçlendiriji *çym, dym, şar, örän, iň, iňňän, aşa, öte, gaty, ýaman, has* ýaly ownuk bölekleriň getirilmegi bilen hasyl bolýar. Olar sypatlardan aýry ýazylýarlar.

**Meselem:**

Güljahanyň örüm-örüm **şar** gara saçlary **aşa** owadan görünýärdi.

**70. Sözlemlerden kemlik derejesiniň goşulmalaryny kabul eden sypatlary tapyň, manylaryny düşündiriň. Olaryň ýazuw düzgünini aýdyp beriň.**

1. Aý bujagaz çöpüň turşumtyljadygyny. 2. Häzirki 1-nji ýyl talyp-lar geçen ýylkylardan güýçlüräk. 3. Sargylt reňkli köynek türgenlere gowy gelişýärdi. 4. Limony wagtynda suwarmasaň, miwesi ajymtyk bolýar. 5. Suw şorumtyk bolsa, çay tagamsyz bolýar. 6. Bägülün ejesiniň dony goňras reňkdedi. 7. Söltügräk görnüşli, goýun göz, sakgallak adam derwezeden girip, işikde oturan orta ýaşly aýal bilen salamlaşdy.

### Ýadyňzdamy?

Sypatlaryň kemlik derejesi *-rak, -räk;- mtyl, -mtil, -ymtyl, -imtil, -umtyl, -ümtil; -mtyk, -mtik, -ymtyk, -imtik, -umtyk, -ümtik* goşulmalarynyň düýp derejedäki sypatlara goşulmagy bilen ýasalýar.

Kemlik dereje reňk, tagam we ş.m. manylardaky zadyň derejesiniň kemdigini aňladýar.

**-rak, -räk** goşulmasy, esasan, zatlar deňeşdirilende ulanylýar.

**-gylt** goşulmasy reňk aňladýan sözlere goşulýar.

**Meselem:**

Gyzgylt, sargylt.

**-as, -es** goşulmasy **agyr, ýeňil, goňur** ýaly sözlere goşulyp, kemlik dereje ýasalýar, **agras, ýeňles, goňras**.

**71. 70-nji gönükmeden kemlik derejesiniň goşulmalaryny kabul eden reňk we tagam aňladýan sypatlary iki sütüne bölüp göçüriň, olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**72. *Agrak, gögräk, solagrak, tegelegräk, uzynrak, belendräk* ýaly kemlik derejesiniň goşulmasyny kabul eden sypatlary sözlem içinde getiriň. Olaryň aňladýan manysyna üns beriň.**

**73. Soňy *y, i* çekimlilerine gutaran asyl we ýasama sypatlara *-rak, -räk* goşulmasyny goşup depderiňize ýazyň. Olaryň käbirini sözlem içinde getiriň, ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Etli, dişli, ýagly, buzly, süýji, aý, turşy, kelleli, akyllý, tüýli, gülli, gumly ...

**74. Hil sypatlarynyň 10 sanysyna kemlik derejesiniň goşulmalaryny goşup ýazyň. Olary ulanyp, sözlem düzün, ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**75. Halk döredijiliginiň mysallaryndan sypatlaryň söýgülik derejesiniň goşulmasy goşulan sözleri tapyp depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy manylarda ulanylandyklaryny anyklaň, ýazuw düzgünini düşündiriň.**

1. Birje çemçe şorja serçe çorbasy.
2. Garaja öýümiziň garaja durlugy.
3. Iki sanjak üşmek gum bar, biri ölje gum, beýlekisi guruja gum. Öl gum-a parahat, guruja guma gurt düşüpdür.
4. Egri-bugry enesi,  
Gökje ýorga çagasy.
5. Gökje kürräm gitse gelmez (“Ý. ý. ý.”).
6. Etli-ganlyja eýjejik gyz garaja gözlerini balkyldadyp, maşgalanyň arasynda mähek daşy ýaly boldy (Ý. M. “E. t.”).

## Ýadyňzdamy?

Sypatlaryň söýgülik derejesi **-ja, -je; -jak, -jek; -jyk, -jik** goşulmalarynyň goşulmagy bilen ýasalýar. Olar reňk, hil, göwrüm, tagam bildirýän sypatlara goşulyp ulanýarlar.

### Meselem:

Ak**ja** köýnek, owun**jak** hünji, gyşy**jak** çatma, eýje**jik** çaga, sary**ja** jüýje...

**76. Köne, gyzgyn, döwük, ýenjik, uşak, ýeňil, uzyn, gysga, uly, kiçi, enaýy, görmegeý, çylşyrymly, ýönekeý... ýaly sypatlaryň soňuna söýgülik derejesiniň goşulmalaryny goşup, depderiňize göçüriň. Olaryň käbirini getirip, 5-6 sany sözlem düzüň, sypat derejeleriniň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**77. Sypatlaryň söýgülik derejesiniň goşulmalaryny ulanyp, “Ruhy kämillik” diýen temadan tekst düzüň, okap beriň. Söýgülik derejesiniň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**78. Bölekden otnositel sypatlary tapyň, olara sorag beriň. Otnositel sypatlaryň öz aýyklaýan sözünüň nähili aýratynlyklary görkezýändigini düşündiriň.**

Göroglynyň her düşlän ýerinde, serkerde Köse: “Bir nesihatym bar, saňa aýdaýyn!” diýip, onuň ýanynda atyny seýisläň bolýar. Görogly hem munuň bir gep tapyp galjagyny aňlap: ”Ýok, aýtma” diýýär. Köse tüýs Göroglynyň beýnisindäki gurçuga döndi. Serkerde Köse batur Görogla ýene bir gezek arzyny aýtjak boldy, emma pälwan Görogly: ”Bizar etdiň!” diýip, Köseäniň agzyna elindäki çöregi çenedi. Köse öýkeläp, tossaryp, çöldäki çäge ürgünligine tarap ötägitdi. Ol çöl giňlişligindäki jandarjagazlary synlap: “Biz munuň atasyna-babasyna geňeş berýärdik. Indiki ýaşkiçileriň ýanyna barsaň, elindäki çöregini ýa ýumrugyny çeneýär. Ýaşkiçilerden görjegimiz şu-da biziň.”

Görogly: “Ne ataňdaky maslahat galdy, ne babaňdaky nesihat, hemmesini ara salyp ýör” diýip oýlandy-da:

- Bäre gel, eý Köse! Aýt, näme habaryň bolsa! – diýdi.
- Biziň habarymyzdaky aýdyljak zat, sen nirä barýarsyň?
- Men duşman Reýhan Arabyň üstüne barýan.
- Arap saňa näme iş etdi?



- Duşman Arap gelip, ýeňňem Gülendamy äkitdi.
- Boljak iş bolupdyr. Ýeňňeň Gülendamy duşman Arap kyrk-elli sany atly bilen äkidipmidi ýa ýalňyz özi?  
Ýalňyz özi... (“G.”).

### Ýadyňyzdamy?

Otnositel sypatlar atlary aýyklarap gelyärler. Olar *nähili, haýsy* diýen soraglara jogap bolýarlar.

**Meselem:**

**Nah** mata, **kümüş** ýüzük, **demir** gapy, **agaç** köpri...

Kärini, wezipesini tapawutlandyrmakda ulanylýan otnositel sypatlar.

**Meselem:**

**Daýhan** Durdy, **lukman** Gyzylgül, **mugallym** Maral.

At, özlük, nämälim çalyşmalaryna *-daky, -däki* goşulmasy gosulyp, otnositel sypat hyzmatynda ulanylýar.

**Meselem:**

**Bizdäki** gollanmalar, **ondaky** şertler, **sendäki** gazet...

Ortak işlikler hem otnositel sypat hyzmatynda gelip bilýärler.

**Meselem:**

**Ýazan** eserim, **biljek** hünärim, **jygyldaýan** gapy, **mawlaýan** pişik.

**79. Otnositel sypatlaryň hyzmatynda ulanylýan kär, wezipe aňladýan sözleri getirip, 5 sany sözlem düzüň.**

**80. Aýyklaýan sözünüň nämädedigini bildirýän sözleri ulanyp, “Men – talyp” diýen temadan tekst düzüň.**

Diwar sagat, agaç gapy, nah mata, kelemden gutap, süýtli aş, talyp dostum, ilerki dükan, gaýraky kafe, uniwersitetdäki tanyşlarym, özümdäki kitaplarym, okamadyk kitabym.

**81. Sözlemleri okaň, depderiňize göçüriň. Otnositel sypatlary tapyň. Olaryň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

1. Gülnar ahmyr bilen uludan demini alyp: ”Sendäki dert mende bolsady” diýip pyşyrdady. Men özümdäki kemçilikleri duýsam-da, ony düzetjegem bolmaýardym. Onuň bu bolşy gadymy ertekidäki Akpamygy ýatladýardy. Ondaky bu görünmezlik Gülnary täsin ýagdaýda göz önüme getirmegime sebäp bolýardy. Ertekilerdäki adamza-

dyň gözüne görünmän ýören perileri görmegi arzuw edişim ýaly, onda-  
ky häsiýetleri görmegi arzuw edýärdim. 2. Meniň iş sapařlaryna gidip,  
görmedik ýurdum galmady. 3. Okamadyk adam elmydama okuwyň  
arzuwynda bolýar. 4. Ilerki oba baýramlary örän şagalaňly geçirýär. 5.  
Ýazky ýagyn ekiniň boý almagyna gowy täsir edýär. 6. “Giden getirer,  
oturan nyrh sorar” diýenleri ýerlikli aýdylan söz (A. G. “G.”).

### Ýadyňyzdamy?

1. Alynma sözleriň soňy **-nyý, -naýa, -noýe; -skiy, -skaýa, -skoýe** goşulmalaryna gutarsa, türkmen dilinde olar sypat hyzma-  
tynda goşulmasyz ulanylýarlar.

#### Meselem:

Montažnyý-montaž (iş etmek), gumanitarnyý-gumanitar (kö-  
mek), idealnyý-ideal (keşp), sosialnyý-sosial (taýdan gelip çykyş).

2. Türkmen dilinde soňy **-çnyý, -çnaýa, -çnoýe, -çeskiý, -çeskaýa, -çeskoýe** goşulmalaryna gutaran sözlerden sypat ýasalanda,  
ýokarky goşulmalara derek **-k; -ki** sypat ýasaýjy getirilip ýazylýar.

#### Meselem:

Orfografiçeskaýa-orfografik (ýalňyş), filologiçeskiý-filologik  
(ylymlar), fantastiçeskoýe-fantastik (kino), tehniçnaýa-tehniki (iş),  
estetiçnyý-estetik (terbiýe).

Alynma sypatlar dodaklanmak-dodaklanmazlyk, inçelik-  
ýogynlyk sazlaşygyna boýun egmeýärler.

**82. Soňy -nyý, -naýa, -noýe; -skiy, -skaýa, -skoýe goşulmalary-  
na gutaran alynma sypatlardan türkmen dilinde sypat ýasaň.**

Konserwnyý (zawod), tekstilnaýa (fabrika), himiko-silikat-  
nyý (zawod), mikrokompyúternaýa (sistema), perspektiwnyý (plan),  
progressiwnaýa (proizwedeniýe); eksperimentalnoýe (issledowa-  
niýe), russko-angliýskiý (slowar).

**83. Soňy -çnyý, -çnaýa, -çnoýe; -çeskiý, -çeskaýa, -çeskoýe  
goşulmalaryna gutaran alynma sypatlardaky goşulmalaryň or-  
nuna -k; -ki goşulmalaryny goşup, türkmen dilinde sypat ýasaň.**

Fonetiçeskiý (razbor), dramatiçeskoýe (proizwedeniýe), meha-  
niçeskiý (zawod), matematiçeskaýa (literatura), fantastiçeskiý (ro-

man), mističeskoýe (proizwedeniýe), sintaksičeskiý (razbor), roman-tičnaýa (dewuşka), romantičnyý (gorod).

#### **84. Tekstden syatlary tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň nähili ýasalandygyny düşündiriň.**

Hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda täze özgertmeler zamanasynda Garaşsyz, Bitarap Watanymyz ykdysady, syýasy, medeni ösüşleri gazanyp, bedew bady bilen öňe barýar. Erkana durmuşdaky ähli pudaklar bilen bir hatarda oba hojalygyny ösdürmäge hem aýratyn üns berilýär. Oba hojalygyndaky aýry- aýry pudaklary ösdürmek, azyk bolçulygyny döretmegiň ýeke-täk ýoludyr.

Biziň ýurdumyz 1995-nji ýylyň 12-nji sentýabrynda BMG-niň Azyk we oba hojalyk guramasynyň agzalygyna kabul edildi. Şeýlelikde şol gurama bilen işjeň gatnaşyklar ýola goýlup başlandy.

Ýurdumyzda azyk bolçulygyny döretmek, ilaty özümidäki önümler bilen dolý üpjün etmekde Hormatly Prezidentimiz hemaýatkärlik edýär. Bagtly ülkämiziň toprak-howa şertlerine laýyklykda ýokary hasylly ekinleriň ekilmegi, ekinlere idegi ylmy esasynda, agrotehnikanyň kadalaryna laýyklykda alyp barmagy ýola goýmak şu günüň talaby. Oba hojalygyna häzirkä zaman tehnologiýalarynyň we dünýäniň iň öňdebaryjy iş tejribeleriniň ornaşdyrylmagy öz möhümliginde galýar (“T. o” ž.).

#### **85. Syatlary ulanyp, häsiýetnama ýazyň.**

Ynsan kalbyndan döreyän gylyk-häsiýet öýde, maşgalada, işde, gullukda öz hyzmatyny ýerine ýetirýär. Bu häsiýet her bir şahsda oňyn ýa-da tersine bolup biler. Şeýle ýagdaýda häsiýetnamalar şahsyň jemgyýetdäki orny bilen bagly ýazylýar. Olar önümçilik we gulluk häsiýetnamalarydyr. Bularyň ýazylyşynda aýratyn bir tapawut ýok. Diňe mazmun oňyn ýa-da kemçilikli ýazylyp bilner.

Önümçilik häsiýetnamasy hökman şol şahsyň işleýän (okaýan) edarasynyň umumy ýygnaгыnda tassyklanýar. Ýygnak haçan geçen bolsa, onuň wagty we şol ýygnaгыň beýan belgisi goýulýar. Şeýle-de işe ýa-da okuwa kabul edilende, şol edara we okuw mekdebi üçin ýazylýar.

Gulluk häsiýetnamasy edara ýolbaşçysy hem-de jemgyýetçilik guramalarynyň haýsy-da bolsa biriniň gollary bilen tassyklanýar. Bu görnüşi umumy ýygnakda ara alyp maslahatlaşmak hökman däl.

Häsiýetnama işligiň umumy häzirki zamanynnda (-ýar; -ýär) we III (olluk) ýöňkemedede ýazylyar. Häsiýetnama ýazmak üçin şu aşakdaky şertler wajyp:

1. Häsiýetnama kim üçin ýazylyan bolsa, onuň işleýän (okaýan) edarasynyň, okuw mekdebiniň doly ady, wezipesi barada maglumat. Häsiýetnama berilýän şahsyň ady we familiýasy.

2. Resminamanyň ady (häsiýetnama).

3. Resminamanyň mazmunyna aşakdaky maglumatlar degişlidir (bular sag tarapdan ýazylyar):

3.1 häsiýetnama berilýän şahsyň doglan ýyly;

3.2 onuň milleti;

3.3 partiýalylygy;

3.4 bilimi;

3.5 käri, wezipesi.

4. Ady we familiýasy.

5. Näçenji ýyldan bäri şol edarada okap ýa-da işläp gelyänligi; nähili wezipelerde, neneňsi işlänligi hakyndaky ýazgylar.

6. Käri (okuwyna) bolan yhlasy; jemgyýetçilik işlerini ýerine ýetirişi.

7. Hökümet sylaglary we hormatly atlary.

8. Gylyk-häsiýetleriniň esasy taraplary, ruhy sypaty, ahlak keşbi.

9. Häsiýetnama berýän edara ýolbaşçysynyň, jemgyýetçilik guramalarynyň başlyklarynyň gollary we edaranyň möhüri (sag tarapdan).

10. Häsiýetnamanyň ýazylan wagty (çep tarapdan).

### **Nusga:**

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakultetiniň miwe we gök önümleri gaýtadan işlemek hünäriniň 102-nji toparynyň talyby  
Tyllagözel Berdimyradowa

### **Häsiýetnama**

1994-nji ýylda doglan, türkmen,  
Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň  
agzasy, orta bilimli, talyp.

Tyllagözel Berdimyradowa 2012-nji ýylda S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň oba hojalyk önümlerini

gaýtadan işlemek fakultetiniň miwe we gök önümleri gaýtadan işlemek hünärine okuwa kabul edilýär. Häzir şol hünärde okaýar. Tyllagözel Berdimyradowa okuwyna örän yhlasly çemeleşmek bilen hünärine degişli edebiyatlary çuňňur özleşdirýär. Ol goşmaça kitapлары-da zygiderli okaýar.

Tyllagözel ýurdumyzyň oba hojalygynyň, ykdysadyýetiniň gündelik ösüş depginleri, täze sepgitleri bilen içgin gyzyklanýar. Aýratyn-da häzirki zaman senagatynyň ösüşindäki tehnologiýa ony has-da höweslendirýär. Bu babatda ol daşary ýurtlarda neşir edilýän kitaplar we internet ulgamyndan peýdalanmaga çalyşýar.

T. Berdimyradowa uniwersitetde geçirilýän dürli ylmy-amaly maslahatlara gatnaşyp, gyzykly çykyşlar edýär. Onuň “Babaarap almasynyň görnüşlerinden taýýarlanylýan önümler” baradaky çykyşy örän ýokary baha mynasyp bolýar. Bu çykyş Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň talyplarynyň arasynda geçirilýän ylmy bäsleşige hödürülenýär.

Tyllagözel Berdimyradowa zähmetsöýer, mylakatly, edepli, arassa ahlakly, durnukly, ruhbelent talyp.

Häsiýetnama oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakultetiniň 1-nji ýyl talyplarynyň umumy ýygnağynda tassyklanýar (Beýan №8, 05.05.2012 ý.).

Häsiýetnama Türkmenistanyň Bilim ministrligi üçin ýazylýar.

*Oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakultetiniň dekany*

*B. Atayew*

*Fakultetiň Magtymguly adyndaky  
Ýaşlar guramasynyň başlygy*

*A. Batyrow*

05.05.2012 ý.

# BERKARAR DÖWLETIŇ BAGTYÝARLYK DÖWRI

## Sanlar

**86. Bölekden sanlary tapyp göçüriň. Olaryň aňladýan manysyny düşündiriň.**

Gaty bugdaý ýumşak bugdaýdan özüniň biologiki, hojalyk häsiýetleri boýunça düýpli tapawutlanýar. Tebigaty boýunça ýazlyk bolanlygy sebäpli, onuň gýşa çydamlylygy, çogdamlanyşy gowşak. 2-3 baldak çykarýar, onuň suwa hem-de ýmit maddalaryna talaby uly.

Gaty bugdaý gymmatly hojalyk häsiýetlere eýedir. Onuň dänesiniň düzüminde beloklar 14-16 göterime, özlülük 36 göterime çenli ýetýär.

XX asyryň 40-njy ýyllarynda Türkmenistanyň ekin meýdanlarynda halk seleksionerleri tarapyndan döredilen ýazlyk gaty bugdaýyň “düýediş” sorty ekilip başlandy. Bu sort dänesiniň iriligi (1000 dänesiniň agramy 58-60 gram), guraklyga, yssa, poslama, garabaş kellerine durnuklylygy bilen tapawutlanýar. Onuň hasyllylygy gektardan 25 sentnere barabar bolup, bu sort XX asyryň 70-nji ýyllarynda önümçilikden aýryldy (“T. o.” ž.).

### Ýadyňyzdamy?

Sanlar aýyklaýan sözleriniň öňünden gelip, olaryň mukdaryny, tertibini aňladýarlar. *Näçe* diýen soraga mukdar aňladýan sanlar, *näçenji* diýen soraga tertip görkezýän sanlar jogap bolýarlar.

#### Meselem:

**Üç zatdan:** ata-eneňden, ylym ataňdan, duzdan özüňi uly saýmak günä. **2006-njy** ýylda gaty bugdaýyň synaglary tamamlandy.

**87. Mukdar we tertip sanlaryň her haýsyna dört mysaldan getirip, 8 sany sözlem düzüň, depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň. Olaryň aňladýan manysyny düşündiriň.**

### Ýadyňyzdamy?

Mukdar sanlar aşakdaky ýaly görnüşlere bölünýärler.

1. Bitin mukdar sanlar: *bäş, on, otuz, elli, iki ýüz, otuz bäş...*
2. Bölek mukdar sanlar: *üçden iki, ýedi bitin ýüzden bir...*
3. Çen-takmyn mukdar sanlar: *ýigrimi-otuz ädim, onlarça oglan, ýüzlöp oba, ikidir-üçdür talyp, birlän-ikilän sygyr...*
4. Topar mukdar sanlar: *otuzymyz, kyrkymyz, dördimiz, ýedimiz, onymyz bolup, bäsisi bolup...*

**88.** *5, 10, 15, 30, 40* bitin mukdar sanlary getirip, söz düzümini ýazyň. Emele getirilen söz düzümlerini ulanyp, sözlem düzüň.

Bitin mukdar sanlar ýazuwda **arap** (*I, 2, 3, 4, 5...*)  
we **rim** (*I, II, III...*) sifrleri bilen ýazylyýarlar.

**89.**  $\frac{1}{4}; 20 \frac{2}{5}; \frac{3}{6}; 10 \frac{6}{7}$  bölek mukdar sanlary dogry okaň, olary söz görnüşinde ýazyň we sözlem içinde getirň.

**90.** *20, 25, 30, 35, 40, 45, 50* bitin mukdar sanlary söz görnüşinde ýazyň. Olary ulanyp, 7 sany sözlem düzüň.

**91.** *Bäş-alty, üçdür-dördür, onlarça, dörtlän-bäşlän, müň töweregi* (çemesi), *ýüze ýakyn* (golaý) ýaly çen-takmyn mukdar sanlary ulanyp, sözlem düzüň. Mukdaryň aňladylyş ýollaryny düşündiriň.

Topar mukdar sanlar degişliligiň köplük sanda getirilmegi bilen hasyl bolýar.

**Meselem:**

*Bäşimiz, onymyz, ýüzimiz, müňimiz...*

**92.** *Ikimiz, ikiňiz, ikisi, iki bolup* topar mukdar sanlary ulanyp, söz düzümlerini düzüň. Olary sözlem içinde getirip depderiňize göçüriň.

**93.** Mukdar aňladýan *million, milliard, trillion* diýen alynma sanlary ulanyp, 6 sany sözlem düzüň.

### Ýadyňyzdamy?

1. Rim sifrlerinden soň hiç hili belgi, tertip san goşulmalary goşulmaýar.

**Meselem:**

*XVII* asyr türkmen edebiýaty, *XIX* asyr türkmen taryhy, *XXI* asyr – türkmeniň altyn asyry.

2. Arap sifrleri ýa-da harplar bilen tertip aňladylsa, olardan soň ýa nokat (.), ýa-da *ýaý* ) goýulmak bilen ýazylýar.

**Meselem:**

1. 2. 3) 4)

3. Sifrler bilen görkezilen sanlara degişlilik ýa düşüm goşulmalary goşulanda, sifirden soň çyzyjak (-) goýlup, sanyň iň soňky harpyna laýyk goşulma goşulýar.

**Meselem:**

Mart aýynyň **22-sine**, aprel aýynyň **1-ine**, maý aýynyň **10-una**, sagat **8-de**, sagat **9-da...**

**94. Bölekden düzme we alynma sanlary tapyň, aşagyny çyzyň. Olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Türkmenistanyň Prezidentiniň Hytaý Halk Respublikasyna bolan döwlet saparynyň dowamynda ikitaraplaýyn möhüm resminamalaryň bir toparyna gol çekildi. Olaryň arasynda Hytaý Halk Respublikasyna 30 ýylyň dowamynda her ýyl 30 milliard kub metre çenli tebigy gazy akdyrmak baradaky resminama hem bar. 2009-njy ýyldan başlap Amyderýanyň sag kenarynda Hytaýa akdyryljak türkmen ýangyjynyň 17 milliard kub metri täze gaz ýataklaryny özleşdirmek, 13 milliard kub metrini bolsa “Bagtyýarlyk” şertnamalaýyn sebitiniň “Samandepi” we “Altyn asyr” gaz ýataklarynda täze kuwwatly desgalary gurmak arkaly ibermek maksat edinilýär. Bilermenleriň hasaplamalaryna görä, bu ýerde tebigy ýangyjyň 1,3 trillion kub metre golaý möçberde gurlary bar (“D.” ž.).

**95. Bölekden tertip san goşulmasy goşulan düzme sanlary tapyp depderiňize göçüriň, olaryň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

2009-njy ýylyň 15-nji iýulynda Türkmenistanyň Prezidenti asyryň beýik gurluşygy bolan “Altyn asyr” Türkmen kölüniň birinji no-



batdakysynyň ulanylmaga berilmegine ak pata berdi. Türkmen kölüniň göwrümi 132 kubkilometre barabardyr. Şor suwlar köle iki sany akaba arkaly getirilýär. Olaryň birinjisi Baş şor suw akabasy, ikinjisi bolsa Daşoguz goludyr.

Baş şor suw akabasy Lebap welaýatyndaky Uly şor kölünden başlanýar. Onuň göwrümi 720 million kubmetre barabardyr. Onan gözbaş alyp gaýdýan Baş şor suw akabasynyň ugrunda göwrümi 300 million kubmetr bolan Rahman, şeýle-de göwrümi 200 million kubmetr bolan Ýerajy kölleri ýerleşýär (“D.” ž.).

### Ýadyňyzdamy?

Soňy çekimli sese gutaran düýp sanlara tertip sanlaryň **-nny, -nji**; soňy çekimsiz gutaranlara **-ynny, -inji**; düzüminde dodak çekimlisi bolan bir bogunly sanlara **-unny, -ünji** goşulmasy goşulyp ýasalýar.

#### Meselem:

**Ikinji**, sekiz**inji**, kyrk**ynny**, ýüz**ünji**, müň**ünji**, dokuz**ynny**.

Tertip sanlaryň goşulmasy düzme sanlara goşulanda, iň soňky sana goşulýar.

#### Meselem:

İki müň **onunny** ýyl; bir müň sekiz yüz otuz **üçünji** ýyl; bir müň dokuz yüz segsen **birinji** ýyl.

## 96. Bölekden mukdar we tertip sanlary tapyň, depderiňize göçüriň. Mukdar sanlaryň görnüşlerini anyklaň.

Gowaçanyň hasyl synalarynyň tebigy dökülmegini azaltmak üçin ony wagtly-wagtynda birküç sapa ýमितlendirmeli, üç-dört gezek suwarmaly we topragy ençeme ýola bejerip durmaly. Biziň ýurdumyzda gowaçanyň hasyl synalarynyň dökülmegini kemeltmek üçin geçirilýän möhüm agrotehnik çäreleriň biri hem onuň esasy baldagynyň we gapdal şahalarynyň ujuny birki gezek çyrypmakdyr. Şonda çyryp geçiren ösümlükleriň ösüşi 7-8 günlük togtaýar we olaryň alýan ýimit maddalarynyň esasy bölegi onlarça hasyl synalaryny emele getirmäge hem-de olary gaçyrman saklamaga harçlanýar. Netijede gowaçanyň oňat ýimitlenmegi bilen hasyl synalarynyň 4-5-isiniň emele gelmegi tizleşýär. Olaryň dökülmesi birnäçe sapa azalýar. Emele ge-

len gozalary iri, çigitleri dok bolup, hasyllylygy üç esse ýokarlanýar hem-de pagta süýüminiň hili has oňatlaşýar (“T. o.” ž.).

**97. 96-njy gönükmedäki sanlary baglanýan sözleri bilen bilelikde depderiňize göçüriň. Olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

**98. *Birküç, birki goşma; ýüzlerçe, müňlerçe çen-takmyn; üç bitin ondan iki* bölek mukdar sanlary düşüm bilen üýtgediň. Olardaky ses üýtgemeleri düşündiriň.**

**99. Böleklerden sanlary tapyň, depderiňize göçüriň, sorag beriň. Olaryň sanlaryň haýsy toparyna deňlidigini anyklaň.**

1. Düýeguşuň 2,5 metr boýy bolup, ol sagatda 65 kilometr ýol geçip bilýär. Şeýle hem onuň gözi örän ýitidir. Düýeguşuň agramy 150 kilogram töweregi bolýar. Aýaklaryndaky 17 santimetr uzynlykdaky 2 dymnagý bilen ol duşmanlaryndan arkaýyn goranyp bilýär. Afrika düýeguşlarynyň erkeginiň boýy 2 metr 74 santimetre ýetýär (“D.” ž.).

2. Meniň bu dünýäde üçünji pendim,

Ýüzünji pendim hem müňünji pendim:

Söýüň bu topragy! Allaň yşkyndan

Röwşen nurdan bina bolan türkmeniň! (S. T. “M.r.b.”).

**100. Bölekden asyl we ýasama sanlary tapyň, depderiňize göçüriň.**

Çyrpmak işini gowaçalaryň ösüşine, toprak şertlerine, ekiş möhletlerine baglylykda, gerek bolsa 3-4 ýola geçirmeli. Bu möhüm agrotehniki çäräni gürpuly toprakly ýerlerde oňat ösüp boý alan gowaçalarda 15-18, hasyl berijiligi aram ýerlerde 13-15 we iýmit maddalary ýetmezçilik edip, hasyl berijiligi pes toprakly meýdanlarda 10-12 hasyl şahasy emele gelende geçirmegiň gerekdigi 6-7 ýyl şundan ozal makullanýar. Ekiş irki we amatly möhletde 20-nji mart – 20-nji aprel çemesinde geçirilen gowaçalarda çyrypmyň 16-18 hasyl şahasy emele gelende geçirilýär. Bu ýagdaý 13-15 hasyl şahasy emele gelende çyrypmyň geçirilen gowaça garanynda, onuň hasyllylygynyň gektarda 1,9-2,5 sentner ýokary bolýandygyny görkezýär (“T.o.” ž.).

## 101. Sözlemlerden atlaşan sanlary tapyň. Olary ulanyp sözlem düzüň.

Men “**On üçler**” kinosyny 5-nji synpda okaýarkam görüdim. **Üç ýediň** – ýigirmi bir. **Dört**den ikini aýyrsaň näçesi galýar? “**Kyrklar**” eseriniň awtory kim? “**Kyrk gyz**” eserindäki Gülaýymyň keşbinde türkmen gyzyna mahsus bolan gylyk-häsiýetler jemlenýär. **Üçajyda** goraghana bar. **Kyrkguýy** Gara-gum çölüniň ortasynda ýerleşendir. **Ýüzbaşy** obasy Kaka etra-byňa degişlidir.

### Ýadyňyzdamy?

San bilen adyň arasyndan mukdar aňlatmak üçin *sany* sözi getirilip ulanylýar. *Sany* sözi san bilen bilelikde bir agza bolýar.

#### Meselem:

Uniwersitetde **üç sany** naharhana bar (anyk sany, anyk mukdary aňladýar). Uniwersitetde **üç-dört sany** garbanyşhana bar (çen-takmyn aňladýan tirkeş sanlardan soň gelende, anyk mukdary aňlatmaýarlar).

San bilen işligiň aralygyndan *gaýta, gezek, ýola, sapar, mertebe* sözleri ulanylyp, mukdar aňladyp gelýärler. San bilen birlikde bir agza bolýar.

#### Meselem:

Men Maşatda **üç sapar** boldum. **Baş ýola** başiň – ýigirmi baş. Ol maňa **bir gezek** telefon etdi. Aýdylanlary mugallym tagtada ýazyp, **üç gaýta** düşündirdi.

## 102. Düşüm, ýöňkeme, san bilen üýtgän sanlary ulanyp, okan kitabyňyz barada tekst düzüň.

### Nusga:

**Bäşimiz** tomus dynç alyş paslynda daga gezelenje gitdik. Ol ýerde **dörtdür-bäşdir** dag goçlarynyň otlaşyp ýörenini, **on-on baş** keyi-giň çeşmä suw içmäge inişlerini gördük.

Jeren bilen **ikimiz** gül çemenlerini bogduk...

**103. Üç, dört, ýedi, ýigrimi sanlaryny ilki ýöňkeme, soňra san we düşüm bilen üýtgediň. Sanlara üýtgediji goşulmalar goşulanda, ýüze çykýan ses üýtgeşmelerini düşündiriň.**

#### **104. Sanlary ulanyp, dil haty ýazyň.**

Bu resminama maddy gymmatlyklar we maliýe serişdesi bilen bagly geçirilýän işde ýazylýar. Ony ýazmak üçin şu aşakdaky şertler möhüm:

1. Resminamanyň ady (dil haty).
2. Dil hatynyň mazmuny.
3. Dil hatyny ýazýan şahsyň goly (sag tarapdan).
4. Wagty (çep tarapdan).

**Nusga:**

#### **Dil haty**

Men, S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň oba hojalygynyň ykdysadyýeti fakultetiniň 401-nji toparynyň talyby Döwran Allagulyýew, fakultetiň kätibinden toparymyzyň talyp-larynyň 25 (ýigrimi baş) sany hasap-synag depderçesini doldurmak üçin aldym.

*D. Allagulyýew*

*21.10.2015 ý.*

## EDEBI MIRAS – EBEDI MIRAS

### Çalyşmalar

**105. Bölekden çalyşmalary tapyň. Olara sorag beriň. At çalyşmalaryny saýlap ýazyň, olaryň haýsy düşümde getirilendigini anyklaň.**

Baý Bugra beg aýtdy:

– Han Gazan, bir gün men ölerin, ýerimde-ýurdumda hiç kim galmaz – diýdi. Onda Gazan:

Şonuň üçin aglarmyň? – diýdi.

Baý Bugra beg aýtdy:

Hawa, şonuň üçin. Meniň hem oglum bolsa, Baýandyr hanyň hyzmatynda bolsa, men hem oňa bakyp söwünsem-guwansam – diýdi.

Beýle diýgeç, hemme oguz begleri ellerini galdyryp, doga etdiler:

Allatagala saňa-da ogul bersin! – diýdiler.

Şol meýlisde bolan Baý Begjan beg diýen adam hem ýerinden turup:

Meniň üçin hem bir dileg ediň, Allatagala maňa-da bir gyz bersin! – diýdi.

Begler el galdyryp:

– Allatagala saňa bir gyz bersin! – diýip dileg etdiler.

Begler, siz bilip goýuň, eger meniň gyzym bolsa, Baý Bugra begiň ogluna berer men – diýdi.

Aradan ençeme zamanlar geçdi. Baý Bugra begiň bir ogly boldy, Baý Begjan begiň hem bir gyzy boldy. Oguz illeri muny eşidip, şat bolup söwündiler.

Baý Bugra beg söwdagärleri ýanyna çagyryp:

Siz Rum welaýatyna gidip, meniň oglum ulalyança, oňa ýagşy halat-serpaýlar alyp geliň – diýip buýurdy. Söwdagärler baş egip ýola düşdüler (“G. a.”).

#### Ýadyňyzdamy?

Çalyşmalar isimlere degişli sözleriň ornuna ulanylýarlar.

At çalyşmalary *men, sen, ol, biz, siz, olar* atlaryň, *ähli, бүтін, käbir, hemme, birnäçe, bary* çalyşmalary sanlaryň deregine ulanylýarlar.

*Her, hiç* sözleri atlary aýyklar gelýärler. Olar degişlilik goşulmalaryny kabul edip, at hyzmatynda hem ulanylýarlar.

**106. Goşgy setirlerinden at we sypat çalyşmalaryny tapyp depderiňize göçüriň. At we sypat çalyşmalarynyň aýratynlyklaryny düşündiriň.**

Synlaň çagaňyzy: işe gümramy?  
Ýa-da onuň edýän işi galatmy?  
Her haýsy bolsa-da, dymmaň, adamlar!  
Siz öz söýgiňizde boluň gazaply

Hiç zat täzelik däl ýeriň ýüzünde,  
Täzelik däl baglaň şaggyldap durşy.

Düşünýän – seňki kyn  
Sen bagtsyz adam.  
Saňa agyr agza ýaşynyp ýaşmak  
Biz ýaly dogumly, biz ýaly sada  
Adamlaryň arasynda ýaşamak.

Derdiňi men göterýän,  
Göter sen il derdini (G. E.”I. a.”).

Her kilosy üçin bir çemen bogup,  
Häzir ganat kakyp ýanyna barýan.

Onda-da ýöne bir çekip durma-da,  
Hersinden bir kiloň gowusyndan çek! (K. G. “O. b.”).

**Ýadyňyzdamy?**

***Bu, şu, ol, şol, hol*** ýaly görkezme çalyşmalary at we sypat hyzmatynda gelip bilýärler.

**Öz** çalyşmasy ýöňkeme goşulmalaryny kabul edenden soň, düşüm bilen üýtgäp bilýär. **Öz** çalyşmasy ýöňkeme bilen üýtgände, ikinji bogundaky dar çekimli dodaklandyrylyp ýazylýar.

**Meselem:**

**Özüm, özümiň, özüme, özümi, özümde, özümden.**

**107. Goşgy setirlerinden görkezme we özlük çalyşmalaryny tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy üýtgediji goşulmalary kabul edendiklerini anyklaň, ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Ýagşylykda ile özün tanadan  
Alkyş alyp, derejesi zor bolar.

Özüňden egsik bir gaýry namardyň  
Hyzmatynda gulluk ediji bolma.

Magtymguly, sözle her ne bileniň,  
Özüňe kemlik bil aýtman öleniň.

Her kim ýamanlasa deňi-duşuny,  
Özi müşgül eder asan işini (M. “S.e.”).

Ýurdundan kowulan bir aşyk deýin  
Men bulardan geçip nirä gideýin?!

Şonda ak saçyňy sylyp ýüzüme,  
Gararyn belentden ýeriň ýüzüne.

Bu garagol jahyllykdan giderin,  
Ol hasaly gojalykdan giderin (G. E. “I. a.”).

### Ýadyňyzdamy?

**Kimse, biri, neme, pylany, kimdir biri** diýen nämälim çalyşmalar atlara derek ulanylýar.

**Neme, pylany** çalyşmalary **-lar, -ler** goşulmasyny kabul edip bilýärler (**nemeler, pylanylar**).

**Neme, kimse** çalyşmalary eýelik, ýoneliş, ýeniş düşümler bilen üýtgänlerinde, **e** sesi **ä** sesine öwrülýär (**nemä:niň, kimsä:niň, nemä:, kimsä:, nemä:ni, kimsä:ni**).

**Pylany** çalyşmasy ýoneliş düşüm bilen üýtgände, **y** sesi uzyn aýdylýan **a** sesine öwrülýär (**pylana:**).

**108. Böleklerden nämälim çalyşmalary tapyň, depderiňize göçüriň. Olary ulanyp sözlem düzüň.**

1. Keş eýledim, gezdim yşkyň dagyndan,  
Ne beladyr, kimse çeker bu derdi?

Kimse aglar, kimse güler,  
Gün çykar çäşden dogrusy (M. "S. e.").

Hemmesi-de biri-birine aşyk,  
Birisi suw berýär, beýlekisi nur.

Biri çekýär ýagta tarap, biri çekýär gijä tarap,  
Uly çekýär ula tarap, kiçi çekýär kiçä tarap (K. G. "O. b.").

2. Kimdir biri onuň has-da çetine degmek isledi. Bularyň kimsi ýaby, kimsi gatyr, kimsi ýesir alyp geldiler, gidenleriň boş gaýdyp geleni ýokdy (A. G. "D.").

**109. Nämälim çalyşmalary ulanyp, talyp durmuşyndan degişme yazyň.**

**110. *Kimse, kimdir biri, neme nämälim çalyşmalaryny düşümler bilen üýtgediň. Düşüm bilen üýtgänlerinde, goşulmalarda ýüze çykyan ses üýtgemelerini düşündiriň.***

**111. Böleklerden sorag çalyşmalaryny tapyň. Olaryň haýsy söz toparyna degişli sorag aňladýandygyny anyklaň.**

Dosta näçe serpaý etsen az ýaly,  
Näçe söýsen, şonça söýüp ýörmeli.

O nähili ajap syýahatmysyn?  
O nähili ajap, sowal berýärin.

Keypiňiz neneşi? Barmydyr bir tap?  
Gezip ýörmüsiňiz başlaryňyz jem...

Näçe meýlis, näçe ýasda bolundy  
Salamlar berildi, salam alyndy.

Ýer nirde? Gök nirde? Bilip bolanok.  
Baky ilkinji gar ýagýardy ýene (G. E. "I. a.").

2. "Bu näme boldugyka? Bu gelýän zat nämekä?" – diýip, Gandym geňirgendi. Alty goýun, baş geçi, hany munuň erkeji? Täçgeldi jan, men-ä Eneşi işe salaýsam diýýän, sen neneşi görýän? (Ý. D. "E").



### Ýadyňyzdamy?

Sorag çalyşmalary ähli söz toparlaryna berilýän soraglary öz içine alýar.

Atlara berilýän soraglar: *kim?, näme?, nire?*

Sanlara berilýän soraglar: *näçe?, näçenji?*

Sypatlara berilýän soraglar: *nähili?, nätüýsli?, neneňsi?, haýsy?*

Hallara berilýän soraglar: *haçan?, näwagt?*

**112. Nähili, neneňsi, nätüýsli sorag çalyşmalaryna jogap bolýan sypatlary getirip, sözlem düzüň. Olaryň aşagyny çyzyň, aňladýan manysyny düşündiriň.**

**113. Mukdar we tertip sanlary getirip, 10 sany sözlem düzüň, olara sorag beriň.**

### Ýadyňyzdamy?

*Bary, бүтін, hemme, ähli, barça, külli, tükel, käbir, birnäçe* ýaly san çalyşmalary näbelli mukdary görkezýär.

*Hemme, käbir, birnäçe* san çalyşmalaryna köplük san goşulmasy goşulyp biler. Emma *bütin, külli, tükel* çalyşmalary, esasan, goşulmasyz ulanylýarlar.

**114. Bölekden çalyşmalary tapyň. San çalyşmalaryny saýlap depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy üýtgediji goşulmalary kabul edendigini anyklaň, ýokarsyna belläň.**

Nasreddin şa ähli serkerdelerini ýygnap türkmenleriň üstüne ýöriş etmegi tabşyrýar. Oňa ýolbaşçy edip Japarguly hany belleýär. Birnäçe günden soň Japarguly hanyň agyr goşuny habarsyz oturan Kesarkajyň daş-töweregini gurşap aldy. Bütin oba gabawda galdy. Indi diňe güýjüň bilen goranmalydy. Bu mesele oglandan-ula hemmämize düşnükli. Şol demde mergenler, saý atly, ýabzal atly, ýoz atly hemme jemlendi. Olaryň ählisi üç ýüz atly töweregi boldy. Ondan galany pyýada. Bütin obanyň ilaty maslahata başlady. Ine, ýaşululardan biri oturan ýerinden söze başlady.

– Adamlar, duşman bary goşuny bilen gapyllykda tutuş obamyzy gurşap aldy. Biz birnäçe hyrlymyz bilen agyr goşuny gaýtarmagyň

hötdesinden gelip biljek däl, haýal etmän külli türkmen taýpalaryna çapar göndermegimiz zerur! – diýdi. Bütün ilat bu pikiri makullady (A. G. “D.”).

**115. Birnäçe, hemme, ähli san çalyşmalaryna ýöňkeme goşulmasyny goşup, düşüm bilen üýtgediň. Käbirlerini sözlem içinde getirip, 6 sany sözlem düzüň.**

### Ýadyňyzdamy?

Çalyşmalar sözlemde sözlemiň *eýesi, habary, aýyrgygy, doldurgygy* bolmak häsiýetine eýedirler.

**116. Bölekden çalyşmalary tapyň, olaryň haýsy toparlara degişlidigini anyklaň. Çalyşmalaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelendigini ýokarsyna belläň.**

Biziň hemmämiziň pikirimiziň bary hem şol giden pyýadalaryň yzyndady. Birnäçe wagt garaşyp oturanymyzdan soň, ýatan agyr goşunyň tugunyň dikilen ýerinde gykylyk gopdy. Onuň yzy bilen her hili zenzele, gykylyk, gowur turdy. Ýaşulularyň biri oturyp, biri turýardy. Birnäçe wagtdan soň, gidenler gelmäge başladylar.

– Hemmäniňiziň sanyňyz tükelmi? Hiç kim galmadymy? Ýagdaýlaryňyz neneňsi? – diýip, ýaşuly sorady. Bular baş topardy, her toparyň başlygy öz adamlarynyň ählisiniň ýerbe-ýerdigini aýtdylar. Emma käbiriniň ýeňil-ýelpaý ýaraly bolanlary bardy. Şol gije daña golaý saý atlylar hem ýatan goşunyň üstüne çozup, her tüysli oljalar, ýesirler alyp geldiler. Olaryň arasynda kiçeňräk serkerdelerden biri bolsa gerek. Ol: ”Siz Şehin-şahy ýeňmersiňiz, ol tutuş leşgeri bilen geldi, siziň ähliňiziň ataňzy ýandyrar, bütün obany otlar, aýal-uşaklaryňyzyň hemmesini ýesir alar” diýip, azm urdy. Onuň urýan lapyna hiç kim üns bermeýärdi welin, kimdir biri hyrlynyň teýi bilen ýeňsesine gelişdirdi-de: ”Näme ýaňraýarsyň? Lal bol, seniň şahyň goşunyň güýjüni biz birnäçe sapar synap gördük“ diýdi (A. G. ”D.”).

### Ýadyňzdamy?

Klassyk edebiýatda *men, sen, biz, siz* at çalyşmalary goşulma hyzmatynda ulanydyr.

#### Meselem:

Kämil tapsañ, goý ýolunda başyňny,

Är zyzynda ýörseň, är dek bolar **sen!**

**117. Goşgy setirlerinden at çalyşmalarynyň goşulma hyzmatynda gelşine degişli sözleri tapyň, depderiňize göçüriň. Olary degişlilik goşulmalary bilen deňşdiriň.**

Guba juwan, guwanmagyl görküňe,  
Gojalar sen, görküň ýüze myhmandyr.

Namart köprüsinden ötmez-geçmez men,  
Kerwen bolsam, halal işden gaçmaz men,  
Eliňden bir käse şerap içmez men,  
Sag eli sol ele mätäç eýleme!

Akmak sözden hezil eýlemez, aňlamaz,  
Aryf bolsaň, söz magnysyn seçer sen.

Alymlara uýsaň açylar gözüň,  
Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen! (M. “S. e.”).

### Işlikler

**118. Tekstden asyl we ýasama işlikleri tapyp, depderiňize göçüriň. Ýasama işlikleriň haýsy söz toparlaryndan ýasalandygyny ýokarsyna belläň.**

Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda “Bilim hakynda” Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. Şu resminama laýyklykda S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetinde okuw-terbiýeçilik işleriniň guralyş usullary kämilleşdirilýär.

Uniwersitetde 7 fakultet, 30 kafedra bolup, 21 hünär boýunça talyplar bilim alýarlar. Bu bilim ojagynda halk hojalygynyň diňe bir pudagy – oba hojalygy üçin däl-de, eýsem, beýleki pudaklara degişli hünärmenler hem taýýarlanylýar.

Okuw dersleriniň ýokary hilli gurnalýan sapaklarynda öwrenilýän hünärleriň biri beýlekisi bilen baglanyşdyrylýar. Netijede, alym-agronomy fakultetleriň biri taýýarlasa, onuň öndüren önümini beýleki fakultetde okan hünärmen inžener-tehnolog gaýtadan işleýär. Muny halk hojalyk ähmiýetli pagtanyň ösdürilip ýetişdirilişi, ondan önüm öndüriliş usullary boýunça hünärmenleriň taýýarlanyşynda-da görmek bolar.

Türkmenistanyň oba hojalyk pudagynda görmüklü orny eýeleýän milli baýlygymyz gowaçadan ýerli şertlere laýyklykda ýokary hasyl almagyň usullary ylmy esasyda agronomçylyk fakultetinde düýpli öwredilýär. Olara topragy gurplandyrmagyň wagty, pasyl, howa şertleri bilen baglylykda ylmy taýdan esaslandyrylan usullarda bilim berilmegi, ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamaga esas bolýar. Häzirki zaman kompýuter tehnologiýasyndan, internet ulgamynyň maglumatlaryndan giňden peýdalanylmagy talybyň ekerançylyk babatda dünýä möçberindäki täzelikleri bilmegine, onuň dünýägaraýşyny giňeltmäge ýardam edýär.

Ýokary hilli süýüm almak üçin pagta iri we ownuk hapadan arassalanýar. Pagta süýümleri çigidinden aýrylýar. Şeýlelikde, süýüm emele gelyär. Süýüm ownuk hapadan arassalananda, şol hapa bilen birlikde süýümjagazlar hem aýrylýar. Oňa ulýuk diýilýär. Soňra süýüm kiplenýär.

Süyümiň çykymy gowaçadan alynýan hasylyň hiline bagly bolýar. Şu sebäplere görä, ekerançynyň, kärendeçiniň, alym-agronomyň iş usuly süýümiň hiline, çykymyna täsir edýär.

Pagta arassalaýjy kärhanalarda taýýarlanýan süýüm egirme fabriklerine iberilýär. Süýümden ýüplügiň senagat, hojalyk-ýaşayyş işleglerine laýyk dürli nusgalary egrilýär, işilýär, tow berilýär. Egirmäniň, işmäniň, tow bermäniň-de senagat bähbitli inçe usullary bar. Şeýle kärhanalarda süýüm nämä niýetlenýändigini bilen baglylykda reňklenýär.

Egrilen süýümden dürli görnüşde alnan ýüplükler dükjelere saralyp, dokma kärhanalaryna matalaryň dürli görnüşlerini dokamak üçin iberilýär.

Mata önümçiliginde ulanylýan yzygiderli tärler: tüýtme, garyşdyrma, darama, lentalama, egirme, sarama, ýüwürtme, petleme, sapma-düwme dokmaçylyk zähmetiniň dowamlylygyny aňladýar. Yzygiderli dowam etdirilýän zähmete mata önümçiliginde inžener-tehnolog ýolbaşçylyk edýär (“M. g.”).

#### **Ýadyňyzdamy?**

Asyl işlikler böleklere bölünmeýärler.

**Meselem:**

**Aýt, diý, ýör, git, ät...**

Ýasama işlikler ýasajy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalýarlar.

**Meselem:**

**Gep-geplemek, göz-gözlemek, aç-ajykamak, ät-ätlemek, gara-garamak, ýer-ýerlemek, oý-oýlanmak.**

**119. 118-nji gönükmedäki tekstiň meýilnamasyny düzüň. Tekstiň mazmunyny gürrüň beriň.**

**120. Tekstden asyl we ýasama işlikleri tapyň. Ýasama işlikleri depderiňize göçüriň, olaryň haýsy söz toparlaryndan ýasalandygyny düşündiriň.**

Ylym-bilime hemaýat etmek babatynda hormatly Prezidentimiziň durmuşa geçirýän syýasatynda hakyky ynsanperwerlik ýörelgelerini öz aýdyň beýanyny tapýar. Şol syýasat milletiň ruhy we intellektual mümkinçiliklerini bir ýere jemlemekden, häzirki zaman şertlerinde ony ösdürmekden ybarat bolup durýar.

Türkmenistan UNESKO bilen bilim, ylym we medeniýet ulgamlarynda işjeň gatnaşyklary mundan beýläk hem dowam etdirmegi meýilleşdirýär. Häzirki wagtda bu halkara guramasy ýurdumyzyň birnäçe medeni-taryhy ýadygärliklerini, tebigatyň täsin künjeklerini Bütindünýä mirasynyň sanawyna goşmak baradaky teklipleri taýýarlaýar. Olaryň arasynda Sünt-Hasardagy, Bathyzy, dinozawrlaryň yzy tapylan Köýtendag goraghanasyny we Garagum çölünü bellemek bolar.

Garagum Merkezi Aziýanyň tebigy we medeni mirasynyň dürdänesi hasaplanýar. Çünki Garagum dünýäniň beýleki çöllerinden özüniň gозelligi, baýlygy bilen tapawutlanýar. Zeminiň uly çölleriniň biri bolan Sahara bilen deňeşdirip göreliň. Onuň 80 göterim meýdany daşlyk, galan bölegi hem belent-belent alaňly çägelik bolup durýar. Bu ýerde ösümlük dünýäsine örän seýrek gabat gelinýär. Suw azlyk edýär. Bu ýere ygal örän az düşýär (“D.” ž.).

### **121. Berlen goşgy setirlerinden goşma, tirkeş işlikleri tapyň, olaryň haýsy söz toparlaryndan ýasalandygyny düşündiriň.**

Bala sesin diňlär asyp gulagyn,  
Döke-döke göz ýaşynyň bulagyn,  
Ak jeren aldyrsa elden owlagyn,  
Mäleý-mäleý gözlemeýen bolarmy?

Bir käkilik aldyrsa türpe balasyn,  
Saýraý-saýraý yzlamaýan bolarmy?  
Bir bilbil ýitirse gyzył lälesin,  
Hasratyndan sözlemeýen bolarmy? (M. “S. e.”).

Barmady-da ýanyna,  
Durup-durup oýlandy.  
Mekir tilki howlukman,  
Kän zady hyýallandy (A. K. “K. t.”).

Gider-gider yzy ýok,  
Daýanmaga dyzy ýok.

Boýnumda alajam bar,  
Ölsem-ýitsem aýrylmaz (Ý. ý. ý).

### Ýadyňzdamy?

Ýasama işlikleriň sada, goşma, tirkeş we düzme işlik görnüşleri bar.

Goşma işlikler goşulyp ýazylyar.

**Meselem:**

Duruber, biliber, bölekläber, gidiber...

Tirkeş işlikler hal işlikleriň gaýtalanmagyndan (*aglaý-aglaý, şatlana-şatlana, çekip-çekip, agyp-dönüp*), öten we nämälim geljek zamanlardaky işliklerden (*áýtdy-diýdi, ýetdim-ýetdim, áýdar-diýer, güler-aglar*), işligiň şert şekilinden (*gitse-gitmese, gülse-gülmese, ýazsa-ýazmasa*) ýasalýarlar.

Düzme işlikler birden köp sözden hasyl bolup, esasy sözünüň haýsy söz toparyna degişlidigine garap, iki topara bölünýär.

1. Garaşly sözi isimlerden bolan düzme işlikler (*kömek etmek, gulak asmak, kemala gelmek...*)

2. Ikisi-de işliklerden bolan düzme işlikler (*ýazyp otyr, oýnamaga başlady, gitjek bolýar...*).

**122. Tirkeş işlikleri ulanyp, “Ylym – ösüşiň esasy guraly” diýen temadan makala ýazyň.**

### Ýadyňzdamy?

Dymyk **p** sesine gutaran işliklerden soň, açyk **g** sesine başlanýan işlik getirilende, **p, g** sesleri meňzeşleşdirilip, **görükkit, bilikkit, okakkit, guýukkoýwer** şekilinde aýdylsa-da, dürs ýazuwda **görüp git, bilip git, okap git, guýup goýber** görnüşinde ýazylyar.

**123. Tekstden düzme işlikleri tapyň, olaryň esasy we garaşly sözleriniň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

Söweş meýdanynda gün gijigýär, garaňky düşüp başlaýar.

Patyşa galak-gaçak adamlary bilen gamgyn ýagdaýda yzyna gaýdýar.

Aýperi we Mämmet ýoldaşlary bilen patyşanyň hüjümine garaşyp durýarlar. Söweş uzynly gün dowam edýär. Ýekeje bir Aýperiň zarbyndan patyşanyň bu günki ölen pälwanlarynyň sany çenden geçýär. Ýene gün ýaşmaga az galýar. Şol wagt Aýperi atasyna: ”Bu

ýowuz uruş üçin ikimiz günäkär. Ylaýta-da özüňiz. Çünki gan dökmäge meni mejbur etdiňiz. Diňe öz sözüňizi gögertjek bolup bigünä pälwanlaryň ölmeklerine sebäp bolduňyz. Şindi hem bolsa päliňizden gaýdyň“ diýip, hat ýazyp iberýär.

Patyşa hem: “Maňa takal okama, mende başyňyzy kesmekden başga maksat ýok. Ertiriň özünde gümünizi çekerin” diýip, jogap berýär.

Ol gije hem geçýär, daň atýar, gün dogýar. Ýene iki ýan tarap uruş meýdanyna çykýar. Aýperiniň ýoldaşlary hem söweşmäge taýýar bolup durýarlar (“T. h. e.”).

### **124. Tekstden ýasama işlikleri tapyň. Olaryň nähili ýasalandygyny düşündiriň. Ýasama işlikleri ulanyp, 5 sany sözlem düzüň.**

Şazada ýasawullara gelnini köşkden çykaryp kowmagy buýurýar. Olaryň yzlaryndan ýetip:

– Munuň ogluny tapyň-da, ikisini bile çöle çykaryp goýberiş. Bagtyndakyny görsün – diýip, gelniniň ýüzüne bir gezek seredipdir-de, ýüzüni sallap gidiberipdir. Ýasawullar baýyda öňlerine salyp, harabalykdan çagany tapdyryp, ony gelniň gujagyna beripdirler.

Gelin çagajygyny tapanyna begenip, Hudaýa ýüz mün şükür edip, ogluny gujagyna gysypdyr-da, sähra bilen gidiberipdir, gidiberipdir. Gün ýaşyp, garaňky düşüpdür weli, ýakyn bir ýerde hatar yşyk görmüpdür. Gelin Allany çagyryp, şol tarapa ýöräberipdir. Ýakyn baryp görse, ol obaçylyk ekeni. Gelin çetdäki öýüň gapysyny kakypdyr weli, ýüzünden nur ýagyp duran bir garry aýal çykypdyr-da:

– Gelen döwletdir, gel, gyzym, giriber – diýip, ony içerik salypdyr. Ol ogulsyz-gyzsyz garyp kempir ekeni. Gelin başyndan geçen wakalary bolşy ýaly gürrüň beripdir. („T. h. e.“).

### **125. Böldekden goşma işlikleri tapyň, olaryň nähili ýasalandygyny düşündiriň.**

...Gadym zamanda bir ýetim oylan bar eken. Ol ýaşlygyndan bir kümüşçi hem tam ussasyňa şägirt bolupdyr. Bu hünärler bilen meşgullanyberipdir. Şeýle bir ökdälapdir, hatda halypasyndan-da ozdurypdyr.

Ol obalaryndan bir owadan gyza öýlenipdir. Ýigit köşk ýaly jaý saldyrypdyr.

Öýlenenden soň, hiç ýerde işlemändir. Oňa gelni işlemese hünär ýitjegini, işsizlik adamyň göwnüni çökgün edýändigini düşündiripdir. Onda ýigit:



– Men işe gidäýjek welin, senden ynjalamak – diýýär. Gelin:

– Sen zady gaýgy etme-de işläber, gidiber. Men seniň eliňe bir desse gül berip goýbererin. Eger-de şol desse gül solsa, meniň-de soldugymdyr. Eger-de ol solmasa, şu durşuma oňat ýaşap ýördügimdir – diýýär.

...Ýigide bir ýurduň patyşasy üýtgeşik ymaratyň suratyny görkezip, jaý gurnagy teklipl edýär. Öz-ä kyn işdir – diýýär. Ýigit:

– Bolubersin kyn iş, meniň harjymy boletin berseň, diýşiň ýaly edip salyp bererin – diýýär. Patyşa ussa ak pata berip goýberýär. Bu ýagdaý wezirlere ýokuş degip, olar görübilmezçilik edip başlaýarlar. Patyşa bularyň hiç birine-de zat diýmän, soňuny görübereris diýýär-de geziberýär (“T. h. e.”).

**126. Düzme işliklere 10 sany mysal tapyp, olary ulanyp sözlem düzüň. Düzme işlikleriň ýazuw düzgünini düşündiriň.**

**127. Tekstden düzme işlikleri tapyň, olaryň ýasalysyny düşündiriň.**

Oba hojalyk önümleriniň öndürilişini has-da artdyrmakda täze ýerleriň özleşdirilişi şu günün talaby. Ýerleriň ekin dolanyşygyna girizilmegi bolsa, daýhan hojalyklarynyň maddy hal-ýagdaýyny gowulandyrmakda möhüm hyzmaty ýerine ýetirýär. Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen bu mesele boýunça welaýatlarda “Ýersuwgurluşyk” önümçilik kärhanasynyň döredilmegi täze ýerleri özleşdirmegi çaltlandyrmakda uly goldaw bolýar.

Iki ýyldan gowrak wagtda bu möhüm ugurda köp işler bitirilýär. Kärhananyň ygtyýaryna täze, kuwwatly tehnikalar gelip gowuşýar. Olarda işlemäge ökde hünärmenler bilen üpjünçilik meselesiniň çözülmegi işleriň gerimini giňeltmäge doly ýol açýar. Özleşdirilýän ýerleri suw bilen üpjün etmek üçin akabalar geçirilýär. Şor suw akabalaryny gazmak, arassalamak, olaryň suw geçirijiligini gowulandyrmak işleri köp zähmet talap edýär.

“Ýersuwgurluşyk” önümçilik kärhanalary täze ýerleri özleşdirmek bilen welaýatlaryň ekin dolanyşygyna girizilen ýerlerini gül-gülzarlyga öwürýärler. Täze daýhan birleşikleri döredilýär. Olarda ilat hemişelik mesgen tutýar. Bu kärhanalaryň erjel işgärleri dayhan birleşiginiň daýhanlarynyň minnetdarlygyna mynasyp bolýarlar (“T. o.” ž.).

## **128. Asyl, ýasama, goşma, tirkeş we düzme işlikleri ulanyp, hasabat ýazmagy öwreniň.**

Tabşyryklaryň, ýagny buýrulan işiň, önümçilik tejribelikleriniň, iş saparlarynyň, meýilnamalaryň amal edilmeli pursady tamamlanandan soň hasabat ýazylýar. Hasabatlar hepdelik, aýlyk, ýarymýyllyk, ýyllyk ýazylyp bilner. Amal edilen işiň netijesi we onuň gapdaly bilen oňa bagly teklipler hasabatda görkezilýär. Hasabaty dogry we doly ýazmak üçin şu aşakdaky şertler göz önünde tutulsa gowy bolar:

1. Hasabat berilýän edaranyň, guramanyň (kärhananyň), ýokary okuw mekdebiniň doly ady.
2. Haýsy edaranyň ýolbaşçysyna (işgärine) berilse, onuň ady, familiýasy.
3. Hasabat berýäniň ady we familiýasy (käri, wezipesi).
4. Ady (hasabat).
5. Hasabatyň mazmuny.
6. Goly.
7. Ýazyylan wagty.

### **Nusga:**

Türkmenistanyň Dokma senagaty  
ministrliginiň haly önümçiligi  
bölüminiň müdiri  
Näzik Kemalowa  
ministrligiň baş hünärmeni  
Aýnur Jepbarowadan

### **Hasabat**

Men 2010-njy ýylyň fewral aýynyň 1-inden 10-yna çenli Ahal welaýatynyň Baharly etrap haly önümçiligi kärhanasynda iş saparynda boldum.

Kärhanada 120 işgär işleýär. Bu ýerde haly dokalýan, boýag, çeper eller bölümleri bolup, olarda ýokary hünärlü işçiler we işgärler işleýärler.

Türkmen el halyлары dokalýan bölümde ýörite enjamlar oturdylypdyr. Ähli iş amatlyklary döredilipdir. Aýratyn-da daraklaryň has-da kämilleşdirilen görnüşleri halyçylaryň iş öndürijiligine degerli täsir edýär.

Halynyň esasy düzýän bölekleriň, ýagny ýüpleriň berkligini, reňkiniň hilini halyçylar üns merkezinde saklaýarlar. Ine, şu sebäpdende haly önümçiliginde dokalýan halyлар dünýä ülnülerine gabat getirilýär.

Boýag bölümünde reňkleriň hiline üns berlişi aýratyn bellemäge mynasyp. Bu ýerde dürli boýaglar tebigat bilen baglanyşykly alynýar. Şeýle tebigy boýaglar ulanylanda, olara käbir himiki boýaglaryň goşulmagy maslahat berildi. Netijede ol reňkleriň halylara goşmaça gözelligi berjekdigi düşündirildi.

Haly önümçiliginiň çeper eller bölümüniň işi örän döredijilikli bolmak bilen tapawutlanýar. Bu ýerde iki suratçy, iki modelýer we inžener-tehnolog işleýär. Olar halyalaryň gadymy nusgalaryny dikeltmek bilen çäklenmän, daşary ýurtlaryň isleg bildirýän reňklerinde owadan gölli türkmen el halyalarynyň nusgalaryny çyzyp-çekip maslahata hödürleýärler. Ol ýerde hünärmenler halylara gadymy gölleriň salnyşy, olara täze öwüşgin bermek boýunça öz pikirlerini ara alyp maslahatlaşýarlar.

Ýokarda görkezilen dürli çitimli dokalýan halyalaryň dürli ýurtlarda geçirilýän sergi-ýarmarkalara yzygiderli gatnaşmagyny üpjün etmeli. Çekilýän zähmeti göz önünde tutup, önümçilikde zenan maşgalalar üçin ähli wajyp durmuş şertlerini döretmegi gazanmaly.

*Baş hünärmen*

*Aýnur Jepbarowa*

*10.11.12 ý.*

### **129. Bölekden anyk öten zaman işliginiň barlyk we ýokluk aňladylşyna degişli sözleri tapyň. Olaryň dogry okalyşyny we ýazuw düzgünini düşündiriň.**

Gaty köp gar basanlygy daşyndan garaňda mälim bolup duran eşekli bir ak sakgal adam, şu yzanda-çuwanlygyň üstüne geldi. Ol şeýle uly gopgun üçin hiç bir darykmady. Howlynyň bir böwrüne baka eşegini sürdi. Eşegiň hemişeki ýatagy bolara çemeli, dikilgi gazygyň ýanyna baryp durdy. Garry özüniň agras göwresini eşegiň üstünden bir tarapa agdardy, süňk başy iri, daýaw göwresini dim-dik etdi-de, eşegiň üstündäki ýüküni aýyrды. Oňa hiç kimden kömek bolmady. Emma ol kömege-de garaşmady. Şol bir bolşuna äwmedi, alňasamady. Ol eşegini daňdy-da, ýüküni göterip işige eltdi. Daýaw garry öňki äwmezek, alňasamazak hereketi bilen çilimiň başyny kakýşdyrdy. Bir gysym temmäkini guýdy. Oglanjyklardan biri ätişgir bilen ot aldy-da, äkidip çiliminiň başynda goýdy. Garry üç-dört sapar lokurdadyp

çilimini ýelpedi, uzyn sorup, demine çekdi. Ol töweregindäki ýaşly gözleri bir synlap çykdy we çilimini gaýtalap çekdi. Soň ol:

– Nämе bolupdyr, nämе habar bar? – diýip, töwereginde özüne garaşyp oturanlara baka ýüzlendi. Şol söltük görnüşli gara sakgal hatlary somlady. Emma garry hatlary almady... (A. G. "G. a.m.").

### Ýadyňzdamy?

Türkmen dilinde öten zaman işligi üç topara bölünýär.

1. Anyk öten zaman işligi ( **aldy**, **geldi**, **gördi**, **goýdy**...).

2. Dowamly öten zaman işligi ( **bilýärdi**, **otyrdy**, **görerdi**...).

3. Daş öten zaman işligi ( **áydypdy**, **diýipdi**, **okapdy**, **gepläpdi**...).

**130. Goşgy setirlerinden we bölekden anyk öten zamanyň aňladylyşyna degişli mysallary tapyň, olary dogry okaň. Depderiňize göçüriň.**

1. ...Şeýde-şeýde günler ötdi, Iki omzuny diräp  
Aýlar ötdi nobatly. Çukuryň erňegine,  
Edeni şowuna boldy, Hiç giresi gelmedi  
Durmuş ony aýnatdy... Öz girmeli öýüne (K. G. "O. b.").

2. Şol wagt tokarja garaýagyz oglanjyk öýe girdi. Onuň yzy bilen hem ýylgyryp duran Atanazar aga geldi. Sabyr eje şäherden myhman gelendir öýdüp seretdi. Atanazar aga gapyny ýapdy. Sabyr eje:

– Bujagaz kimiň ogly? – diýip sorady. Çagajyk garaja gözlerini tegeläp durşuna gaýra çekildi (H. Y. "I. a. b. o.").

**131. Bölekden dowamly öten zaman işligini tapyň, depderiňize göçüriň, onuň haýsy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalandygyny düşündiriň.**

Ol gözlerde gussamy, gaýduwsyzlykmy, bir zat bardy. Şeý diýip duran mahaly ol gözler hemme zady unudýardy. Olar diňe jogap talap edýärdiler. Hawa, ol gözler oýalykda-da, ukuda-da Zybany yzarlaýardylar. Jogap talap edýärdiler.

Bir pikir Zybany biynjalyk edýärdi. Ol gözler nämе diýip dur? Birýaňalyk etmelimi? Hiiýh, Hudaý saklasyn! Ol nämе edip ýör. Hemişe yzarlanýandygyny syzyp ýörmek erbet, ahry. Eýsem... Eýsem, ol garaýyşlaryň aňyrsynda nämе ýatyr?! Ol bägül kimin açylyp, dünýäde ýekeje aladasyz jakgyldap gülüp dur.

Zyba degişgen gyzdy. Onuň gahary gelmesi bolmazdy, gülüp ýeňerdi. Şol degişmeleriniň aňyrsynda käte çynlakaý duýgularyň gizlen-

yändigini pikir hem etmezdi. Aýsoltanyň geýnişine Zypanyň hemişe gözi giderdi. Oña öýkünjek bolardy. Aýsoltan garyp hem bolsa gelşikli, ykjam geýnerdi (Ý. M. "E. t.").

### Ýadyňyzdamy?

1. Dowamly öten zaman işligi umumy häzirki zamanyň **-ýar, -ýär** goşulmasyndan soň kem işligiň **-dy, -di** goşulmasyny getirmek bilen ýasalýar. Ýoklugy düýp işligiň soňuna **-ma, -me** goşulmak bilen aňladylýar.

#### Meselem:

Bu gürrüňleri Atanazar aganyň özi hem **bilýärdi**. Bu pikir ony biynjalyk **etmeýärdi**.

2. Dowamly öten zaman işligi **otyr, ýatyr, ýör, dur** ýaly anyk häzirki zaman aňladýan işlikleriň soňuna **-dy, -di** kem işlik goşulmasynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

#### Meselem:

Bäbekhanada bäbekleriň biri aglap, beýlekisi yöne ümsümje **ýatyrdy**. Aýsoltan kitaphananyň gapysynda **durdy**.

3. Dowamly öten zaman nämälim geljek zamanyň **-ar, -er, -r** goşulmasyndan soň kem işligiň **-dy, -di** goşulmasyny getirmek bilen ýasalýar.

#### Meselem:

Onuň gülküsi obanyň üstünde **ýaňlanardy**.

### 132. Böleklerden dowamly öten zaman işligini tapyň, depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň. Olaryň ýasalýşyny aýdyp beriň.

1. Gapyda jaňlar dünňürdärdi,  
Düýpde gelin şaňnyrdardy,  
Böwürde oglan oýnardy,  
Ojakda gazan gaýnardy ("Ý. ý. ý.").

Şeýtan tilki bu wagt  
Ikiýana bökýärdi.  
Pyrlynyşyna möjegiň  
Daşdan gülüp bakýardy.  
Urunýardy şindem ol,  
Dözüm edip özüne... (A. K. "K. t.").

2. Reýhan Arap bir beýik sypanyň üstünde, ullakan güjümiň aşagynda çin arkan düşüp harlap ýatyrdy. Haremhananyň işiginde Gülendam Reýhan Arabyň geýimlerini ýuwup otyrdy. Görogly depä çykyp, aşak oýa seretse, bir eşek gezip ýördi, eşegiň gapdalynda-da bir kempir ýatyrdy (“G”).

### Ýadyňyzdamy?

Daş öten zaman işligi hal işligiň **-yp, -ip, -p** goşulmasyndan soň **-dy, -di** kem işlik goşulmasynyň goşulmagy arkaly hasyl bolýar.

#### Meselem:

Durdy aga gaplaň bilen başa-baş göreşen adamlaryň gürrüňini köp **eşidipdi**.

**133. Erteki-poemadan daş öten zaman işligini tapyň. Olary daş öten zaman işliginiň ýokluk şekiline öwürüp depderiňize göçüriň.**

#### Nusga:

Ondan soň Aýazhan serdar **bolupdy**,  
Ýeriň-ýurduň erkin ele **alypdy**...  
(Ondan soň Aýazhan serdar **bolmandy**,  
Ýeriň-ýurduň erkin ele **almandy**).

Oň söhraty bütün ýere dolupdy,  
Garrylar, ýaşlar-da adyn bilipdi.

Garyp-gasar, aç-hor galan ilini  
Doýurypdy, oňat edip halyny.

Serdar bolup, öz hetdinde durupdy,  
Her kime degerli kömek beripdi.

Halky baýap, oň şöhraty artypdy,  
Aýazhan ilini bagta eltipdi.

Köne çarygyny asyp goýupdy,  
Özi bolsa zerden lybas geýipdi (B. S. "A.").

**134. Bölekden öten zaman goşulmalaryny kabul eden işlikleri tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň öten zaman işlikleriniň haýsy goşulmalaryny kabul edendigini düşündiriň.**

Ejem, oglum oýandy. Oglumy öz gününe goýmadym. Mynçgalaşdyryp, gujaklap öldürip baryardym. Bir gezek hakyt düýe bolup bozlaýardym. Ol jykyr-jykyr gülüp ýatyrdy. Bir seretsem, ejem biziň bolşumyza haýran galyp, gapynyň agzynda dur. Olam ýylgyrýardy. Ogludyr agtygynyň bu şady-horramlygyna begenip, iki bolup bilmeyärdi.

Meniň şeýle şat bolup bälçirän gezegimi ejem uruşdan soň gör-mändi. Ýaşkam her hili oýun tapyp, gyzyl-gyran güldürerdim. Ejem maňa illerden beter gülerdi. Gülüp-gülüp gözünü ýaşdan doldurardy. Aýallar gelip, ejemiň ýanynda men hakda gürrüň ederdiler.

...Gülнар geler öýdýärdim. Men täzedan howul alyp başladym. Ýeldirgän ýaly köçelerde, düzlerde ykdym ýördüm. Hanha, meýdan düşelgesem görnüp dur.

... Şol gün Gülнар дүкандан аňry-бäри almaga gelipdi. Ol meniň bilen heniz görüsmändi. Men hem oglum bilen дүкана оýunjak almaga barypdyk. Bir görsek, Gülнар satyjy bilen gepleşip dur. Ol bizi görüp ýyrşardy. Bizem begenjimizden iki bolup bilmän durduk. Men oňa söz gatdym (A. G. “G.”).

**Ýadyňyzdamy?**

Bir bogunly, dodak çekimlili işlikler birlik we köplük san-da **menlik, senlik** ýöňkemelerde üýtgände, öten zaman işliginiň goşulmasy **-dy, -di** goşulyp, gysga aýdylsa dodaklandyrylyp, **-du, -dü** görnüşinde ýazylýar.

**Meselem:**

**Güldüm, güldüň, güldük, güldüňiz.**

Senlik ýöňkemäniň köplügini kabul eden bir bogunly, dodak çekimlili öten zamandaky işlikleriň **-ňyz, -ňiz** goşulmasy dodaklandyrylyp **-ňuz, -ňüz** aýdylsa-da, dodaklandyrylman ýazylýar.

**Meselem:**

Güldüňüz дәl-de, **güldüňiz**, bolduňuz дәl-de, **bolduňyz.**

**135. 134-nji gönükmedäki öten zaman işlikleriniň haýsy ýöňkemäniň goşulmalaryny kabul edendigini anyklaň, depderiňize göçüriň.**

**136. Kömekleşerdi, gelyärdi, gülüpdi, utanardy diýen öten zaman aňladýan işlikleri ýöňkeme bilen üýtgediň. Depderiňize göçüriň goşulmalaryň aşagyny çyzyň.**

**137. Bölegi okaň, umumy häzirki zaman işlikleriniň nähili emele getirilendigini düşündiriň.**

... Bir köpbilmiş täjir patyşanyň ýanyna gelyär-de:

– Alyny tüýs ýürekden gowy görýänligiň çynyň bolsa, patyşalyk ygtyýaryňy Alynyň hatyrasyna diňe üç günlük maňa ber – diýýär.

Ana, şonuň bilen hem ol täjir patyşa bolýar. Şol günüň özünde ýasawullaryna buýrup, öňki patyşany ýurtdan çykardýar. Täjir ýurtda gaty ornaşykly oturýar.

Öňki patyşa bolsa, çagalary bilen başga bir patyşanyň topragyna geçýär...

Az ýöräp, köp ýöräp, gün ýaşyberende, bir tokaýyň çetinden barýarlar. Gije ol ýerde ýatmakçy bolýarlar. Näme kän, odun kän. Ul-lakan ot ýakynyp oturýarlar. Gijäniň köpi geçýär, ýatar wagt bolýar. Patyşanyň hiç ukusy gelmeýär.

Daň atýar, gün dogmaga az galýar. Ahyry gün hem dogýar. Gün günorta bolýança garaşyp oturýar. Ol çagalaryň aýaklarynyň ýetýän ýerine çenli, olar bilen aýlanyp görýär. Töwerekde yns-jyns görünmeýär. Ahyry nalaç ýagdaýda çagalaryny alyp, ýola düşüp, öňki barýan ugruna gidiberýär (“T. h. e”).

**138. Gelyär, geçýär, oturýar, bolýar diýen işlikleri ýöňkeme bilen üýtgediň. Olary ulanyp, 6 sany sözlem düzüň.**

### Ýadyňyzdamy?

Türkmen dilinde anyk häzirki zaman çekimlisi uzyn aýdylýan *du:r, ýaty:r, oty:r, ýö:r* işlikleri arkaly aňladylýar.

**139. Goşgy setirlerinden anyk häzirki zamanyň aňladylyşyna degişli işlikleri tapyp, depderiňize göçüriň. Olaryň ulanylyşyny düşündiriň.**

Gaňňaly hem otyr öňki ýerinde,  
Toraňňy hem otyr öňki ýerinde,  
Şol derýa hem ýatyr öňki ýerinde,  
Bir tapmadyk zadym öňki ýerinden  
Meniň ýigit wagtym, seniň gyz wagtyň.



Gök toraňňyň arasynda  
Ýüzläp adam dymyp dur.  
Çekizeli ak haltadan  
Turşy damja damyp dur (K. G. “O. b.”).

**140. ”Du:r, oty:r, ýö:r, ýaty:r” işliklerini ýöňkeme bilen üýtgediň.**

**141. Bölekden häzirki zaman işliklerini tapyň. Olaryň nähili emele getirilendigini düşündiriň.**

Patyşa az ýöräp, köp ýöräp, bir seretse, çasly akýan ullakan bir ýap ýatyr. Mundan geçmegiň ebeteýini tapman biraz oturýar. Ogullarynyň kiçisini boýnuna mündürüp, suwa girýär. Suwuň ortasyna barýar. Suwuň zarply akmagy muny entirekledýär. Ýykylmagyna az galýar. Şeýle halda boýnundaky ogly suwa gaçyp, suwuň ýüzünde gaýyp ýör. Soňra ol zym-zyýat bolýar. Ony gözläp tapyp bilmeýär. Şol halat beýleki ogluny hem gurt gelip, agzyna kese alyp gidýär. Patyşa ol ýerde iki oglundan hem mahrum bolýar. Ol az ýöräp, köp ýöräp, ahyry bir şähere baryp ýetýär. Görse, ynha, bir uly bazar, ol ýerde söwdagärleriň biri hoz satyp otyr, birisi badam. Beýlekisi geým-gejim satsa, käbiri tirsekleşip çay içip ýatyr. Bir jarçy bolsa, şol ýurduň patyşasynyň ýogalandygyny habar berip dur.

Günlerde bir gün patyşa bir ýerde güneşläp otyrka, şäher içine goýberlen döwlet guşy gelip, munuň başyna gonýar. Bu ýagdaýy görenleriň hemmesi-de:

– Guş ýalňyşdy, guşuň aklyly çaşyp ýör. Ony täzededen uçuryp goýbermeli – diýşip gygyrýarlar. Şeýle hem edýärler. Döwlet guşy baryp ýene onuň başyna gonýar. Ähli halk hem döwlet guşunyň edenine kaýyl bolup, bu patyşany ölen patyşanyň ýerine patyşa edýärler (“T. h. e.”).

**142. 141-nji gönükmeden umumy häzirki zaman goşulmasy kabul eden işlikleri saýlap, 5 sany sözlem we anyk häzirki zamany aňladýan işlikleri ulanyp, 4 sözlem düzüň.**

**143. Häzirki zaman işliklerini ulanyp, kepilnama ýazmagy öwreniň.**

Kepilnama ýokary wezipä çekmek, işe çekilmek, ýokary hökümet sylaglaryny bermek üçin ylymda, bilimde, täze oýlap tapyjylyk, ylmy at bermek, zähmetde işeňlik, işeňirlik, ýokary netijelilik gör-

kezilende, dakylýan hormatly atlar bilen bagly ýazylýar. Onuň many-mazmuny häsiýetnama-da biraz çalymdaşdyr. Ýöne häsiýetnamadaky ýaly doglan ýyly, milleti, bilimi, partiýalylygy görkezilmeyär

Bu resminamany diňe edara ýolbaşçysynyň goly ýa-da iki gol: ýolbaşçynyň we şol edaranyň jemgyýetçilik guramasynyň başlygynyň goly bilen ibermek bolar.

Kepilnamany ýazmak üçin şu aşakdaky şertler gerek.

1. Kepilnama kim üçin ýazylýan bolsa, şol şahsyň işleýän (okaýan) edarasynyň, kärhanasynyň, okuw mekdebininiň ady doly ýazylýar.
2. Kepilnama kim üçin ýazylýan bolsa, onuň ady we familiýasy.
3. Resminamanyň ady (kepilnama).
4. Kepilnamanyň mazmuny. Oňa şu aşakdakylar degişlidir:
  - 4.1. Kepilnama ýazylan şahsyň şol edarada haçandan bäri işleýändigini ýa-da okaýandygy barada maglumat;
  - 4.2. Onuň nähili wezipeleri ýerine ýetirendigi, ýetirýändigini;
  - 4.3. Kärine, okuwyna bolan yhlasy;
  - 4.4. Alyp barýan jemgyýetçilik işleri;
  - 4.5. Hökümet sylaglary;
  - 4.6. Ýokary wezipä çekmek üçin ýa-da hökümet sylagyny bermek niýeti bilen onuň işleýän edarasynyň gelen netijesi.
5. Edara ýolbaşçysynyň goly (sag tarapdan).
6. Kepilnamanyň ýazylan wagty (çep tarapdan).

### **Nusga:**

*S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba  
hojalyk uniwersitetiniň oba hojalygynyň  
ykdysadyýeti we dolandyrylyşy fakultetiniň  
oba hojalygynyň ykdysadyýeti hünäri  
502-nji toparynyň talyby  
Gülнар Meňlimedowa*

### **Kepilnama**

Gülнар Meňlimedowa 2008-nji ýylda S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetine okuwa kabul edilýär. Okuwyna yhlasly çemeleşmek bilen hünärine degişli edebiyatlary özleşdirýär. Internet ulgamyndan dünýä ykdysadyýetiniň ösüşi bilen bagly meseleleri yzygiderli öwrenýär.

Gülmar Meňlimedowa Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe milli ykdysadyýeti ýokary götermek, halkyň durmuş şertlerini öňkünden-de gowulandyrmak babatynda alnyp barylýan uly möçberli işler bilen bagly temadan ylmy maslahatlarda çykyş edýär. Onuň “Türkmenistanda bazar ykdysadyýetiniň ösüş aýratynlyklary” atly çykyşy ýokary baha mynasyp bolup, talyplaryň ylmy bäsleşigine hödürlenýär.

G.Meňlimedowa jemgyýetçilik işlerine-de işjeň gatnaşýar. Ol woleýbol oýny boýunça zygiderli türgenleşik geçýär. Häzir Gülmar Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň arasynda geçirilýän ýaryşa gatnaşmaga taýýarlyk görýär.

G.Meňlimedowa uniwersitetde, fakultetde hormatlanýar. Gülnaryň gowy okaýanlygyny we köpçülik işlerine işjeň gatnaşýanlygyny göz önünde tutup, fakultetiň professor-mugallymlary we talyplar düzümi oňa atly talyp hakyny bermegi teklip edýär.

*Oba hojalygynyň ykdysadyýeti  
we dolandyrylyşy fakultetiniň  
dekany*

*A. Çaryýew*

*Fakultetiň Magtymguly adyndaky  
Ýaşlar guramasynyň başlygy*

*G. Allaberdiýew*

*22.09.2010 ý.*

#### **144. Okaň, geljek zaman işliklerini tapyň, olaryň nähili ýasalandygyny we aňladýan manysyny düşündiriň.**

Ker kişi öz ýanyndan oýlandy: “Bimary soramaga baran wagtym, ol hökman gürrüň eder. Men bolsa eşitmerin. Olam meniň kerligimden habarsyz. Onda ugramankam oturyp, meniň bilen onuň arasynda boljak söhbeti oýlanyp-ölçermeli, öňünden aýjtak sözlerimi düzmeli. Oňa salam diýen wagtym, ol salamymyň jogabyny berer hem-de şeýle diýer: “Biziň öýümize hoş geldiň!” Soňra men onuň jogabynda: “Salamat boluň, minnetdar!” diýmeli.

Aýdaryn: “Nähili, eý, mähnet çekýän?”

Ol diýer: “Ýagşy men”, ýa diýer: “Hoş men”.

Ker adam öz ýanyndan şeýle pikir etdi.

Men aýdaryn: “...Ne içdiň, aba?”

Ol diýer: “Şerbeti”, “Mäşli aş diýer, ýa...” Ker adam ýene-de oýlandy: “Iýmek-içmegi barada soranymdan soň, tebibi hakynda

soraryn. Ol hökman: “Tebibim pylan lukman” diýer. Şol wagt men: “Enşalla, gadamy mübärekdir. Bu tejribeli tebibini men tanaýaryn, ol hökman seni bejeler, seniň ýagdaýyň gowulanar we sen dertden jyda bolarsyň!” diýmeli. Ker adam sorady: “How, eziz goňşy, halyň niçik?” Näsag dertden nalap, şeýle diýdi: “Gidip barýaryn, bu dert aňyrsoňy meni öldürjek!” Ker kişi... Soňra aýtdy: “Näme iýdiň?” “Zäher!” diýdi ol. “Noş bolsun, sagaldar, bilseň!” diýdim (J.R. “S.e.”).

### Ýadyňzdamy?

Türkmen dilinde mälim geljek zaman işliginiň barlygy **-jak**, **-jek** goşulmasynyň, ýoklugy **-jak**, **-jek** goşulmasyndan soň **däl** sözüniň getirilmegi bilen emele gelýär.

#### Meselem:

Geljek-geljek **däl**, boljak-boljak **däl**.

**145. Goşgy setirlerinden mälim we nämälim geljek zaman işliklerini tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalandygyny düşündiriň.**

Akar akar-da gider,  
Baryp bir teşnä ýeter.  
“Haýsy kenar gowy?” diýip,  
Agaçlar pikir eder.  
Olar miwe getirer,  
Emma gamly oturar.  
“Oň kenary gowy!” diýip  
Aglar, ömrün ötürer (G. E. ”I. a.”).  
Ballym derdiňe ýanjak,  
Owazyň bilbile dönjek,  
Alty ganat öý diksem,  
Şonda etjek sallançak (“Ý. ý. ý”).

**146. Gepleşikden mälim geljek zaman işliginiň barlyk we ýokluk goşulmalaryny kabul eden işlikleri tapyň, olaryň manysyny düşündiriň.**

Maral doganyma:

– Ertir men kitap bazaryna gitjek. Saňa haýsy kitaplary almany? Men klassyky edebiyata degişli kitaplary aljak. Häzirki zaman türkmen edebiyatyna degişli eserleri aljak däl. Olar mende bar.

- Maňamy? – diýdi-de, Maral biraz oýlandy:
- Bolýar, onda menem bile gitjek. Maňa Ata Gowşudowyň “Dor-depel” powesti gerek boljak.
- Meniň aýdanyň boljak däl-ow. Sen gitme! Öýde kömekleşjek bol! Men saňa gerek kitaplaryňy getirip berjek.
- Bolýar, onda men gerek zatlarymy kagyza ýazaýjak. Ýazsaň ýazaý, ýöne düşnükli ýaz.
- Ine, taýýar ýazylany hem bar, ikinji gezek ýazjak däl.
- Näme üçin ýazjak däl?
- Şol sanawy üýtgetjek däl.
- Boljak. Aýdýanyň dogry.

**147. Bölekden işlikleri tapyp, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy zamandadygyny anyklaň. İşlikleriň aňladýan manylaryny düşündiriň.**

Atanazar aga piliniň o ýan-bu ýanyňa seredip, ýola çykmak üçin eşegine garaşyp otyrды. Eşegi bolsa, her gün ertirkisi ýaly, Mikola Galpakly ýapdan suwa ýakmak üçin alyp gidipdi. Mikola eşek münmegi gowy görýärdi. Ol indi towuk kowalamasyny, üzüm awlamasyny bireýýäm taşlapdy. Hatda indi ekabyrrak oglanlar oňa “Sen kiçijik-käň üzüm awlardyň” diýseler, ol utanyp ýylgyrardy.

Ine, şol gün hem Gaplakly eşege dyrmaşyp münüp, goňşularyna:

– Meret, Aman, ýörüň! – diýip gygyrды.

Atanazar aga Mikola garaşýardy. Şol wagt tamyň çüňkünden öwrülip, üç sany adam geldi. Atanazar aga birini tanady, ikinjisini tanap bilmedi. Olaryň biri:

– Atanazar aga, kabul ediň, şu adamlar size myhmançylyga gelipdirler – diýdi.

Şol wagt gapy jarka açylýar-da, Mikola böküp içerik girýär. Ony gören badyna Anton aganyň şatlykly gözleri apbasy ýaly ýalpyldaýardy.

Atanazar aga çym ak bolup, Mikola seredýärdi. Mikola utanjaň ýylgyryp, onuň berk gujaklan ellerini aýyrmak bilen bolýar. Onuň dilinde düşünmeýär. Anton aga bolsa, Mikolanyň ýüzüni-gözüni sypalaýardy, gujagyna gysýardy. Anton aga oglunyň özüni tanamaýandygyny görüp aňk-taňk bolup galypdy. Oba sowetiň başlygy:

– Hawa, asyly iş edilipdir. Şu bende oglum diýip halys özele-nip dur. Özüňiz görýärsiňiz, şu mahal dagy bir agyz gepletjek bolsa-

ňyz, onuň gözleriniň ýaşı paýyrdap döküljek. Onuň üçin hem “Tapan begener, tanan alar” diýen ýaly, ýoldaş Galpaklynyň ogluny özüne beräýeliň. Náme etjek?”

Sabyr eje durup bilmän:

– Ýok, hanym, beräýip bilmeris. Berjek däl, Mikola janymyň ene-si-atasy ölüpdür. Eger ölmedik bolsa, bu çaga bu ýerlere düşmezdi... (H. Y. ”I. a. b. o”).

### Ýadyňzdamy?

Türkmen dilinde işlik şekillerine **buýruk şekili, hökmanlyk şekili, arzuw-isleg şekili, şert şekili, nämälim şekili** degişlidirler.

**148. Goşgy setirlerinden işligiň buýruk şekiliniň goşulmalaryny kabul eden sözleri tapyň, depderiňize göçüriň.**

Daşyňyzdan aýlanaýyn,  
Daşyňyzdan aýlanaýyn,  
Başyňyzdan aýlanaýyn,  
Pyragyny gören daglar.

Özüň serdar bolsaň – daýhan boljak bol,  
Özüň daýhan bolsaň – serdar ýaly bol.  
Gerek bolan günü – iliňe baş bol,  
Soň ýene ýer depip, agdar ýaly bol.

Öz gysga ýoluňy, ýalňyz ömrüňi  
Şeýdip ýaşagyn sen, şeýdip ötgün sen.

Ojakda-da öweç eti bylkyldap dur bygyr-bygyr...

– Wah, şeýdýäs-de ... Biz guraly!

– Döwür şeýle, döwür (K. G. ”O. b”).

**149. 148-nji gönükmeden işligiň buýruk şekilini tapyň, onuň haýsy ýöňkemedede üýtgändigini anyklaň, aňladýan manysyny düşündiriň.**

### Işligiň buýruk şekiliniň ýöňkeme goşulmalary

#### Birligi

1. *-aýyn, -eýin, -ýin, -ýyn;*  
*-aýaýyn, -äýeýin.*

#### Köplügi

1. *-aly, -alyň, -eli, -eliň, -ly,*  
*-li, -lyň, -liň, -aýalyň, -äýeliň.*

2. a) düýp işlik şekilinde  
 b) -aý, -äý, -ý.  
 ç) -gyn, -gin, -gun, -gün.  
 d) -sana, -sene.  
 3. -syn, -sin, -sun, -sün.

2. a) -yň, -iň, -uň, -üň, -ň.  
 b) -aýyň, -äýiň, -ýyň, -ýiň.  
 ç) -saňyzla, -seňizle, -saňyzlaň,  
 -seňizläň.  
 3. -synlar, -sinler,  
 - sunlar, -sünler.

**150. Ýör, gözle, ukla, dur** işliklerini ýöňkeme bilen üýtgediň. Ýöňkeme bilen üýtgän işlikleriň haýsy manyda ulanylýandygyny düşündiriň.

**151. Halk döredijiliginden getirilen mysallardan işligiň buýruk şekilini tapyň, olaryň haýsy ýöňkemelerde üýtgändigini anyklaň. Buýruk şekiliniň haýsy manylarda ulanylandygyny düşündiriň.**

Hersene jan, hersene,  
 Elimi urdum kersene.  
 Ýydim-içdim, doýmadym,  
 Ýene bolsa bersene.

Başlalyň-a, başlalyň,  
 Göwnümüzü hoşlalyň.  
 Öz doganymyň toýunda  
 Küşt depmäge başlalyň.

Bu baglar biziň bolsun,  
 Miwesi üzüm bolsun.  
 Agamyň, gelnejemiň  
 Gül ömri uzyn bolsun.

Baga bar-da, injir al,  
 Sagadyňa zynjyr al.  
 Zähmetsöýer doganym,  
 Öýe gel-de, dynjyň al.

Daglara gar ýapylsyn,  
 Çöllere nur sepilsin.  
 Ýaş ýigidiň toýunda  
 Ýadaman küşt depilsin.

Nädeliň-ä, nädeliň,  
 Toý palawyny dadalyň.  
 Onsoň rugsat berseler,  
 Öýli-öýmüze gaýdalyň (“Ý. ý. ý”).

**152. Berlen mysallardan işligiň buýruk şekiliniň ýoklugyna degişli sözleri tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy goşulmanyň kömegi arkaly emele gelendigini düşündiriň.**

1. Howlukmaýyn.  
 Söz bermäýin hiç kime,  
 Öýüm çetde – hiç bir zady bilmäýin...  
 Gaty aglamaýyn,  
 Gaty gülmäýin (G. E. “I. a”).

2. Zadymyz ýitse-de, mertebämizi ýitirmäliň (B. K. “J”).

### 153. Tekstden işligiň hökmanlyk şekiline degişli mysallary tapyň. Hökmanlyk şekiliniň barlyk we ýoklugynyň emele gelşine üns beriň.

Talyp öz iş gün tertibini düzende, uka we iýmitlenmäge ýeterlikli wagt sarp etmeli. Beden saglygyndan we içki güýjünden aşa işe ýapyşmaly däl. Irden ertirlik edinmän, okuwa baran talybyň matematiki meseleleri çözüp bilmek ukyby iki esse pes bolýandygy ylmy taýdan anyklanandyr. Uky ýeterlikli alynmasa-da, meselem, çet ýurt dilinden terjime üçden bir esse peselmeli.

Öndümlü işlemek üçin amatly şertler döredilmeli, ýogsam beýni dokumalary we nerw düzümi güýçden gaçar. Elmydama özüňizi işe ukyply duýasyňyz gelse, onda aşakdaky düzgünleri berjaý etmeli.

Talyp her gün 10-10,5 sagat öz üstünde işlemeli. Eger talybyň dershana okuwlaryna ortaça 6 sagat harçlansa, onda özbaşdak işine 4-4.5 sagat galýar. Ol wagty 5 minudyna çenli biderek harçlanman, anyk meýilleşdirilmeli.

Beýnini çendenaşa ýadatmazlyk üçin akyl zähmetini beýleki işler bilen gezeleşdirmeli. Şonuň üçin-de dershana okuwlaryndan soň, dessine öýe berlen ýumuşlary ýerine ýetirmäge girişmeli däl. Eger-de sapagyňyzy 6 sagat okan bolsaňyz, adaty günortanlyk nahara çenli, ýene 2 sagat wagt galýar. Bu ýagdaýda 15-20 minut howadan dem alamaly, gezelenç etmeli. Soňra leksiýada diňlenen we ýazylan maglumatlary ýadyňa düşürmeli. Şol gün diňlän we ýazan ýazgyňy okap gaýtalasaň, soňlukça seniň köp wagtyňy tygşytlar. Bu kesgitleme psihologlaryň ýatdan çykaraganlyk, unudaganlygyň kanunalaýyklygy baradaky netijesine esaslanlyýar.

#### Ýadyňyzdamy?

Düýp işlikleriň soňuna **-maly, -meli** goşulmasynyň goşulmagy arkaly işligiň hökmanlyk şekili ýasalyar. Bu şekiliň ýoklugy **-maly, -meli** goşulmasyny kabul eden işlikleriň zyzyndan **däl** sözünüň getirilmegi bilen hasyl bolýar.

#### Meselem:

Bir ýaşyna ýetmedik çagalara iýdirilýän naharlaryň mukdary 180-200 gramdan az **bolmaly däl**.

### 154. 153-nji gönükmedäki tekstiň meýilnamasyny düzüň. Meýilnama boýunça tekstiň mazmunyny gürrüň beriň.



**155. Goşgy setirlerinden işligiň hökmanlyk şekilini tapyň, manysyny düşündiriň.**

Yşk derýasy doldy, daşdy, gaýnady,  
Täze hyruç eýläp gyzmaly boldum.  
Köňül tagty möwç üstünde oýnady,  
Anda guwwas bolup ýüzmeli boldum.

Ýaranlar bu derde barmydyr çäre?  
Jowranyp, örtenip gezmeli boldum.  
Şowhun şirin bildim, bu ýola girdim,  
Indi çäre ýokdur dözmeli boldum.

Köňül gözgüsine ýaryň adyny  
Suratkeşlik edip çyzmaly boldum (M. “S. e”).

Mundan çykyp gaçmaly,  
Indi başga ýok çäre.  
Gaçmasam-da, men munda  
Hemişelik galmaly.  
Näme bolsa, şol bolsun,  
Ikibaşdan ölmeli! (A. K. “K. T”).

**156. 153-nji gönükmedäki tekstden işligiň hökmanlyk şekiliniň ýokluk galypynyň ýasalysyna degişli mysallary tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň 5 sanysyny ulanyp, sözlem düzüň.**

**157. İşligiň hökmanlyk şekilini ulanyp, buýruk ýazmagy öwreniň.**

Döwlet edaralarynyň ählisinde olaryň ýolbaşçylary şol ýerde işleýän işgärleriň alyp barýan wezipelerini buýruk esasynda kesgitleýär. Bu resminama döwlet gurluşyna laýyk meseleleriň ýol-ýörelgelerini anyklaýar we salgy berýär. Şeýlelikde buýruk işgärler üçin öz möhümliginde galýar.

Kähalatlarda buýruklarda mazmun giňräk (meselem, daýhan birleşikde öndürilýän gök önümi isripsiz, zaýa etmän, gaplara gaplamak niýeti bilen... ýaly görnüşde) düşündirilip ýazylyar. Şeýle düşündirişli bölegi ýazmasaň-da bolýar.

Buyruklar, köplenç, işligiň hökmanlyk şekiliniň *-maly, -meli* goşulmalarynyň goşulmagy bilen ýazylyarlar. Çünki amal etmeli wezipe, iş edara ýolbaşçysy tarapyndan anyklanýar.

Buýruklar dürli görnüşlerde ýazylyp bilner. Olary ýazmak üçin şu aşakdaky şertler möhüm. Eger-de edaranyň ady gysgaldylan goşma at bolsa, onda buýrugyň ady ilki gysgaldylan goşma adyň berilmegi bilen ýazylýar.

1. Buýruk berýän edaranyň ady.
2. Resminamanyň ady (buýruk).
3. Buýrugyň tertip sany.
4. Berlen ýeri (çep tarapdan).
5. Gol çekilen wagty (sag tarapdan).
6. Buýrugyň näme hakyndalygy.
7. Mazmuny.
8. Esas.
9. Buýrugy berýän ýolbaşçynyň goly.

**Nusga:**

Mary welaýat Türkmengala etrap  
Magtymguly daýhan birleşigi boýunça

### **39-njy buýruk**

*Magtymguly  
daýhan birleşigi*

*2012-nji ýylyň  
iýun aýynyň 10-y*

#### **Tomat-gaplaw kärhanasyny açmak hakynda**

Daýhan birleşiginde gök, bakja ekinleri ekilýär, ondan bol hasyl alynýar. Hasylyň bir bölegini isripsiz, zaýa etmän ilata ýetirmek; galan böleginiň artykmajyny gaplara gaplamak niýeti bilen daýhan birleşiginde tomat-gaplaw kärhanasyny açmaly.

Kärhana boýunça aşakdaky iş orunlaryny tassyklamaly:

1. Tomat-gaplaw kärhanasynyň direktory wezipesine daýhan birleşiginiň inžener-tehnology Möwlam Ýlýasowy bellemeli; aýlyk iş haky 840 (sekiz ýüz kyrk) manat.
2. Tehnolog wezipesine Aky Gurdowy bellemeli; aýlyk iş haky 800 (sekiz ýüz) manat.
3. Kärhananyň bölüm, seh ussalary wezipelerine A.Atajanowy we K.Garaýewi bellemeli; aýlyk iş haklary 780 (ýedi ýüz segsen) manat.

**Esas:** Magtymguly daýhan birleşiginiň başlygynyň orunbasarynyň haýyşnamasy we meniň görkezmäm.

*Magtymguly daýhan*  
*birleşiginiň başlygy*

*G.Atabayew*

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen  
oba hojalyk uniwersiteti boýunça

### **201-nji buýruk**

*Aşgabat şäheri*

*17.09.2012 ý.*

### **Agrotelekeçilik mekdebiniň düzümünde maliýe we buhgalterlik hasaby kafedrasyny açmak hakynda**

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýolbaşçylygynda kabul edilen Türkmenisanyň “Bilim hakynda” Kanunyna laýyklykda, döwletimizdiň ykdysady ösüşini täze sepgitlere ýetirmek we oba hojalygynyň dürli pudaklary boýunça kämil hünärmenleri taýýarlamak maksady bilen

### **B U Ý U R Ý A R Y N :**

1. Agrotelekeçilik mekdebiniň (ATM) düzümünde iş ornunyň uniwersitetiň 8-nji binasynda bolmak şerti bilen maliýe we buhgalterlik hasaby kafedrasyny açmaly. Şu mynasybetli 2010-njy ýylyň aprel aýynyň 28-indäki 164-nji buýrugyň I we 2010-njy ýylyň awgust aýynyň 28-indäki 168-nji buýrugynyň iş güýjüni ýatymaly.

2. Maliýe we buhgalterlik hasaby kafedrasynyň müdiri wezipesine şertnama esasynda ykdysady ylymlaryň kandidaty, dosent B. Ataýewi bellemeli.

3. Maliýe we buhgalterlik hasaby kafedrasynyň düzümine okuw işleriniň umumy möçberi 6345 sagada barabar bolan şu aşakdaky okuw derslerini bellemeli:

- oba hojalygynda buhgalterlik hasaby we audit (gözegçilik) - 2336 sagat;
- oba hojalygynyň maliýesi – 1604 sagat;
- salgytlar we salgyt salmak – 724 sagat.

4. Şu aşakdaky ady agzalan mugallymlary we okuw-kömekçi işgärleri “Maliýe we buhgalterlik hasaby” kafedrasynyň düzümünde işlemeli diýip kesgitlemeli:

Ataýew B., ykdysady ylymlaryň kandidaty, dosent;

Orazmuhammedow A., ykdysady ylymlarynyň kandidaty, uly mugallym;

Çaryýew O., ykdysady ylymlaryň kandidaty, uly mugallym;

Muhammedow M., uly mugallym (çykdaýylary ATM hasabyna);

Orazlyýew G., mugallym (çykdaýylary ATM hasabyna);

Ybraýymow M., mugallym (çykdaýylary ATM hasabyna);

Uly laborant boş orun (çykdaýylary ATM hasabyna).

5. Ýokarda ady agzalan mugallymlaryň we okuw-kömekçi işgärleriň görkezilen wezipelerde işlemeli möhleti, olaryň öňki gol çeken şertnamalaryna laýyklykda bolar.

**Esas:** uniwersitetiň okuw bölüminiň müdiriniň haýyşnamasy we meniň görkezmäm.

*S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen*

*oba hojalyk uniwersitetiniň rektory*

*A. Aşyrow*

**158. Işligiň hökmanlyk şekilini ulanyp, beýandan göçürme ýazmagy öwreniň.**

**Nusga:**

Balkan welaýat Bereket etrap  
Magtymguly daýhan birleşiginiň  
kärendeçileriniň umumy ýygnaýynyň

**3-nji beýanyndan göçürme**

2010-njy ýylyň mart aýynyň 10-y.

**Gatnaşdylar:** 65 kärendeçi, daýhan birleşigiň başlygy Hoja Hojaýew, baş mal lukmany Oraz Hajyýew, baş buhgalter Ata Ataýew.

**Diňlendi:** Şwis tohumly sygyrlaryň baş sanyny artdyrmak barada (maldar Gylyç Gylyjowynyň çykyşy).

**Çykyp geplidiler:** B.Ataýew, O.Durdyýew, Y.Çaryýew, W.We-kilow öz çykyşlarynda şwis tohumly sygyrlaryň önüm berijiliginiň ýokarydygyny bellediler. Daýhan birleşikde ýokary netije gazanmak üçin sygyrlaryň baş sanyny artdyrmagyň zerurlygyny nygtadylar.

## Karar edildi:

1. Şwis tohumly sygyrlaryň baş sanyny artdyrmaly.
2. Şwis tohumly sygyrlaryň 50 sanysyny satyn almaly.
3. Maliýe serişdeleriniň ähli çykdajylary daýhan birleşiginiň hasabyna bolmaly.

Ýygnagyň prezidiumynyň başlygy  
Kätibi

H. Hojaýew  
A. Gulowa

**159. Bölegi okaň. Ondan arzuw-isleg şekiliniň goşulmalaryny kabul eden işlikleri tapyň we olaryň aşagyny çyzyň. Işligiň arzuw-isleg şekiliniň haýsy goşulmalar arkaly ýasalandygyny düşündiriň.**

Doganymyň kitaphanajygyndan G.Poteriň gyzykly hekaýalaryny gözleýärdim. Olar örän özüne çekijidi. Uzak wagt dörüşdirdim. – Wah, tapylaýady-da – diýip, içimi gepledýärdim. Şol wagt jigim gelip:

– Tapdyňmy, tapylaýady-da, menem okardym. Köp wagtdan bäri, men onuň çagalar baradaky täsinlikleri gürrüň berýän hekaýasy bar-a, şony okasym gelyär. Wah, ol ele düşäýsedi, onuň kemini goýman okajak. Kitap mekdebimiziň kitaphanasynda bolan bolaýsady?! Kitabyň daşlygynyň reňki nähilidi? Onuň daşy gyzyly bolaýady-da, göze görünýän reňk, tiz tapylar.

– Ýok, gyzyly däl, çal reňkdedi. Bolaýsady, görünäýedi-dä -diýip durman gözläbereli.

### Ýadyňyzdamy?

Düýp işlikleriň soňuna *-aýady, -äýedi, -sady, -sedi* goşulmalarynyň goşulmagy arkaly işligiň arzuw-isleg şekili ýasalyar. Bu şekiliň ýoklugy *-ma, -me* goşulmasynyň üsti bilen aňladylar.

**160. Ýatla, düş, düzül, kömekleş ýaly işlikleriň soňuna işligiň arzuw-isleg şekiliniň goşulmalaryny goşuň. Olary sözlem içinde getiriň, aňladýan manylaryny düşündiriň.**

**161. Ýaşasady, göräýedi, ýazayady, üýtgemesedi ýaly arzuw-isleg aňladýan işlikleri ýöňkeme bilen üýtgediň, olaryň manysyny düşündiriň.**

**162. Işligiň arzuw-isleg şekilini ulanyp, söýýän çeper eseriňiz barada öz pikiriňizi ýazyň.**

**Ýadyňyzdamy?**

Türkmen dilinde işligiň şert şekiliniň barlygy düýp işlikleriň soňuna **-sa, -se**, ýoklugy **-ma, -me** goşulmalarynyň goşulmagy arkaly hasyl bolýar.

**Meselem:**

Tebigata syn **etseň**, Gün haýsy tarapa **aýlansa**, ösümlükleriň gülleri hem şol tarapa öwrülýärler.

Işligiň şert şekili edebi sözleýişde dodak çekimlisi bar bolan sözlerde **-so, -sö** görnüşde dodaklandyrylyp aýdylýarlar.

**Meselem:**

Uzatsam-**uzotsom**, ugramasam - **ugromosom**, görüşsem - **- görüšsöm**, görmesem - **görmösöm**...

**163. Bölekden işligiň şert şekiliniň barlyk we ýokluk galyplarynyň goşulmalaryny kabul eden işlikleri tapyň. Olary depderiňize göçürüň.**

Ilkibada Göroglynyň howalasy belentdi, içinden “Hüňkaryň derwezesinden eýdip gireris, nökerleri garşy çyksa, beýdip gylyç salarys” diýen birtopar etsem-petsemli bardy. “Indi näme? Menem yzyna dolansam, näderkä?” diýip, göwnüni böljek boldy...

Soňra Adybegden galan nökerler duşup, olar onuň ogly Göroglynyň aldynda, adyl suduň önünde jogap berýän ýaly, bar eden etmişlerini aýtdylar.

– Indi biz seni sypdyrmarys, asmana uçaň, aýagyňdan ýapyşarys, ýere girseň, gulagyňdan çekip taparys. Nirä gitseňem senden galmarys.

Görogly kakasynyň nökerlerinden göwün-kine edip durmady-da:

– Meniňem gözläp ýörenim siziň ýaly ýigitler-dä! Kim bize goşulsa, yzymyza düşsün! Goşulmasa özi bilsin – diýdi.

Görogly Hüňkar patyşadan ar almaga barýandygyny aýdyp berdi. Parahat oturan bir ýigit:

...Göroglynyň ary – meniň aрым.Göroglynyň namysy – meniň namysym. Bu gün Hüňkar Göroglyny aglatsa, ertir meni agladar... – diýdi. Şondan soň ýigitler atlaryny çyplak-çyplak eýerlediler.

Olaryň ýoly uzak boldumy, gysga boldumy, bilemzok, ýöne gür-rüni uzaltsaň, uzak ýol hem beter iç gysdyrýar.

Ýadaw adam dem-dynjyny alsa, suwdan ganana nahala meňzeýär. Ar-gynlyk aýrylmasa, adamyň keýpi bolmaýar. Ýadawlygy aýrylan Görogly seretse, garşysyndaky belent dagyň eteginde bir şäher seleňläp otýr.

– Sen bilmeşeň, ol bilýär – diýip, Sahy baba Görogly üçin ýene bir täzeligi açdy (“G. d.”).

**164. Gorasa, uklamasa, sözlemese, düzse diýen şert şekiliniň goşulmalaryny kabul eden işlikleri yönkeme bilen üýtgediň. Olaryň edebi sözleýişdäki ses üýtgemelerini düşündiriň.**

**165. Bölekden işligiň şert şekiliniň goşulmalaryny kabul eden düýp işlikleri tapyň.**

Çaga ýaş boldugyça sowuga, yssa gaty çydamsyz bolýar. Eger çaga gaty ýyly saklansa, onda ol özüniň üznüksiz öndürýän ýylylygyny daş çy-karyp bilmeýär we gyzdyryp başlaýar. Bábek üşese aglap başlaýar, ýüzü-niň reňki agarýar, agzynyň töweregi gögerip başlaýar, aýajyklary sowayar.

Eger çaga ýyly saklansa, ol yssa çydaman, iki ýana towlanjy-rap, aglap başlaýar. Diýmek, bábek aram ýylylykda saklanmasa, onuň gyzdyrmagyna getirýär. Näsaglamasa-da käbir çaga 3-4 günlük bo-lanynda, onuň gyzgyny galyp, 38.5-39.5 derejä çenli ýetýän wagtla-ry hem bolýar. Şeýle ýagdaýda çaga ynjalýkdan gaçýar, suw berseň işdämen içýär. Eger suw ýeterlik berilmese, ganda belok köpelip, ol birneme goýalýar we çaganyň gyzgynyny galdyrýar. Çaga ýeterlik suw berilse, onuň gyzgyny aýrylýar (E. D. “B. s. b. b. s.”).

**166. Halk döredijiliginden alnan mysallardan işligiň şert şekiliniň goşulmalaryny kabul eden düýp işlikleri tapyň. Olaryň haýsy yönkemede üýtgändigini düşündiriň.**

1. Aklyň bolsa akyla eýer,

Aklyň bolmasa – nakyla.

Dama-dama köl bolar, hiç dammasa çöl bolar.

Dil bilen orak orsaň, bil agyrmaz.

Tagan aýagy üç bolar, biri-birine güýç bolar, biri döwülse, hiç bolar.

Ody özüňe bas, ötmese – kesekä.

Şagirt halypadan özdurmasa, hünär ýiter.

2. Mergen bolup, guş urşaň,  
Dagdan keyik düşürseň,  
Düýä ýükläp getirip,  
Kebab edip bişirseň,  
Mergen balam, huwwa-huw (“Ý. ý. ý.”).

**167. Bölekden işligiň nämälim şekiline degişli işlikleri tapyň.  
Olaryň haýsy ýöňkeme goşulmasyny kabul edendigini düşündiriň.**

Nökerleriň käbiri ajala dogry barmakdan gorkup yza gaýtdylar. Emma gorkudan gaçyp gutulyp bilmediler. Ölümden gutulmak mümkin, ýöne gorkudan gutulmak kyn ekeni.

Görogly nökerleri bilen barýarka, dogrudanam, ar almaga barýana meňzeýärdi, indi bolsa özüni dogry ajalyň üstüne alyp barýan kakabaş adama meňzeýär. Ol agyr oý-pikirden soň “...Mahluk sen! Züwwetdin, gorkak sen!... baş-alty sany gorkak bihepbe nökeriňden şöhrat gözleýärmiň, sen?! Haçan sen adam boljak, Görogly?!” diýip, öz-özüne sögünýärdi. Ynam!

Diýmek, ynam hakda gürrüň açylýar.

Hawa, ynam hakda. Ynanjaňa ýaşamak kyn, ynamsyzam ýagty jahanda gezip ýörmegiň hajaty ýok. Ynamy gazanmak kyn, ýitirmek bolsa örän aňsat (“G. d.”).

**Ýadyňyzdamy?**

Işlikleriň soňuna **-mak, -mek, -maklyk, -meklik, -ma, -me, goşulmalarynyň goşulmagy bilen işligiň nämälim şekiliniň barlygy, -mazlyk, -mezlik** goşulmasy arkaly ýoklugy hasyl bolýar. Olar gymldy-hereketiň adyny aňladýarlar.

**Meselem:**

Ümä baran gelinleriň biri Akpamygy synap **görmek** hem oňa gizlin bir syryň üstüni **açmak** isläpdir.

Şäherde güyz, gyşy **geçirmä** derek

Gidip bu durmuşy **öwrenmek** gerek!

**168. Böleklerden işligiň nämälim şekiliniň barlyk we ýokluk galyplaryna degişli mysallary tapyp, depderiňize göçüriň, olaryň haýsy ýöňkemedede, düşümde üýtgändigini ýokarsyna belläň.**



1. Islän menziliňe ýetmegiň üçin  
Näçe ajap ýollar bolsa dünýäde,  
Şonça-da azaşman gitmegiň üçin  
Öwrenip geçmeli ýoda kän, ýoda.

Sen işlediň. İşlemegi öwretdiň,  
Sen ýaşadyň. Ýaşamagy öwretdiň.

Çagakak “Aglamak utanç!” diýdiler.  
Jahylkak “Aldamak utanç!” diýdiler.  
Şeýdip endik etdik aglamazlyga,  
Şeýdip endik etdik aldamazlyga.

Ýöne weli, sözi gysganmaklygyň  
Pikiri gysganmak däldigine-de  
Akylyňy ýetir (K. G. “O. b”).

### Ýadyňyzdamy?

Işligiň nämälim şekili atlar ýaly düşüm, ýöňkeme bilen  
üýtgeýärler.

#### Meselem:

*Ýazmagym, ýazmagyň, ýazmagy, ýazmagymyz, ýazmagyňyz,  
azmagy, ýazmaga, ýazmagyny, ýazmakda ýazmakdan; görmegim,  
görmegiň, görmegi, görmegimiz, görmegiňiz.*

**169. Böleklerden işligiň nämälim şekiliniň düşüm, ýöňkeme bilen üýtgän görnüşlerine degişli mysallary tapyň. Düşüm we ýöňkeme goşulmalarynyň goşulyş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

1. Daýhan birleşikleri öz serişdeleriniň hasabyna mineral dökünleriň goşmaça goruny döretmegiň-de alajyny-çäresini wagtynda görýärler. Mundan başga-da ekin meýdanlarynyň gurplulygyny artdyrmak üçin ders dökmäge-de uly ähmiýet berýärler. Ýaş maýsalara dersiň wagtynda berilmegi, olaryň ösüşine güýçli täsir edýär. Ýerüsti pürküji enjamlar arkaly gerbisidleriň sepilmezligi, haşal otlaryň gögremegine mümkinçilik döredýär. Şonuň üçin-de daýhan birleşigi bu meseläni gaýragoýulmazdan çözmekligi maksat edinýär (“T. o.” ž.).

2. Baý-baý, adam bolmak kyn zat eken-ow!

Ýogsa aňsat zatdyr öýdüpmediň, sen?

Ýöne welin, jana-jan goşmak üçin  
Bagryň il-gün bilen badaşan gerek.

Ýöne weli, derdiň soraşmak üçin  
Ozal hem derdiňden goraşan gerek (K. G. “O. b.”).

### Ýadyňyzdamy?

Ortak işlikler aýyklaýan sözlerini sypatlandyrýarlar. Olar gymyldy-hereketiň wagtyny bildirýärler. Özlerinde işlik we sypatlyk alamatlaryny saklaýarlar.

#### Meselem:

Kebelekler tagamyny dadyp **gören** iýmiti göwnünden tursa, holtumy bilen onuň suwuny sorýarlar. Kāwagtlar bolsa elindäki kāselerini ýörite **goýýan** mahallary-da bolýardy. Ol maňa heniz **eşidilmedik** gürüňleriň esasyny çalaja duýdurdy.

### 170. Bölekden ortak işlikleri tapyň. Ortak işlikleriň baglanan sözünüň haýsy söz toparyna degişlidigini anyklaň.

Jygaly beg ýaragyň nämedigini bilýän adam. Goja seýsiň agtygyna-da, onuň getiren ýaraglaryna-da göwni ýetdi. Jygalybeg Görogla:

– Oglum, men seniň öz siňegiňi gorap biljek günleriňe garaşdym. Indi sen ahy-nala çekýän il-halkyň goragyna çykmaly. Sen ýow günü il-ulusynyň maňlaýyndan dirän batyr serkerdäniň – Adybegiň oglusyň. Çandybildäki Genjim oglum öz malyny özi iýip bilmeýän syrnyh gysganç bolmaly... Kān zat iýmān, garnyny ugruna goýbermān ýören adamlar sagat bolýarlar...

... Emma ýol uzak, ol gutarar ýaly dāl. Görogly akar suwly çeşmeli ýere sowlar diýlen tama-da puç boldy.

– Meniň-ä ýitirýän zadym ýok – diýip, nökerleriň biri arkaýyn gürlledi. Yzymda aglap duranym ýok. Keýpimiz ýetjek derejesine ýeterem welin, ondan dogry jogap sorarys. Goý, aýtjak sözünü aýtsyn, buýtar-suýtar etmesin, ok ýaly gönelsin.

Göroglynyň düşlān ýeri göwün göterer ýaly owadan ýer dāldi. Ne bag bar, ne gök maýsa? Nökerleriň biri bu ýagdaýy görüp:

– Agam, durar ýerde durmadyň. Barjak ugrumyz haýsy, ýa biziňki ýöne helākçilikmi? Ýa şol ar-namys diýip, şan-şöhret gözlāp, bizi

etjek işiň haýsydygyny bilmän süýräp ýörmüň? Barybir, saňa peýdazyň degmejeği belli. Rugsat ber! (“G. d.”).

**171. 170-nji gönükmedäki bölekden ortak işlikleri baglanýan sözi bilen birlikde depderiňize göçüriň, sorag beriň. Ortak işliklere haýsy zaman goşulmalarynyň goşulandygyny düşündiriň.**

**172. Tekstden ortak işlikleri tapyň. Olary baglanýan sözi bilen birlikde depderiňize göçüriň.**

Bir gün daň ýagtylan wagtlyry dünýäden habarsyz oturan obanyň dört töweregini agyr goşun gurşap aldy. Bu goşun Nasyreddin şanyň ýygnydy...

Ol görmen badyna, hemmeler dessine tanadylar. Emma welin gowy gün görmedik küren oba gabawda galdy. Adamlar doly guralmadyk seňneri berkleşdirmegiň ugruna çykdylar. Bu işde her kim ýetdik paýyny alyp işledi. Aýal-erkek hemmeler gatnaşyp, islendik işi etmäge taýýar bolup durdular. Ulynyň-kiçiniň bar maksady dogduk obany duşmandan goramakdy...

Pyçakdan başlap, bar bolan hemme ýarag ele alyndy. Aýallar bolsa, goýun gyrkylýan gyrkylyklary syrygyň ujuna sarap, naýza edindiler.

... Ine, ýaşululardan biri oturan ýerinde söze başlady:

– Adamlar biz bu taýdaky güýjümüz bilen agyr goşuny gaýtarmagyň hötdesinden gelip biljek däl, haýal etmän, galalara baka biziň çapar göndermegimiz zerur! – diýdi.

... Çapar ibermeli boldy.

... Ýaşuly özüniň ön dört ýaşly körpe oglunyň boýnuna ullakan gyzyl ýaglyk daňdy. Ýüzi bugdaýreňk, togalajyk ýaş oglanyň ýanyp duran tegelejik gözleri onuň dogumlydygyny aňladýardy. Ol kellesine geýen telpegini aşak basyşdyrды, egnindäki düýe ýüňünden dokalan çogda çäkmeniniň iki syýyny çalyп, biline sarap, ak biz guşagyna gysyşdyrды (A. G. “D.”).

**173. Tekstden ortak işlikleri tapyň, olaryň haýsy zaman aňladýandygyny düşündiriň, depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň.**

Lebap welaýatynyň pagta arassalaýjy kärhanalarynda geljek ýylyň täze hasylyny gaýtadan işlemäge taýýarlyk görülýär. Bellenen möhletlerde gerekli enjamlar bilen abatlaşdyrylýar. Bu ýerde süýümiň hiliniň gowulanmagy üçin tehnologiýanyň iň döwrebap usullary ulanylar. Geçirilýän guramaçylyk-tehniki çäreleriň hemmesi önümçi-

ligiň ösüş depgininiň geçen ýylyň degişli döwri bilen deňeşdireniňde ýokary galmagyna mümkinçilik berýär.

Mälim bolşy ýaly, pagta arassalaýjy kärhanalaryň çykarýan önümleri ýeňil senagat üçin möhüm çig mal bolup hyzmat edýär. Onuň dünýä bazarynda aljak orny örän ýokary bolar. Lebapda öndürilýän pagta önümleri dünýäniň köp ýurtlaryna iberilýär. Bu bolsa onuň hiline bolan talaby ýokarlandyrýar.

### Ýadyňyzdamy?

Ortak işlikler sypatlara ýakyn bolup, ada baglanyp, sözlemde aýyrgyç bolup gelýärler.

#### Meselem:

Ýokarda bir Aý bar,  
Ýüzi gyzyl ýaý bar.  
Pygamberiň saçağynda  
Bize *goylan* paý bar.

Ortak işlikleri işlige ýakynlaşdyrýan alamatlara: olarda barlyk we ýokluk şekilleriniň bolmagy, dereje ýasaýjy goşulmalary kabul etmegi, üç zaman aňlatmagy degişlidir

#### Meselem:

Biri seniň üçin baş *goyjak* dostuň,  
Beýlekisi başyň *aljak* şum ajal.  
Wyz-wyz edip uçar ýörer  
Gülden-güle göçer ýörer.  
Onuň *ýygnan* hazynasy  
Çaý başynda hezil berer.

**174. 173-nji gönükmedäki tekstden dereje ýasaýjy goşulmalary kabul eden ortak işlikleri tapyň, olaryň haýsy zaman aňladýandygyny düşündiriň.**

### Ýadyňyzdamy?

Ortak işlikleriň öten zaman şekiliniň barlygy *-an, -en*, ýoklugy *-madyk, -medik* goşulmalarynyň kömegi bilen ýasalýar.

#### Meselem:

Aýdylan söz, *bişen* gawun, *açylan* gapy, *okalmadyk* kitap, *ýazylmadyk* hat, *diýilmedik* söz, *gelmedik* myhman.

**175. Getirilen böleklerden öten zaman ortak işliklerini tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň haýsy düşüm we ýöňkeme goşulmalaryny kabul edendigini anyklaň.**

1. Arynyň zäherini datmadyk balyň gadyryny näbilsin.
2. Bar, bar işden bar, işlemedik nana zar.
3. Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, ýurdundan aýrylan ölinçä aglar.
4. Ajysy bolmadygyň süýjüsi bolmaz.
5. Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen (“Ý. ý. ý.”).
6. Oturanlaryň hiç birinden hem ses-üýn çykmady.
7. Ugradylan at duşmanlaryň halkasyny böwsüp geçip bilmesä, çapar ibermeklik puja çykdy hasap etmelidi (A. G. “D.”).
8. Zyba gelenleriň arasyndan Ýagşymyrady gözleýärdi (Ş. G. “Z.”).
9. Bizi öňde-soňda ýürekden dömüp,  
Ýazylmadyk şygrylarymyz öldürer (G. E. “I. a.”).

#### **Ýadyňyzdamy?**

Aýyklaýan sözi galdyrylyp atlaşyp gelende, ortak işlikler ýöňkeme, düşüm bilen üýtgeýärler.

#### **Meselem:**

**Bilen-ler, bilen-ler-im, bilen-ler-e, bilen-ler-den, bilen-ler-i.**

**176. Getirilen böleklerden öten zaman ortak işlikleriniň atlaşan görnüşine degişli mysallary tapyň, olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

Galan-gaçan bolsa öňüňe biýrler,  
Yssyg ýaly bolmaz, “şuny iý”diýrler.  
Sözlegende söz manysyn bilmeýen,  
Ondan ki bir gepläp bilmez lal ýagşy.  
Bir biwepa ýara gülüp bakandan,  
Şirin janyň yşk oduna ýakandan,  
Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,  
Ursa, sökse, horlasa-da il ýagşy (M.).  
Atalar dek merdem aýaga galar  
Şolaň mekdebinde okan ogullar! (G. E. “I. a.”).

### Ýadyňzdamy?

Ortak işlikleriň häzirki zaman şekiliniň barlygy **-ýan, -ýän**, ýoklugy **-ma, -me** goşulmasynyň kömegi bilen hasyl bolýar.

#### Meselem:

**Garaşylýan** myhman - **garaşylmaýan** myhman; **gözlenýän** surat - **gözlenmeýän** surat.

Ortak işlik at hyzmatynda ulanylanda, aýyklanýan söz galdyrylyp üýtgediji goşulmalary kabul edýär.

#### Meselem:

**Gelýänleriň** sany-sajagy ýokdy. Däli batyryň “**Başarmaýanyňyz** bar bolsa sesleniň!” diýip, gygyryan sesi galany ýañlandyryp gitdi.

### 177. Bölekden häzirki zaman ortak işliklerini baglanýan sözleri bilen birlikde tapyp, depderiňize göçüriň.

Belent başy tas mawy asmana direýän gojaman Köpetdagyň baýyrlyklaryny etekläp oturan Hurmant-Gökje obasynyň çar töweregindäki maýsasynda, ekinzarlyklarynda gözün eglenende göwnüň göterilýär. Ine, indi eňçeme ýylyň içidir arman-ýadaman, halal kesbinden bagt tapan Ata Agaýewiň gazanýan saldamly netijesiniň aňyrynda joşgunly zähmet ýatyr.

Ata Agaýewden “Ömründe özüni iň bagtly hasap edýän günüň haýsy?” diýlip soralanda:

Beýik Galkynyş eýýamynyň kalbyňa mukam bolup dolýan her bir günü bize bagtly pursatlaryň birgidenini bagyşlaýar. Mahmal top-raga tagzym etmeýän, oňa daban azabyny siňdirmeyän biderekler eşret ummanynyň eýesi bolup bilmezler-diýip, zähmetsöýer daýhan ýylgyryp jogap berýär.

Häzirki döwür gadyryň bilinýän zamana boldy. Döwletimiziň daýhana edýän uçursyz ýardamy gujur-gaýrat şuglasyny dördedýär. Durmuşymyza bagtly, ýatdan çykmaýan wakalar bolýan ekeni. Geçen ýyl garaşylmaýan netijelere eýe boldum. Garaşsyzlygymyzyň şanly 20 ýyllygynyň toýlanýan günlerine çenli daban azabyň siňen toprak gekardan 55 sentnerden hasyl eçildi – diýip, kärendeçi Ata Agaýew buýsanç bilen gürrüň berýär (“T. o.” ž.).

## **178. Bölekden häzirkı zaman ortak işlikleriniñ atlaşan şekillerini tapyň.**

1. Höwürtgedäki ýumurtgajyklary iýmegi halaýanlaryň, gyzyletene çagajyklary awlamagy örän gowy görýänleriň biri-de ýylandyr. Mekir hem-de takat bilen töweregini synlamygy başaryanlar guşlaryň haýsy çöpe gonýandygyny, haýsy agaja köp gelip gidýändigini bilýärler. Emma çagalaryny gözden salmaýanlar hüşgärligi elden bermeyärler. Käwagtlar ýylan höwürtgä ýakynlaşyp, ene guşlaryň aljyraňnylyga düşýänlerini, çagalarynyň üstünde kökenek bolýanlaryny ahyrsoňy ahmala galdyrýar. Ýylanyň girisine düşüp, balalary üçin özüni gurban edýänler hem bar (B. G. “Ç. m. g.”).

2. Men özümiň näme kär bilen meşgullanýandygymy aýtdym. Onda öý eýesi maňa:

– Ilerki hatarda bir garry adamda bir kitap bar, siziň sorayanyňyzdan bolup çyksa gerek – diýdi.

– Dogry, kitabyň gadyryny bilmeyänler ýok – diýen ýaly. Hatda hat bilmeyänler-de, kitabyň içinde näme bardygyny aňlamaýanlarda: “Özüm okap bilmeyän-de bolsam, pylany jan ulalyp okap berer” diýýänler-de bar (N. S. “K”).

## **179. Bölekden geljek zaman ortak işliginiň barlyk we ýokluk galypalaryna degişli mysallary tapyň, olaryň sözlemdäki hyzmatyny anyklaň.**

Bol hasyl ýetişdirjek möhüm işleriň esasy agrotehniki çäreleri öz wagtynda geçirmek bolup durýar. Ýurdumyz boýunça geljek ýylyň hasyly üçin 944 müň gektar meýdanda güýzlük bugdaý ekildi. Şondan alynjak hasyl 1 million 600 müň tonna dänä barabardyr. Şonça mukdardaky hasyly ösdürip ýetişdirjek welaýatlarymyzyň bu babatda ähli mümkinçilikleri bar. Bellenen sepgide ýetmek üçin akar suw bilen üpjünçilik meselesi orta çykýar. Baharda bugdaýyň gowy iýmitlendirilmegi, akar suw bilen suwarylmagy öz möhümliginde galýar.

Toprak-howa şertlerine baglylykda, ýurdumyzyň günorta etraplarynda bugdaýa 4-5, demirgazygynda bolsa 3-4 gezek akar suw bilen ösüş suwy berilýär (“T. o.” ž.).

### Ýadyňzdamy?

Mälim geljek zaman ortak işliginiň barlygy **-jak, -jek**; nämälim geljek zaman ortak işliginiň barlygy **-ar, -er** goşulmasy arkaly ýasalýar.

Mälim we nämälim geljek zaman ortak işlikleriniň ýoklugy **-ma, -me** goşulmasynyň getirilmegi bilen hasyl bolýar. Bu ýagdaýda **-ar, -er** goşulmasynyň **r** sesi **z** sesine öwrülýär.

#### Meselem:

**Önjek iş-önmejek iş, gaýnajak gazan-gaýnamajak gazan; aýdylar-aýdylmaz gürrüň, görner- görünmez hadysa, bolar-bolmaz iş...**

### 180. Berlen mysallardaky geljek zaman ortak işliginiň barlyk goşulmalaryny ýokluk galypa öwürüp ýazyň.

1. Miweli baglaryň düýbünü tutmak üçin ýer saýlamak, bagbanyň iň jogapkärli işidir. Olaryň oturdyjak ýerleriniň topragy gurply, çukurlarynyň çuňlugy 50-60 santimetr bolmaly. Miweli baglaryň düýbi tutuljak wagtynda olary güýçli ýellerden goramak üçin tokaý zolaklaryny döretmeli (“T. o.” ž.).

2. Güler ýüze zülpüň dolaşar  
Saňa gymyzy don ýaraşar.

3. Uçjak guş deý begenip,  
Oýnap-gülüp barýardy.

### Ýadyňzdamy?

Mälim geljek zaman ortak işliginiň **-jak, -jek** goşulmasyny kabul eden işlikler atlaşyp gelenlerinde, san, ýöňkeme, düşüm goşulmalaryny kabul edýärler.

#### Meselem:

**Aýtjagym, aýtjagyň, aýtjagy; aýtjagymyz, aýtjagyňyz, aýtjaklary; aýtjagymyň, aýtjagyma, aýtjagymy, aýtjagymda, aýtjagymdan.**

### 181. Teksti okaň, onuň meýilnamasyny düzüň. Mazmunyny aýdyp beriň.



## Garabogaz – hazyna

Himiýa senagatyny we gidrometallurgiýa senagat pudagyny ösdürmäge binýatlyk esas bolup durýan Garabogaz mineral serişdelere baýdyr. Gojaman Hazaryň iň duzly ýeri Garabogaz aýlagy diýlip hasap edilýär. Şonuň üçin-de dünýäniň himiýa ylmy jemgyýetçiliginde Garabogaza duzlaryň tejribehanasy diýilýär. Aýlaga geçen asyrdan we ondan öňki asyrlarda Pýotr I döwründen bäri, ylmy ekspedisiýalar geçirile-geçirile gelinýär. Alymlaryň belleýişleri ýaly, Garabogazyň mineral serişdeleri himiýa senagatynyň tehnologiýasyna giňden ornaşdyrylmaga, has-da çuňlaşdyrylmaga we täze gidrometallurgiýa senagat pudagyny döretmäge binýat bolup durýar. Senagatyň şu pudagyny döretmek bilen daşary ýurtlardan getirilýän himiýa önümleriniň görnüşlerini we möçberlerini ep-esli kemeldip bolar. Şol bir wagtyň özünde önümleriň täze görnüşlerini döredip, olary eksport etmäge mümkinçilikler agtarylýar.

Garabogaz aýlagy Türkmenistanyň suwasty baýlyklarynyň iň esasyларыndan biridir diýlip aýdylýar. Şu ýerde yklymyň islegini kanagatlandyryp biljek baýlyklar ýatyr. Garabogazyň akwatoriýasynyň tutýan çägi örän uly, ol 18 müň inedördül kilometre barabar bolup gidýär.

Garabogazyň baý taryhy bar. Ol il arasynda aýdyla-aýdyla gelinýär. Aýdylman galan zat ýok. Deňizçiler we alymlar bu ýerde heläkçilige sezewar bola-bola gelipdirler. Bogazyň suwunyň aýlygy we iýijilik häsiýete eýe bolmagy, gämileriň galyň korpuslaryny we düýbünü örän çalt posladypdyr. Posa çydap bilmän pytrapdyr, gämiler çöküpdir. Ýüzüşde çöketlige düşmän galanlar alajyny tapsa, kenara çekilipdir. Şonuň üçin deňizçiler suwuň bu toplanan ýerine “Ajala deňzi” diýip, at beripdirler. Deňziň suwy balyklaryň gözünü kör edip taşlaýan eken. Deňizçileriň bedenini söküpdir.

Ata-babalarymyz aýlagda suwuň diňe bir tarapa akýandygyny bilmändirler. Şonuň üçin oňa “Gara agyz” diýipdirler. Başga bir çykarylan netijede oňa “Ajy derýa” hem diýipdirler (“M. g.”).

**182. 181-nji gönükmedäki tekstden hal işlikleri tapyň. Olaryň haýsy goşulmalar arkaly ýasalandygyny düşündiriň.**

**183. Getirilen böleklerden hal işlikleri tapyň. Olaryň haýsy goşulmalar arkaly ýasalandygyny düşündiriň.**

1. Magtymguly, magny saçar,  
Her kim söz lezzetin ißer,  
Bara-bara köňül geßer  
Tagsyby ýok, arsyz ärden.

Bisabyr gul tiz ýolugar belaga,  
Sabyrly gul dura-dura şat bolar (M. “S. e”).

2. – Ýit-ä! Ýok bol-a, zaňnar! O-ho-ow, Görogly, zaňnar! Seniň ýoluňy gözleý-gözleý gözlemez bolduk. At-owazaň Zeminden göterildi, how! Sen baradaky gep-gybaty eşide-eşide gulaklarymyz gandy (“G. d.”).

3. Olar az ýöräp, köp ýöräp bir ýurduň içinden geçýän derýanyň boýunda kerwen ýazdyrypdyrlar. Ahmet bolsa töwerek-daşy synlap, derýanyň boýuna gelip oturypdyr. Ol daň atyp, jahan ýagşy ýagtylan-soň synlap görse, penjeläp alan topragynyň içinde galan däneler göwher däneleri eken (“T. h. e.”).

**184. Goşgy bentlerinden hal işliginiň barlyk we ýokluk galyp-laryny tapyň, depderiňize göçüriň.**

Kimler gojaldykça ulalyp barýar,  
Kimler gojaldykça kiçelip barýar.  
Her kimiň agramy göwrä görä däl,  
Kimdigine görä ölçelip barýar.

“Sypaýmasyn birden!” diýip,  
Oturandyr ýapyşyp,  
Owadanja gelinler  
Çaý çekýändir çapyşyp.

Seň geçen ýoluňy, pikire batman,  
Gysgaltman geçmäge taýyn men, Jelil.

Iki zat erklidir ýeriň yüzünde,  
Olara erk eden bolmandyr heniz.  
Ýene iki zadyň güýçlüdir erki,  
Olar gapy kakman geler her mahal (K. G. “O. b.”).

Hany, çal dutary, mähriban dostum,  
Egseli, ýüregimiz atmanka gasyn (G. E. “I. a.”).

### Ýadyňyzdamy?

Hal işlikler:

**a)** soňy çekimsiz gutaran bir we köpbogunly işliklere **-yp, -ip** goşulmasynyň goşulmagy arkaly (aýt-**aýdyp**, al-**alyp**, git-**gidip**, gir-**girip** we başgalar);

**b)** bir bogunly, dodak çekimlili işliklere **-up, -üp** goşulmasynyň goşulmagy bilen (dur-**durup**, tut-**tutup**, çöz-**çözüp**, yüz-**ýüzüp** we başgalar);

**ç)** soňy **a, e** çekimlilerine gutaran işliklere **-p** goşulmasy goşulyp gelende (diňle-**diňlä:p**, ünde-**ündä:p**, alda-**alda:p**, gyna-**gyna:p** we başgalar);

**d)** işlikler tirkeşdirilip getirilende, olara **-j, -a, -e** goşulmalary goşulmak bilen (**mäleý-mäleý, gepleý-gepleý, sözleý-sözleý, bola-bola, çyka-çyka, diýe-diýe, eşide-eşide, göre-göre, gele-gele...**) ýasalýar.

**185. Bölekden habarlyk (kem işlik) goşulmalaryny kabul eden sözleri tapyň, aşagyny çyzyň, olaryň sözlere goşulýşyndaky aýratynlyklary düşündiriň.**

Bir bar eken, bir ýok eken, gadym zamanda bir garyp goja bar eken. Onuň hem ýigit ýeten bir ogly bar eken. Emma goja ogluny öý-işik edip ýetişmäňkä, bir gün agyr kesele duçar bolupdyr. Onsoň ol ölüm halynda ýatyrka, ogluny ýanyna çagyrypdyr-da:

– Oglum, indi meniň öler wagtym geldi. Men saňa üç sany akyl bereýin, şony etmeli bolarsyň – diýenmiş. Bir-ä, aýagyň ýetjek ýerine başyň bilen bargyn, birem, iýen duzuňa kast etmegin, onsoňam hödür edilen, bişip duran tagamy taşlap gitmegin diýipdir.

Atasy ölensoň, oylan ýetim galyberenmiş. Ana, onsoň ol baryp, bir baýa talaban durupdur. Ol baýam gidip, uzak ýerlerde söwda eder eken.

Bir günden bir gün kerwen gurap, baý söwda ugraýarka, oglany ýany bilen alyp gidipdir. Ýolda bularyň azyk-suwluklary gutarypdyr. Olar bir ýerde köne guýynyň başynda düşlänmişler. Guýa ilki bir oglany sallapdyrlar welin, ýüp boş gelipdir. Onsoň ýaňky oglany öz aýdyşy ýaly, kellesini aşak, aýagyny ýokary edip sallanmyşlar. Oylan

guýynyň düýbüne ýetip barýarka, ynha, bir ullakan döw oturanmyş, öňki oglany öldürüp, honda taşlanmyş.

Oglan gorkusyna:

– Salawmaleýkim – diýip gygyranmyş. Döw:

– Waleýkim essalam, şunça salam bermedik bolsaň, iki üzüp, bir ýalmardym. Gel, geç, gerek zadyňy al, sen akylly ýigit ekeniň. Aýagyň bilen gelmän, başyň bilen gelip, adam ýaly salam berdiň – diýenmiş. Onda oglan:

Maňa bary-ýogy iki meşik suw gerek – diýipdir (“T. h. e.”).

### Ýadyňyzdamy?

Habarlyk (kem işlik) goşulmalaryna **-dy, -di; -dyr, -dir, -dur, -dür; -ka, -kä; -mys, -miş, -muş, -müş** we **eken** sözi degişlidir.

Habarlyk (kem işlik) goşulmalary düýp işliklere goşulmaýarlar. Olar at, san, sypat, çalyşmalara goşulyp, habar hyzmatyny ýerine ýetirýärler. Işligiň ýöňkeme goşulmalaryny kabul edýärler (**işgärdim, işgärdiň, işgärdi...**).

Habarlyk (kem işlik) goşulmasynyň ýoklugy degişli isimlerden soň **dül** sözünüň getirilmegi bilen hasyl bolýar. Ýöňkeme goşulmalary **dül** sözüne goşulýar (işgär **däldim**, işgär **däldiň**, işgär **däldi**).

**186. Böleklerden kem işlikleriň barlyk we ýokluk galyplarynyň goşulmalaryny kabul eden sözleri tapyň. Olaryň haýsy söz toparlaryndandygyny anyklaň.**

1. Agyr küren obanyň guralan ýeri hem eýlesine-beýlesine ses ýetmejek çägelteň, giň seleň meýdandy. Ol meýdan hem dyza çykýan gök-ýaşyl ot bilen bezelipdi. Giň meýdanyň ortasynda hem birnäçe guýular bardy. Bu guýular aýy suwly gum guýulary ýaly ýigrimi-otuz gulaç çuňlukda däl. Olaryň in çuňy gulaç ýarym, bir gulaçdy. Suwy hem süýjüdi. Küren oba hem şu guýularyň töweregindedi, syrgyn-syrgyn bolup otyrdy.

Giň meýdanyň dört töweregini bolsa beýik gum depeleri gabap durýardy. Bilip bolmaz, duşmanlar çozaysa hem ýüzüniň ugruna gibermesin diýip, seňner gurapdyrlar. Şol seňnerden günorta tarapy gum etegidi, demirgazygy bolsa Garagumdy.

Arkaçly türkmenleriň ýazlaga çykan habary Nasyreddin şanyň gulagyna ýetipdir.

2. ...Aýaz diýen bir garyp hem bar eken,  
Eli maýyp, iki gözi kör eken  
Bilgiçlikde ondan ökde ýokmuşyn,  
Eşiği sal-salmuş, göwni akmuşyn.  
Donun ýorgan edip ýapynýan eken,  
Iýjegin il gezip tapynýan eken (B. S. “A.”).

### Ýadyňyzdamy?

Habarlyk (kem işlik) **-ka, -kü** goşulmasy at, sypat, san, çalyşma goşulanda, bir zadyň wagtny aňladyp, **haçan, näwagt** diýen soraglara jogap bolýar. Sözlemde wagt eýerjeň sözlemiň habary ýa-da wagt doldurgyjy bolup gelýär.

#### Meselem:

Ol agronomçylyk fakultetinde **okaýarka**, hepdäniň üç günü uniwersitetiň okuw-tejribe hojalygynda gowaça meýdanynda işlärdi.

**187. 186-njy gönükmeden kem işlikleriň goşulmalaryny kabul eden işlikleri tapyň, olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini düşündiriň.**

### Ýadyňyzdamy?

Kem işliginiň **-dy, -di, -dyr, -dir, -ka, -kü, -mys, -miş** goşulmaları we **eken** sözi işlik şekillerine goşulanda, gymyldy-herket bilen baglylykda, onuň birnäçe wagt dowam edýärm, hereket sözlenip duran wagtdakymy, uzak wagtlap dowam edipmi, bir ýerden eşidilmek manylarynda gelende, öten zamany aňladýar.

#### Meselem:

1. Gadym zamanda Babatüki diýen bir adam **bar eken**. Onsoň ol günleriň birinde awa-şikara **çykypdyr**. Bir gün bolsa oğlan aýalynyň şol şertleriniň sebäbini barlap görmegi ýüregine **düwüpdür**. Onsoň aýaly saçyny darap otyrka **seredipdir** welin, görse ýaňky öz kellesini etegine **salypdyr-da**, saçyny darap **otyrmuş**. Soň bir günem aýaly ýöräp barýarka, onuň aýagyna seretse, aýagyny yzyna öwürüp ýöräp **barýarmuş**. Muny oğlan geň **görenmiş**.

**Diýerdi:** ”Şondan soň, hudaýa şükür,  
Bizden aýagyny **kesäydi** Şükür.”

**188. Böleklerden kem işligiň goşulmasyny kabul eden sözleri tapyň. Olaryň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

A-haw, meni gören

Niredekäm men?

Soňky demindekä ýanyna barsaň,

Ilki bilen öz saglygňy soraýar.

Ajaýyp adamlar ykbaly şeýle.

Ýarygije. Birzat okap otyryn.

Çyramyz söndi.

Ýanyp durka bilmändirin gadyryn.

Hany, bilmäbilsen bilme-dä indi (K. G. “O. b.”).

Duýman durkam, kastlary bar ýaly,

Sypaýlygmyň dulugyna çaldylar.

Hany, çal dutary, mähriban dostum,

Egseli, ýüregimiz atmanka gasyn (G. E. “I. a.”).

**189. Böleklerden kem işlik goşulmalarynyň geljek zaman aňladyşyna degişli mysallary tapyň. Olaryň haýsy işlik şekilinden ýasalandygyny düşündiriň.**

Çaga lukmanynyň maslahatyna laýyk käbir şertleri berjaý etmek möhümliginde galýar. Ene süýdünden kesilen çagany seýregräk iýmitlendirjek bolmalymyş.

Başga bir eneden süýt alynsa, ilki dürli usullar bilen onda bolýan mikroblary ýok etmelidir. Şondan soň çaga bermelidiris.

Süýt 65-75° C ýylylykda 30-40 minutlap gyzdyrylmaly eken. Gyzdyrylandan soň, süýtli çüýşeleri sowadyjyda saklamalymyş. Ene süýdüne derek berilýän süýt garyndylarynyň hili we möhleti birmeňzeş bolmaly däl eken.

Çagany her gün belli bir wagtda iýmitlendirmeli. Bir sapa iýmitlendirmek üçin niýetlenen iýmiti çaga doly iýmese, ony zorlap berjek bolup durmaly däl. Eger almaly iýmitini alyp, onda-da doýmasa, doýança çaganyň almaly iýmitiniň mukdaryny norma laýyk getirmelidiris (E. D. “B. h. b. s.”).

## **190. Bölekden kem işlikleri tapyň. Olaryň haýsy zaman aňladyp gelendiklerini anyklaň.**

Bir bar eken, bir ýok eken, gadym zamanda bir ataly-ogul bar eken. Atasynyň kejiřligi, güzeran dolandyrmagyň ejizligi sebäpli, näçe işlemede oglanyň ezenegi galmanmyş. Ine bir gün ýaňky oylan kärendesine alan ýerini sürüp ýörkä, azalyň demri bir gaty zada ilipdir. Öküzler ony çekip bilmän, kürtdürip duruberenmiş. Oylan öküzleri yza tesdirip, azaly sogrup alsa, äpet bir humuň agzy görnüp duranmyş. Ol humy göterip ýokaryk çykarypdyr. Oylan öküzlerini daňmagy-da unudypdyr. Öýlerine uçup diýen ýaly gelipdir. Ol iki büklem bolup ýüp işip oturan atasynyň öňünde humy düküledip goýupdyr. Soňra oýunlyga salyp:

– Muny görsene, atam jan, otuz ýaşyma çenli garaşdyran bagtym, humuň içine girip, meýdanda uklap ýatan eken – diýipdir.

Atasy humuň içindäki gymmatbaha daşlary esli synlap durupdyr-da:

– Ýurtta, onuň üstündäki-astyndaky baýlyk patyşanyňkydyr, oglum! Muny eýesine eltip ber – diýipdir (“T. h. e”).

## **191. Ynanç hatyny ýazmagy öwreniň.**

Bu resminama iki şahsyň ýa-da edaralaryň arasynda maddy gymmatlyklar we pul serişdeleri bilen bagly hukuk beriji, hukuk taýdan hereket ediji iş kagyzydyr. Ony dogry, doly ýazmak üçin şu aşakdaky şertler gerek.

1. Ady (ynanç haty).
2. Mazmuny.
3. Ynanç haty ýazýanyň goly (sag tarapdan).
4. Ýazylan wagty (çep tarapdan).
5. Goly tassyklaýjy edara, kärhana, gurama, okuw mekdepleriniň ýolbaşçylarynyň ady, familiýasy, goly (kagyzyň ortasynda).
6. Edaranyň möhüri (sag tarapdan).
7. Goluň tassyklanany wagty (çep tarapdan).

**Nusga:**

### **Ynanç haty**

Men, S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň oba hojalygynyň mehanizasiýasy fakultetiniň 2-nji ýyl talyby

Şatlyk Ezizow, 201-nji toparyň talyby Serdar Berdiýewe (pasporty MR - 132726, Mary şäher içeri işler bölümi tarapyndan 2010-njy ýylyň mart aýynyň 15-inde berlen) TOHU-nyň pulhanasyndan 201-nji toparyň talyp hakyny 2014-nji ýylyň ýanwar aýynyň 1-inden sentýabr aýynyň 1-ine çenli möhletde almagy ynanýaryn.

23.12.1013 ý.

Şatlyk Ezizow

*Şatlyk Ezizownyň goluny tassyklaýaryn*

*TOHU-nyň oba hojalygynyň*

*mehanizasiýasy fakultetiniň dekany*

*Ý. Sähetmyradow*

24.12.2013 ý.

**192. Çeper eserlerden alnan böleklerden kem işlik goşulmalaryny kabul eden işlik şekillerini tapyň. Olaryň manýalaryny anyklaň.**

Çöl içinden dik geçýän

Örän uly ýol bardy.

Söwdagärler bu ýoldan

Hywa tarap gatnardy.

Uzak wagt ýol ýöräp,

Kerwen gaty ýadapdy.

Düşmek üçin oňalyly

Kän gezek ýer aňtapdy.

Tilki çykyp derýadan,

Aňk-taňk bolup durýardy.

Bilmän nira gitjegin,

Çar tarapa garaýardy (A. K. “K. T.”).

Gije-gündiz gökden dileg ederdi,

Uzak wagt zyýarata giderdi.

Aýaza tükenmez kuwwat beripdi,

Emma Aýaz eýmenç zatlar görüpdi.

Oň zyndan derrew adam ýollapdy,

Gelenden soň wezir edip belläpdi (B. S. “A.”).



## YNSAN WE TEBIGAT

### Hallar

**193. Türkmenistanyň Prezidentiniň Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň tebigaty goramak ulgamynyň işgärlerine gutlagy. Gutlagdan hallary tapyň, olary depderiňize göçüriň.**

Hormatly tebigaty goramak ulgamynyň işgärleri! Mähriban Watanymyzyň tebigaty söýüjileri!

Sizi Daşky gurşawy goramagyň Bütindünýä güni bilen tüýs ýürekden gutlaýaryn!

Bu baýram Birleşen Milletler Guramasynyň başlangyjy boýunça dünýäniň ähli ýurtlarynda bellenýär. Ýurdumyzyň senenamasynda 5-nji iýun Daşky gurşawy goramagyň Bütindünýä güni diýlip girizildi we bu sene her ýyl giňden bellenip geçilýär.

Bu ajaýyp baýram gününde Siziň her biriňize berk jan saglyk, eg-silmez bagt, maşgalaňyzda abadançylyk, çekýän halal zähmetiňizde uly üstünlikler arzuw edýärim. Daşky gurşawyň meselelerini hasaba almazdan, adamzat jemgyýetiniň durnukly ösüşini gazanmak mümkin däl. Şu nukdaýnazardan dünýä jemgyýetçiligi daşky gurşawy goramagyň meselelerini çözmek ugrunda köp tagallalar edýär. Ýer ýüzünde howanyň üýtgemegi, onuň hapalanmagy, ozon gatlagynyň ýukalmagy, çölleşmek hadysasy zerarly abanyan howplar ösümlikleriň, haýwanlaryň biologik köpdürlüleginiň azalmagy we başga-da birnäçe ekologiýa meseleleri häzirki döwriň çylşyrymly hem-de üns bermeli möhüm meseleleriniň biri bolup durýar.

Biziň döwletimiz Birleşen Milletler Guramasynyň daşky gurşawy goramak baradaky halkara konwensiýalaryny tassyklaýar. Soňky döwürde tutuş adamzady tolgundyrýan ýer, suw serişdelerini aýawly saklamak we netijeli ulanmak, çölleşmäge garşy göreşmek, ýerleriň zaýalanmagynyň önüni almak ýaly gaýragoýulmasyz meseleler örän gyzyklandyrýar. Aral deňziniň döreden ekologiýa meselelerine, howanyň düýpli üýtgemegi bilen bagly halkara bileleşigi tarapyndan amala aşyrylýan bilelikdäki taslamalara has işjeň gatnaşyp gelýär. Bu ugurda Türkmenistan goňşy döwletler, şeýle hem BMG, Ýewropa Bi-

leleşigi, Global ekologiýa gaznasy ýaly abraýly halkara guramalary bilen ýakynndan hyzmatdaşlyk edýär.

### **Ýadyňzdamy?**

Hallar hereketiň alamatlaryndan: wagty, ýagdaýy, sebäbi, orny, mukdary, meňzeşligi aňladýarlar.

**194. Tekstden hallary tapyň. Olaryň aňladýan manysyny anyklaň, depderiňize göçüriň.**

### **Tebigaty goramak – parz**

Ýurdumyzyň milli baýlygy bolan tebigatymyzy gorap saklamak, ondan netijeli peýdalanmak her bir ynsan üçin parzdyr. Şol baýlyklary halkymyzyň eşreti üçin ulanmak esasy wezipedir. Ýurtda we sebitde ekologiýa abadançylygyny tutuşlaýyn üpjün etmek baradaky tagallalar Türkmenistanyň ykdysady, medeni we durmuş taýdan ösüş ýolunyň esasy ugurlarynyň biridir.

Mälim bolşy ýaly, adamyň ýaşaýşy üçin tebigatyň, esasan, üç şerti howa, suw we iýmit gerek. Şeýle hem adamyň sagatlygyna şol şertleriň arassalygy elmydama zerurdyr. Bu mesele bütin dünýäde orboýna galan iň möhüm ekologik meseleleriň biridir.

Hormatly Prezidentimiziň esasy aladalarynyň hem-de döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň biri-de ilatyň sosial, ekologiýa taýdan goraglylygyny üpjün etmektir.

Türkmenistan suwy we beýleki serişdeleri aýawly saklamak hem-de dikeltmek, çölleşmäge garşy göreşmek baradaky pikirleri goldaýar. Hasylyly ýerleriň zaýalanmagynyň önüni almak üçin halkara bileleşigi tarapyndan amala aşyrylýan bilelikdäki taslamalara birsyhly gatnaşýar. Daşky gurşawy ekologiýa taýdan çynlakaý goramak, ony dikeltmek, ekologiýa howpsuzlygyny we abadançylygyny üpjün etmek baradaky kadalar milli kanunçylygymyzda öz beýanyny doly tapýar.

Adamlaryň arassa howadan dem almaklary hem-de ýurdumyzy bagy-bossanlyga öwürmek maksadyna ýetmek üçin tutuşlaýyn döwlet möçberinde köp işler alnyp barylýar. Şeýlelikde, umumymilli “Gök guşak” maksatnamasyny doly amal etmäge mümkinçilik döreýär. Ýurdumyzyň ähli ýerlerinde müňlerçe gektar ýerlerde bag nahallary

millionlap oturdylyar. Her ýylyň 5-nji iýunynda Daşky gurşawy gora-  
magyň güni halkara derejesinde giňden bellenyär (“B. t.” g.).

### 195. Bölekden hal-ýagdaý aňladýan hallary baglanýan işligi bilen tapyp depderiňize göçüriň, sorag beriň.

Il arasynda “daşdeşen” ady göçme manyda seýrek ulanylýar. Ýöne, ýurdumyzda şeýle atlandyrylýan guşlara dagda, çölde, derýada ýygy-ýygydan duşmak bolýar. Olary içgin synlanyňda, uly ak ganatla-  
ryny, pahna şekilli uçly ýiti çüňkünü görmek bolýar. Daşdeşenler ýiti çüňkleri bilen agaçlaryň şahadyr sütünlerinden tomzakdyr gurçuklary arkaýyn sogrup almaga ukyplydyrlar. Onuň ümsüm gezmegi, birden-  
kä-de gaýadaky daşlaryň çür depesine çykyp, birsalym gaty gygyrma-  
sy ünsüňi özüne çekýär. Olar elmydama owadan keşbini saklaýarlar.

Uly gaýa daşdeşeni oturymly ýaşaýar we ýaz aýlary jübütleşip, nesil aladasy bilen bolýar. Jübütleşme döwründe daşdeşenler ýüzbe-  
-ýüz durup şadyýan saýraýarlar. Olaryň saýraýyşlaryna diň salmagyň aýratyn lezzeti bar.

Daşdeşenler höwürtgäni tiz gurýarlar. Höwürtgäniň diwary ga-  
lyň we gaty bolýar. Ol guşuň ýumurtgasyny we ondan çykan etene jüýjelerini howanyň amatsyzlygyndan goraýar.

#### Ýadyňyzdamy?

Hal-ýagdaý bildirýän hallar gymyldy-hereketiň haýsy ýagdaýda, nähili amala aşyrylýandygyny görkezýärler. Olar **nähili, neneňsi** diýen soraglara jogap bolup, işlige baglanyp gelýärler.

#### Meselem:

Men bu işe **täzeden** girişdim. Hähoşluk **ýygy-ýygydan** gaýtalanýardy. Türgenleşige talyplar **gyssanmaç** gatnaşmaly boldular. Aýnajyk **sakga** durdy-da, töweregine seretdi.

### 196. Köp nokatlaryň ýerine hal-ýagdaý aňladýan hallary ýa- zyň, sorag beriň.

1. Talyplar uniwersitetde geçilýän nazary bilimleri amaly sapakda ... gaýtalaýarlar.

2. Jeren bilen Aýnur dabara ... gitmeli boldular.

3. Uniwersitetimiziň mugallymlarynyň woleýbol topary beýleki toparlar bilen ... duşuşdylar.

4. Doganym ýazan sahna eserini emin agzalaryna ... gowşurdy.
5. Çaga duýdansyz durka, ... ýykyldy.
6. Tomsuna çagalar dynç alyş öýlerinde ... dynç alýardylar.

### Ýerine goýmaly sözler:

*İne-gana, ýüzbe-ýüz, täzedan, ýygy-ýygydan, gyssanmaç, arkanlygyna.*

### 197. Bölekden wagt bildirýän hallary tapyň, olary depderiňi-ze göçüriň, sorag beriň, aňladýan manylaryny düşündiriň.

Ak mermerden bina edilen, gojaman Köpetdagyň eteginde ýerleşýän eziz paýtagtymyz Aşgabat bu gün jennet mekanyny ýadyňa salýar. Paýtagtymyzy syn edeniňde, akylyňy haýrana goýýan ajaýyp binalaryň toplumu günsaýyn köpeliýär. Al-elwan güllerden her dürli owadan agaçlara beslenip oturan seýil baglar ýazyna, tomsuna paýtagtymyzyň gözelligine gözelligi goşýar. Görenleri haýrana galdyryan wawilon söwüdi, eldar sosnasy, aýland, wirgin arçasy agşamlaryna gözəl görnüş berýär. Dürli ýurtlardan getirilen mämişi maklýura, lenkoran albissa, gündogar çynary gysyn-ýazyn gök öwüsýär. Hut şonuň üçin-de tomsuna bu ýerler köp adamly bolýar.

Ata Watanymyzyň her bir künjünde köçeler giňeldilip, daş-töweregi bagy-bossanlyga öwrülip, gün-günden gözelleşýär. Soňky döwürde seýilbaglaryň sany barha köpeliýär. Netijede, ekologiýa taýdan howanyň arassa bolmagy üpjün edilýär. Bu bolsa tomsuna, güýzüne, ýazyna, gysyna seretmezden, adamlaryň sagdyn durmuş ýörelgesini alyp barmagyna oňyn täsir edýär.

Aýratyn-da paýtagtlylar öz ýaşaýan ýerleriniň golaýyndaky seýil baglaryna agşamlaryna gezelenje çykyp, wagtlaryny hoş geçirýärler. Agşamara bu gözellige gözelligi goşýan owadan yşyklary, göwnüňi göterýän suw çüwdürimlerini synlanyňda, ýadawlygyň bada-bat ýok bolýar (“B. t.” g.).

### Ýadyňyzdamy?

Wagt bildirýän hallar gymyldy-hereketiň wagtyny aňladýarlar. Olar *haçan, näwagt* diýen soraglara jogap bolýarlar.

#### Meselem:

**Giç** ýat-da, **ir** tur, alty pişegi artyk ur. Bu günki işiňi **ertä** goýma.

## 198. Sözlemlerden wagt bildirýän hallary baglanýan işlikleri bilen tapyp, depderiňize göçüriň, sorag beriň.

1. Soňky ýyllarda ýurdumyzy bagy-bossanlyga öwürmekde uly işler alnyp barylýar. 2. Hemişe ýaşyl öwsüp duran pürli bezeg agaçlarynyň nahallary güzüne oturdylyar. 3. Gyşyna mallaryň oňat gysladylmagy üçin bol ot-iyým goruny ýygnamak işi bireýýäm tamamlandy. 4. Gök çayy taýýarlamak üçin onuň ýapragy ilki guradylyar, soňra ertirden-agşama çenli buga tutulyar. 5. Ertirki başlan ýagyş, daş-töweregi suw-sil edip ikindinara diňdi. 6. Ata-babalarymyz künji ýagyny ýürek, öýken, gury üsgülewügi, demgysma we deri kesellerini bejermekde önden bäre ulanypdyrlar (“T.o.” ž).

## 199. Bölekden sebäp-maksat bildirýän hallary tapyp, baglanýan işlikleri bilen söz düzümi görnüşinde göçüriň, sorag beriň.

Hormatly Prezidentimiziň başlangyjy bilen “Altyn asyr” Türkmen kölüniň sebitiň ekologik ýagdaýyny gowulandyrmakdaky ähmiýeti” atly halkara ylmy maslahat geçirildi. Garagum çölünde gurlan ägirt uly Türkmen kölüniň ekologik ähmiýetiniň diňe bir Türkmenistan üçin wajyp bolman, eýsem, tutuş sebit üçin hem möhümdigini şübhelenmän aýtsa bolar. Bu taslama 2003-2010-njy ýyllar üçin Aral deňzini halas etmegiň Maksatnamasyna tötänden girizilmändir. Ol ekologik taýdan sebitde örän uly ähmiýete eýedir. Ilkinji nobatda, onuň Amyderýanyň suwunyň hilini gowulandyrmakdaky peýdasyny aýratyn, ýörite bellemek gerek Häzirki wagtda kölüň birinji tapgyrynyň çalt işe girizilmegi netijesinde Lebap welaýatynyň çep kenar böleginde şu wagta çenli derýa hanasyna, tolkunyň zarbyna zyňlan şor suwlar eýýäm Türkmen kölüne tarap ugrukdyryldy (“G.” g.).

### Ýadyňyzdamy?

Sebap-maksat aňladýan hallar gymyldy-herketiň sebäbini, maksadyny bildirip, işliklere baglanyp gelýärler. Olar **näme üçin**, **näme sebäpden** diýen soraglara jogap bolýarlar.

#### Meselem:

Japarguly han **duýdansyz** çozan türkmenlerden **gorkusyna** gaçyp gidýär. Ol hiç bir iş bitirmän, hemme leşgerini gutarandan soň Nasyreddin şanyň **gazabyna** çydaman, tä ölýänçä gizlenip gezipdir.

## 200. Bölekden sebäp-maksat bildirýän hallary tapyň, baglanýan işlikleri bilen depderiňize göçüriň.

Kakasynyň ýabyny suwa ýakmaga ýörite ibermegi, Annagulynyň keýpini bozdy. Ine, şu baryşda onuň ýabysy boýnuny hekgerdip, ýoluny duýdansyz kesip geçen baýtaly gördi-de, gyssanjyna kişnedi. Annaguly gorkusyndan sandyrap depe saçy üşdi. Ol howlukmaç geçen baýtalyň eýesine gygyryp, gaharyna käýinmäge başlady. Şol pursadyň özünde gazabyna ok ýaly atylyp gelýän köpek birden, ýabynyň guýrugyna agyz saldy (A. D. “B. ý.”).

### Ýadyňyzdamy?

Gymyldy-hereketiň mukdaryny-ölçegini aňladýan hallara mukdar-ölçeg bildirýän hallar diýilýär. Olar işliklere baglanýarlar we *nüçe, nüçeden, neneňsi* diýen soraglara jogap bolýarlar.

#### Meselem:

Günüň uzynlygy **az-kem** gysgalypdy. Talyplar tejribe meýdançasyndaky haşal otlary tutuşlaýyn goparyp aýyrdylar. Olar nyzama **ikibir-ikibir** düzüldiler.

## 201. Sözlemlerden mukdar-ölçeg bildirýän hallary tapyň, sorag beriň depderiňize göçüriň.

1. Ýetmiş baş we elli orunlyk otaglaryň on ikisi, amaly hem-de nazaryýet okuwlary üçin otaglaryň segsen dokuzysy talyplara tutuşlaýyn hyzmat eder. Ösen tehnologiýanyň mümkinçiliklerinden, şol sanda kompýuterlerden, multimediyä tagtalaryndan ýeke-ýekeden peýdalanýarlar. “Jon Deer”, “Keýs”, “Komatsu”, “Klass” ýaly oba hojalyk tehnikalaryny öndürýän belli firmalaryň tehnikalary iki-ikiden ulanylýar.

2. Kitap köp ýyllaryň dowamynda elden-ele geçip, az-kem ýyrtlypdyr. Men ony ýeke-ýekeden sahypalap gördüm. Ine, bu meniň aýlap-ýyllap gözläp ýören eserim! (N. S. “K.”).

3. Tutuşlaýyn alanymyzda, üzüm meýdanlarymyzyň ýagdaýy örän gowy. Gýş aýlarynda üzüm agaçlarynyň meýdanyna ýerli hem-de mineral dökünler sürümden öň az-kem dökülse, maksada laýyk bolýar. Güýzüne üzüm agaçlaryny ýeke-ýekeden gyrkyp serenjam berýäris (“T. o.” ž.).

**202. Birlän-ikilän, onlap-ýüzlöp, birgiden, aýlap-vyllap, baş-bäşläp diýen mukdar-ölçeg bildirýän hallary getirip sözlem düzüň, sorag beriň.**

### **Ýadyňyzdamy?**

Gymyldy-herketiň ornuny, ugruny, tarapyny aňladyp, **nirä, nirede** diýen soraglara jogap bolup gelýän hallara orun-ugur bildirýän hallar diýilýär. Olar işliklere baglanyp gelýärler.

#### **Meselem:**

Annaguly ýabysyny mytdyldadyp, **öňe-yza** ýöredip, ahyrý guýa bardy. Ol ýabysyndan syrylyp düşdi-de, **eýlesine-beýlesine** seretdi, soňra guýynyň iki ädim **gaýrasynda** durup, bedresini guýa sallamaga durdy.

**203. Bölekden orun-ugur bildirýän hallary tapyň, olara sorag beriň, aňladýan manysyny düşündiriň.**

Köýtendag ýurdumyzyň günorta-gündogarynda, Amyderýanyň sag kenarynda ýerleşýär. Ol Gissar gerşiniň günorta-günbatar dowamydyr. Onuň dag gerişleri gaýrada 85-100 kilometre çenli uzaýar, ini 25-30 kilometre ýetýär.

Köýtendagyň töweregine seretseň, ajaýyp täsinlikleriň biri-de karst gowaklarydyr. Karst gowaklary ýerasty suwlarynyň öňe-yza akmagy netijesinde emele gelýär. Suwda tiz ereýän daşlara siňe-siňe seretseň, olaryň Ýugoslawiýadaky Karst platosynyň daşlaryna meňzeşligini duýýarsyň.

Köýtendagda Karst gowaklary, aýratyn-da, Garlyk-Köýtendag sebitinde zýyňa, aşak garasaň köp duşýar. Sebäbi bu ýerde has ileri-gaýra ýöreseň, ýura we hek döwrüniň dag jynslary agdyklyk edýär. Olara hek, slanes, çägesow jynslar degişlidir. Bu jynslar öňe-yza süýşüp, ýuwulma we ereme hadysalarynyň täsirine düşüp, karst gowaklarynyň döremegine getirýär.

Ileri-gaýrada Köýtendag etrabynyň Garlyk obasy ýerleşýär. Köýtendag gerşiniň günorta ýapgydynda Haşymoýuk gowagy bar. Onuň uzynlygy 3 kilometre ýetýär. Gowakda täsin görmüşli dürli göwrümlü zallar bar. Zallaryň beýikligi 0,5-40 metre, giňligi 1-50 metre ýetýär. Onuň iň pes nokady girelgeden 100 metr aşakda ýerleşýär. Gowagyň içinde 5 metre çenli bolan stalagmitlerden (gowagyň düýbünde emele gelýän tä-

sin görmüşli minerallar ýgyndysy) emele gelen ajaýyp daş “tokaýjyklar” bar. Olaryň keşbi aşak garasaň, dürli jandarlary ýada salýar (“D.” ž.).

**204. Sözlemlerden orun-ugur bildirýän hallary tapyň. Olaryň aňladýan manylaryny anyklaň, baglanýan işlikleri bilen bile depderiňize göçüriň.**

1. Ýurdumyzyň günbatarynda ýerleşýän Aýdere jülgesi gözəl tebigaty we haýwanat dünýäsi bilen tapawutlanýar. Jülgäniň içinden, dagdan aşak gaýdyp, ilerligine uzap gidýän Aýdere derýajygy akyp geçýär. Derýajygyň suwy deräniň gaýrasynda ýerleşýän Aýdere obasyny we töwereginde ýerleşýän ekin meýdanlaryny suw bilen üpjün edýär (“T. o.” ž.).

2. Annaguly ýabynyň üstünde arkaýyn oturyp bilmän, aşagy ýumakly ýaly, bir gezek eýläk, bir gezek beýläk agyp barýardy. Ol töweregine garanjaklap öýlerinden sähel saýlanandan soň, yzyna garady-da, derrew ýabynyň başyny çekdi. Soňundan uludan bir sojady-da, ýabysyny ýöredip gitdi. Guýy obanyň ýokary çetindedi. Oňa obanyň ortasyndan ýol barýardy (A. D. ”B. ý.”).

**205. Ilerligine, büriligine, beýleligine, arkanlygyna orun-ugur bildirýän hallary sözlem içinde getirň, sorag beriň. Olaryň sözlemede haýsy agza bolup gelýändigini anyklaň.**

### Ýadyňyzdamy?

Gymyldy-hereketiň manysyndan meňzetme ýa-da deňeşdirme aňladyp, *kimçe*, *nämeçe* diýen soraglara jogap bolýan hallara meňzetme-deňeşdirme bildirýän hallar diýilýär. Olar işliklere baglanyp gelýärler.

#### Meselem:

Bor elektroliz hadysasy arkaly ol garyndydan altyny **ussatlarça** saýlap alýar.

Beýik Watançylyk urşunda türkmen polky duşmana garşy **gahrymanlarça** söweşdi.

**206. Sözlemlerden meňzetme-deňeşdirme bildirýän hallary tapyň, sorag beriň, olary depderiňize göçüriň.**

1. Uruş ýitgisiz bolmaz diýlişi ýaly, bizden hem gahrymanlarça ölenler, ýaralananlar köp boldy, ýöne welin biziň her ölimiziň deregi-



ne duşmanlaryň onlarçasy öldürildi (A. G. “D.”). 2. Munça garaşyp hem oturmaly däl diňiz! Oňa aýdyň. Meleguşa özüçe baha kesmesin, türkmen abraýyny satýan däl di. (A. D. ”K. k.”). 3. – Menem Mikolany sençe gowy görýäriň – diýdi. 4. Mikolanyň kakasy uruşda mertlerçe wepat boldy (H. Y. ”I. a. b. o.”). 5. Zähmet gahrymanyndan bir ýylda näçeräk hasyl alýandygy soralanda, ol: “Näçe, nämeçe diýlip soralmaýar, netije güýz sanalýar“ diýipdir.

**207. Çeper edebiýatdan, gazet-žurnallardan meňzetme-deňşdirme bildirýän hallara 6 sany mysal tapyň, olary sözlem içinde getirň, hallara sorag beriň.**

### Ýadyňzdamy?

Hallar gurluş aýratynlyklary taýdan **sada, goşma, tirkeş, düzme** hallara bölünýäler.

**208. Tekstden asyl we ýasama hallary tapyň, olary depderiňize göçüriň.**

Nätjegini bilmän ylgaşlap ýören kempir birden agyp düşdi. Hemmeler onuň töweregine üýşdüler. Goltugyndan söýgetläp dikeldiler. Mollada bir zatlary sanap çüfläp-çüfläp otyr.

Nökerler haýal etmän, arabany taýýarladylar. Kempiri höre-köşeläp, söýgetläp arabanyň ýanyna getirdiler. Edil şol wagt Enehan gözüne tükülik çalyň ommalyp ýatyrdy. Dogany işikden girensoň, gujaklaşyp aglaşdylar.

Enehan:

– Ejeke, menem seniň bilen Sadulla janyň ýanyna gitjek.

– Sadulla jan başyny dikläp bilse, men tebibi bilen gepleşip, tiz gaýdaryn. Gelen badyma derrew sen gidersiň – diýip, kempir bajysyny köşeşdirdi...

– Ertirden başlap ugruna çykmaly. Meret talaňça hossarlyk eden kör garrynyň gelip çykyşyny anyklamaly. Hol, demir gapyly hüjredäki gyzyň elini çözüp alyp gel – diýdi-de, Alabaş ýüzbaşy murtuna tow berdi. Umydy idenekledip, öýüň işiginden saldylar.

– Bu ýerik näme üçin geldiň? Şony aýtmaly.

– Zor bilen alyp gaýtdylar.

– Sen çarbaýlyk etme-de... – diýdiler. Ol ertesi agöýläne çenli derejesiz hütdükde oturyp-turup, semender bolup çykdy. Gaharyna aýgyanyny, suwsanyny-da bilmän, köp-köp zatlary ölçerip dökdü (Ş. T. “G. ý. g.”).

### Ýadyňyzdamy?

Ýasama hallar atlardan, sypatlardan, sanlardan, çalyşmalardan, işliklerden söz ýasaýjy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalýarlar.

**209. Bölekden asyl we ýasama hallary tapyň. Ýasaýjy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalan hallaryň haýsy söz toparyndan ýasalandygyny anyklaň.**

Mirap aga bu sözi eşidenden, emay bilen sakgalyny sypady-da, gelenleriň yüzüne ýamaşgandan syn edip seretdi, ylaýta-da, türkmençe zordan geplejek bolýana syn etdi. Atanazar aga bu nätanşy derrew tanady.

Myhmanlary törde halynyň üstünde oturdyp, özi aşagrakda keçäniň üstünde oturdu. Şol wagt gapy şarka açylyp, Mikola böküp içerik girdi. Ol bu nätanş adamyň ukrainçe gepleýşine düşünmedi. Nätanş adam dynman, bir zatlar-bir zatlar diýýärdi. Anton aga oglunyň özüni tanamaýandygyny görüp, aňk-taňk bolup galdy. Ol ýuwaşlyk bilen gelip, Mikolanyň ýanynda oturdu-da, şäherden gelen wekile garap, bir zat-bir zat aýtdy. Wekil howlukman, gürrüňe başlady:

– Atanazar aga, biz-ä seniň üçin gatyрак degäýjek bir habar bilen geldik, belki, eýýäm özüňizçe aňsaňyz, aňansyňyz. Ilki aýtjak zadym, ol-da bolsa, siz entek üç-dört ýyl mundan ozal, haýal etmän, örän bir asylyly iş başladyňyz. Sizi öňem mydama öwýärdiler asylyly adam diýip. Ogullygyňyz, tüweleme, tiz ýetişjek, eýýäm mekdebe gatnap ýören oglan bolupdyr (H. Y. “I. a. b. o.”).

**210. Bölekden goşma, tirkeş, düzme hallary tapyň, depderiňize göçüriň. Olaryň gurluş aýratynlyklary taýdan haýsy topara degişlidigini anyklaň.**

– Suwa düşjek dälmi? – diýdi-de, gaşyny biraz çytdy. Şu mahal düşseň gowy bolardy – diýdi Enehan. Umyt başyny ýaýkady.

– Beýle-de bir gepe-söze düşünmeýän adam bolar eken. Bu howluda ýören adamlaryň elmydama synasy päk bolmaly diýýän, ýa sen düşünmeýärmän?

Umyt dymýardy. Enehan gaharyna bäs gelip bilmän, Umydy yzyna tirkäp, öýe gaýtdy. Umydy gaýraky öňi sekili hüjrä eltdi. Bu hüjre gözden sowa ýerdedi. Içi haly bilen birsydyrgyn düşelendi. Şol ýerde bir garapereň aýal bardy. Bu aýal Enehanyň buýran hyzmatyna aýagaldygyna ylgaýardy. Biraz salymdan Umydyň öňüne dürli-dürli naharlar goýuldy. Umyt-da, gelin-de biri-birine gözasty seredýärdiler. Wagt gijöýlän bolupdy. Bu gelniň bolşy Umyda birhili ýakymly görüندی. Garapereň gelin Umyda golaý-golaý gelip, bir zatlar diýjek boldy. Umyt onuň ýüzüne diňirgenip seretdi. Gelniň gulagy daşardady. Umyt gaýra-gaýra oturyp, gelne syr bermekden saklandy. Garapereň gelin daş çykyp, köw-söw edip, öwrülip geldi-de:

– A, gyz, sen näme günuzyn dymyp otyrasyň? Men hem birnäçe gün bäri şu ýerde. Bu zamana-da hiç ynanar ýaly bolmady – diýip, uludan demini aldy. Umyt:

– Sen kimiň naçary? – diýip, onuň ýüzüne garady. Gelin Umydyň algyr nazarynyň öňünde birhili aljyrady.

– Meniň özüm-ä gürgenli, adamym Sadulla begiň daşgynrak ýegeni bolýa. Şonuň üçin beg bizi ýanynda saklap ýör – diýip, müýnli ýaly gepledi.

Gelin uludan demini aldy-da, çalasyn çykyp gitdi (Ş. T. “G. ý. g.”).

### Ýadyňyzdamy?

Goşma hallar bir basymda aýdylyp, sözleriň birigip gelmegi bilen emele gelýärler.

#### **Meselem:**

Günsaýyn, ýylsaýyn, çakdanaşa, gijöýlän, soňabaka, birhaýukdan...

Tirkeş hallar sözleriň gaýtalanyp gelmeginden ýasalýarlar.

#### **Meselem:**

Ileri-ileri, ýyl-ýyldan, birme-bir, tiz-tiz, ýuwaş-ýuwaşdan...

Düzme hallar birnäçe sözleriň düzülip, bitewi bir many aňlatmagyndan hasyl bolýar.

#### **Meselem:**

Mümkün boldugyça, ýüzüniň ugruna, ýagdaýy ýetdigiçe, her kimçe...

**211. Tekstdäki gara harplar bilen ýazylan hallaryň gurluş aýratynlyklary taýdan haýsy topara degişlidigini anyklaň.**

Görogly **gijöýlän** atlandy. Janawar şol barşyna **parça-parça** köpük saçyp, bir meýdan ýöredi. Soň köpügi gaýdyp, onuň ýerine maýdaja kümüşň gyryndysy ýaly ak der geldi. Indi ol ýeriň tanapyny **gulaçlap-gulaçlap, beýlesine** taşlap gidip otyr. **Töweregine** seretseň, giden çöllük.

Janawar Gyrat **ýöredigiçe** suwsap, agzyny hatap kimin açyp, **dilini gulaç sallap**, harlap **gözgyny** bolup barýar.

Indi meşikdäki gan ýaly ýyly suwam ýok. Olam **bireýýäm** gutardy. **Şu mahal** önünde uly derýa bolsa-da, Görogly ony **sokga** sorup, ganjak däl. **Soňabaka** onuň dileg etmäge-de dili aýlanmady.

**Birhaýukdan** gözüne bir beýik depe göründi, Görogly aty bilen batyp-çomup barýar.

Depede duran yerinden Sahy baba:

– Bolmanda sen perizada **gynanman-gyssanman, ajkman-suwsaman** gowşajakmydyň?! Eger sen beýle ejizleseň, perizat näme etsin seni?!

Görogly hyrçyny dişläp ýykyldy. Sahy babanyň bu aýdan sözlerinde ýalany ýokdy. Ol **zordan** çägeden başyny göterip:

– Bagyşla, babam... – diýdi. **Ýuwaş-ýuwaş** yerinden turup, onuň ýanyna ugrady. Bir görse, aýagynyň astyndan bir çeşme çogup çykyp dur. Şatlyk **işiň ugruna bolanda** goşalanyp gelýär. Gyraty idip getirdi-de, ilki bilen, bir jam suwy **sonuň agzyna** tutdy.

– **Az-azdan** iç, janawar! – diýip, jamy kellesine geýjek bolup jan edýän Gyрата yüzlendi.

Sahy babanyň sesini özi çeşmä **eňegini basanda** eşitdi:

– “Ajygan ölmez, alňasan öler” diýipdirler. **Azrakdan, assa-assadan** iç! Ýadaw adam dem-dynjyny alsa, **suwdan ganan nahala** meňzeýär (“G. d.”).

**212. Çeper edebiýatdan we gazet-žurnallardan goşma, tirkeş, düzme hallara degişli 10 sany mysal tapyň. Olary ulanyp sözlem düzüň.**

**213. Hallary ulanyp, ”Tomus dync günleri” diýen temadan hekaýa ýazyň. Hallaryň aşagyny çyzyň. Olaryň hallaryň haýsy toparyna degişligini anyklaň.**

### Ýadyňyzdamy?

Hallaryň düýp derejesi dereje ýasaýjy goşulmaları kabul etmeýär.

#### Meselem:

Tiz, ir, giç, ileri, gaýra, ýokary...

### 214. Sözlelerden hallaryň düýp derejesini tapyň, olary depderiňize göçüriň.

1. – Sen maňa eden şertleriňden eýýäm dänäýipsiň öýdýän – Umyt basyk ses bilen aýtdy-da, çyra paýanyň demir tarapyndan pugta tutup, Enehanyň ýazzy maňlaýyna bir ýola ýelmedi welin, ol gygyrmaga-da ýetişmedi – Ahmal bolma, men köplükdirin! – diýdi-de, Umyt işikden çalasyň çykdy.

Umyt güman edilmez ýaly arkaýyn, howlukman ýöräp, derweze-banyň kepbesine tarap ugrady.

2. Ýoluň iki tarapy ýylgynlyk ýerine ýetende, öňden hümürdi, atyň kişňäni eşidildi. Umyt derrew ýoldan sowuldy.

3. Ertesi öý eýesiniň hossarlary, goňşulary üýşdüler. Olar Umyda birhili geň seredip, sorag berip başladylar.

...Umyt ysgynsyz ýöräp gelşine, ahyry ýaşan obasynyň çetinden girdi. Ol öňki bolýan öýüne göni barybermäge çekindi. Sebäbi eýýäm özüniň-de, atasynyň-da bu öýden idelýänini çak edýärdi (Ş. T. “G. ý.g.”).

4. Görogly kempiriň saraýyndan alan zatlarynyň hemmesini atasyna berdi. Diňe Agaýunusyň tylla jygasyny alyp galdy.

– Arkaýyn iý, iç, geý! Peýwagtyna sowuber, atam! – diýip, Görogly haýran galmakdan ýaňa özüni ýitirip oturan garryny köşeşdirdi (“G. d.”).

### Ýadyňyzdamy?

Hallaryň kemlik derejesi hallara **-rak**, **-räk** goşulmasynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

#### Meselem:

Gönüräk, gowurak, azrak, çaltrak.

Hallaryň artyklyk derejesi hallaryň öňünden **has**, **öte**, **aşa**, **gaty**, **örän**, **juda**, **asla** we şuna meňzeş sözler getirilip hasyl bolýar.

#### Meselem:

**Aşa** köp okamak, **juda** owadan ýazmaly, **has** gaty ylgamak, **asla** uly däl, **öte** gowy görmek.

**215. Sözlemlerden hallaryň kemlik we artyklyk derejeleriniň goşulmalaryny kabul eden sözleri tapyň, depderiňize göçüriň, aşagyňy çyzyň. Olaryň nähili ýasalandygyny düşündiriň.**

1. Onuň bu dünýäde ýaşan ýaşı üç ýüzden gowrak diýýärler. Saçyna kümüş sepen perizat mama Göroglyny ýanyna çagyrybrak barmajygyny gymyldadyp goýberdi. Agyr galkany, uzyn naýzasy, düýrme gylyjy bilen güpürdäp, alaşakyrdy bolup gapydan giren Görogly Agaýunusyň haremhanasynyň iç işiginde çommalybrak oturdy. Ol özüni birhiliräk duýýardy. Öňüne düşüp gelen perizat mama:

– Ynha, guzym, Agaýunus, şol diýýän adamyň-a göni getiräýdim. Men öte geçen-ä dälidirin-de, göni getirip – diýdi (“G. d.”).

2. – Ýogsam-da, Enehanym, bu edýän işlerimize Sadulla beg näme diýer? Öte geçipsiňiz – diýmezmi? Oňa duýdurmasaň-a birhiliräk bolýa.

– Onçasyny Alabaş jan, özüň has gowy bilýäň. Men asla seniň hyzmatyňy bitirmegi bilýän – diýdi-de, Enehan uludan demini aldy.

– Bir jüreräk bolýa, öz-ä diýip, Alabaş ýasawul başyny aşak saldy. Birden başyny dikledi-de:

– Aý, hiç-le, juda bolmasa Sadulla beg gelýänçä oýlanyşybyrak hereket ederis-dä – diýdi (Ş. T. “G. ý. g.”).

**216. Hödürlenýän hallardan hallaryň artyklyk we kemlik derejelerini ýasaň.**

Ileri, gaýra, çalt, tämizligine, artykmaç, arkaýyn, düypme-düyp, täzeligine, uzynlygyna, arkanlygyna, hatarma-hatar, howlukmaç, yüzbe-ýüz, haýal, eýýäm, birsydyrgyn, siňe, günsaýyn, derrew...

**217. Çeper edebiyatdan, gazet-žurnallardan hallaryň artyklyk we kemlik derejeleri bolan 10 sany sözlemi tapyp, depderiňize göçüriň. Olaryň nähili hasyl bolandygyny düşündiriň.**

**218. Sözlemlerden hallary we sypatlary tapyň. Olaryň sözlem-däki hyzmatyny, sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

1. Dursun obanyň adamlaryny juda gowy gördi. Olar sada, açyk we güler ýüzlüdi. Juda ýönekeýden, adamkärçiliklidiler. Dursun ylaýta-da, ýaşı kiçileriň ýaşululara edýän hormatyny gaty halady. Hiç bir ýaşı kiçi özünden ulynyň ýanyndan salamlaşman geçmeýärdi. Gaty uly mekdep şu obadady. Tomsuna okuwçylar okuwa ir gelerdiler.

2. Ir ertir, giç agşam diýme-de, geliber.

3. Jaýyň örän uly giňişligi, onuň howasynyň tämizligine, ýagtylygyna täsir edýär.

4. Dynç alyş öýlerinde iňňän gowy, uly otaglar bardy. Işçiler arakesmede zawodyň howzunda suwa düşmegi has halaýardylar. Aşa uly howzuň suwy durnanyň gözi ýaly durudy. Gurulýan binalar öte uludy.

5. Juda köp iýmek örän zyýanly.

6. Ejem bize çeper edebiýatlar bilen örän köp tanyşmagymyzy maslahat berýärdi.

7. Çagalar howuzda suwa düşüp, ýuwaşja jaýa girdiler.

8. Mugallymlar haýaljak ýöräp, okuw binasyna tarap gaýtдылар.

9. Tejribe işinde talyplar görkezilen ýumuşlara ýazmaça jogap bermelidiler.

10. Hadysanyň ýüze çykyşynyň sebäplerini we onuň netijesini haýal etmän derrewjik anyklamaly.

San bel-gisi	Hal derejeleri	Dereje ýasaýjy goşulmalar we sözler	Mysallar
1.	Düýp dereje		ileri, tiz, geň, bäräk, ertir, gaýra, haýal, çalt, ýokary...
2.	Kemlik dereje	<i>-rak, -räk</i>	gaýrarak, bärräk, tizräk, geňräk, giňräk, darrak, ýokarrak...
3.	Artyklyk dereje	<i>İňňän, has, iň, örän, juda, gaty</i>	has gowy, gaty erbet, juda köp, örän ýaman, iňňän uly, has ýokary...
4.	Söýgülik dereje	<i>-ja, -je; -ça, -çe; -jyk, -jik; -jak, -jek</i>	azajyk, entejik, arkaýynja, ýuwaşja, haýaljak, derrewjik...

**219. Bölekden hallaryň söýgülik derejesiniň goşulmalaryny kabul eden sözleri tapyň, depderiňize göçürüň. Olaryň nähili ýasalandygyny düşündiriň.**

Ýöne, hany, ol gyza geýdirmäge, göwnüni galkyndyrmaga egin-eşi gem-ä täzeje gerek bolar.

– Wah, Enehan, geregiň egin-eşik bolsun. Sen azajyk tagapyl et – diýip, Alabaş ýasawul ylgaп gitdi. Bardy-da aýalyndan ogrynça o

ýerden-bu ýerden oljalap getirip goýan geýmilerini assaja basyp getirdi. Galpyldap durşuna Enehana haýaljak baş-alty teňnede tutdurdy.

...Ýuwaşja ýöräp gelýän Enehan böwrüni diňledi. Bu işler derrewjik ýüze çykar. Sen dagy entejik dur, näme gördüň, sen dagyny suwsuz äkidip, suwsuz getirerin, gynak – diýip, içini gepletdi. Sähelçe zada eselip-peseliberjek bolýaň. Özüni daga-daşa uruberjek bolýaň. Beýtmeli däl – diýip sakyndy.

...Umyt azajyk diňşirgendi. Garaňky düşüp, aýak ýygnanyşypdy. Umyt güman edilmez ýaly arkaýynja ýöräp derwezebanyň kepbesine tarap ugrady. Derwezäni ýuwaşja tyrkyldatdy...

Eslije wagtdan soň garaýagyz gelin adamsy bilen onuň yzyndan ýetdi. Soňra ony garaýagyz gelin ysgynsyzja gujaklady-da, ýuwaşja aglady.

...Ene, men saňa häzirlilikçe hiç zat aýdyp biljek däl. Ýanyňa ogrynça gelip gitjek bolaryn. Umyt töweregine garanjaklap, daşyndan garanyňda, harabalyga çalyň edipjik duran obadan haýaljak garasyny saýlady (Ş. T. “G. ý. g.”).

## **220. Tekstden hallary we hal derejelerini tapyň, olary baglanan sözleri bilen birlikde depderiňize göçüriň, haýsy söz toparyndan ýasalandygyny anyklaň.**

Muny maňa haýsy ýyldygy ýadyma düşenok welin, bir gezek oba gezmäge baranymda, örän oňat görýän ýoldaşym gürrüň berdi. Ýöne welin öz agzyndan eşideniň bilen ýazyp beýan edeniň deň bolmaz eken. Ol-a özüçe gürrüň berýär, menem özümçe... Bu zatlaryň hemmesi aýalym ölerden soň başlanypdy...

Ol günler men özüm hakynda alada etmegi asla unudypdym. Ýetmişden agan garry ejem Durdy jany aglatmasa razydym. Aýalym pahyryň diriliginde ejemiň özüniň hyk-çoky az däl. Ýöne welin bir zada gaty geň galardym; öýe her haçan geleyin welin, edil iýäýjek naharlarym önümde taýyndy. Düýn çykaryp giden eşiklerim bu gün ýuwulgydy. Öýüň içi ap-arassa, bar zat ýerbe-ýer. Ejeme: ”Eje, Durdy jany getirsene!” diýip gygyrsam, “derrew” diýerdi-de, ýüzüniň ugruna daş çykardy. Bir ýerlerden Durdy jany tapyp getirerdi.

Bir gezek gar syrap, güýçli gaý turdy. Gaý uzaga çekensoň, çöle goýnuň üstüne gitmeli bolduk. Şol gezek özümizem tas heläk bolupdyk. Hernä, kän goýun ýitirmän, sag-aman sypdyk. Gelip, gapyny kakydym. Derrew çyra ýandy. Gapy açyldy. Ejemiň deregine Gülnar çykdy. Ol



ýüzüme seretmän, aşak bakyp durşuna: ”Sag-aman geldiňizmi?” diýdi-de, öýlerine tarap ylgapjyk gitdi. Men muňa aňka-taňka boldum. Ol iki egniniň üstünden aşak towlanjyrap gaýdýan saçlarynyň ujuny bir gysymynda tutupjyk durdy. Şu sowukda çyplaňja geýnipdi. Men çölden gelen günüm gaty ýatypdyryn. Gündiz sagat on ikilerde oýandym. Ejemiň bolýan tamyna baryp, oglumy soradym. Ejem:

– Oňa hiç kimem gerek däl, Gülnar bolsa bolýar – diýdi.

Ejemiň bu gürrüni bilen gyzyklandym-da, içerik girip, ýanynda oturdym. Ejem gapdalyndaky ýassygy beýleräk süýşürdi. Aşak sere-dip ýylgyrjak ýaly etdi (A. G. “G.”).

## **221. Teksti okaň, ondan hallary tapyň, olary baglanýan sözleri bilen birlikde göçüriň. Sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

Onýança gapy açylyp, ejem içerik girdi. Men iki sany alma çykardym-da, onuň birini Durda berdim, beýlekisini Gülnara uzatdym. Şobada Durdy janam elindäki almasyny Gülnara uzatdy. Muňa Gülnar jakgyldapjyk güldi. Onsoň men elimdäki almany Durda berdim. Durdy onam Gülnara uzatdy. Men güldüm-de:

Durdy jan seni çakdan aşa gowy görýär... – diýdim.

...Soňabaka ejem oňa ediljek öz golaý adamy ýaly, yzly-yzyna ýumuş buýurmaga başlady. Bir gün mazaly garaňky gatlyşanda, ejemiň bir zada hüňürdäp, bedreleri şakyrdadyp ýörenini gördüm. Ol daşky işige çykdy-da:

– Gülnar!.. Gülnar-a!.. – diýip gygyrdy. Ara wagt salman, Gülnar geldi. Ejem oňa: – Öýde bogaz ölläre suw galmandyr – diýdi.

– Derrew, Näzik eje – diýip, Gülnar iki bedräni alyp ugramakçy boldy. Men bardym-da, onuň elinden bedresini aldym.

– Keýgim, sen arkaýynja öz işiň bilen boluber. Suwy özümiz taparys – diýdim. Suwa özüm gitdim. Ejem ol aşam öýkeläp, meniň bilen gurleşmedi. Soňra Gülnar gaýdyp gelmedi. Ol edil ýere giren ýalydy.

...Bir sapar gaty ir oýandym. Şu wagt kimem bolsa biri düňküldedip odun aýyryardy. Görsem, Gülnar eken. Haýaljak ýöräp, onuň ýanyna bardym. Ýogyn gaty agaç eken. Iň soňkuja bölegi galdy. Ul-lakan gözden asla palta ötmeýärdi. Paltanyň sapyndan iki elim bilen tutdum-da, depäme galdyryp, bar güýjümi edip inderdim.”Eý, waý egnim!” – diýip, bir ýanlygyna tüwdürilip gidenimi bilýän. Essim

áýylyp, zordan özüme geldim. Ýerimden turdum, yraň atyp, öýmüze gaýtdym. Sähelçe wagtdan Gülnar geldi (A. G. “G.”).

**222. Sözlemleri göçüriň, ondan hallary tapyň, sorag beriň. Olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

1. Kitabyň dili düşnükli, sadaja. 2. Onuň ýazan düzmesiniň mazmuny ýüzleýje. 3. Biziň döwletimiz örän hoşniýetli. 4. Fizikanyň meselelerini çözmek aňsat. 5. Bir azajyk mawuja, degen ýeri awuja (“Ý. ý. ý.”). 6. Enehan, hany azajyk saklansana, bu işe Sadylla beg nähili garar? 7. Hiç zat ýok ýere azara galyp ýören gyz diýerler saňa. 8. Birden erkek adamlaryň azmly sesleri eşidildi. 9. Ol Merede birhili üýtgeşik mähir bilen, edep bilen, sabyrly, mylakatlylyk bilen seretdi (Ş. T. “G. ý. g.”). 10. Keýik sürüsi obamyza ýygy-ýygydan gelýärdi. Olar bu ýerde birnäçe günläp dynç almak üçin arkaýyn düşleýärdi. Ene keýik hem ýüzüniň ugruna owlagynyň ýanyna ylgaýardy. Ol biraz çekinip golaýlaşyp bil-mese-de, mümkin boldugyça, keýijegiň töweregine aýlanýardy. Kiçijik keýik owlajygy hem enesinden aňsatja galýardy (“N.” g.).

**Ýadyňyzdamy?**

Hallar sintaktik taýdan, esasan, işliklere baglanyp, sözlemde doldurgyç bolup gelýärler.

**Meselem:**

Eý-ho! **Tas** onuň gözünden ogşapdym.

Hallar sözlemde habar hyzmatynda hem gelip bilýärler.

**Meselem:**

Agramy **aşykça**, kölegesi **köşekçe**.

**223. Baglanýan sözleri bilen sypatlary aýry sütünde, hallary başga sütünde depderiňize göçüriň. Olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

Emma pikir edip otursa, gyzyň öňündäki iki ýol öňkiligine galýardy. Laçyn olaryň birini terk edip, ikinjisini saýlapdy. Gyz bu saýlan ýolunyň uzaga alyp gitmejegine kem-kemden düşündi. Ol muny diňe häzir däl, öňdenem biraz aňýardy. Laçyn daş çykdy. Gün öýle bolupdyr. Gyz uzyn gün öýden çykman, şeýle uzak wagtlap oturanyna geňirgendi. Agşam Garagyz geldi. Ol ýüzüni sallap, içki tamda maşynda garabaşy-na gaý bolup, tikin tikýän Laçynyň gapdalyna geçip oturdy.

...Ýagşymyrat Güljermal bilen pagta ekiljek meýdanlara aýlanyp, gijöýlän geldiler. Bulara garaşyp-garaşyp garaşmaz bolan Laçyn Ýagşymyrady gapydan giren dessine gyssady.

Ýagşymyrat, seň bilen bir ýerik gitjek bolsaň, hökman gijä galýas.

...Mylaýym howa, ak gar, dumly-duşdaky janly hereket Laçynyň-da, Ýagşymyradyň-da göwnüni göterdi. Laçynyň tämiz garyň üstünde oýnaberesi geldi (Ş. G. “L.”).

## 224. Sözsoňy kömekçileriň many taýdan toparlara bölünişini aşakdaky tablisyň okap ýadyňyza salyň.

T/b	Sözsoňy kömekçileriň many taýdan toparlara bölünişi	Sözsoňy kömekçiler	Sözsoňy kömekçileriň düşümlere gatnaşygy
1.	Sebäp hem maksat bildirýänler	<i>sebäpli, ugrunda, ötri, üçin, diýip, (görü) we ş.m.</i>	<i>Garanda, seredende, garşy, baka, çenli, görä, tarap görkezýän</i> sözsoňy kömekçiler öz önlerinden gelen sözleriň ýöneliş düşümde gelmegini talap edýärler.
2.	Deňşdirmegi we meňzetmegi bildirýänler	<i>garanda, seredende, deňşdirende, ýaly, kimin, dek</i>	
3.	Ugur hem tarap bildirýänler	<i>tarap, garşy, baka</i>	<i>Ozal, önünçä, ön, soň, owal, bäri, aňryk, tarap, beýläk, şeyläk, zyýada, ötri, artyk, beter, soňra, özge, gaýra, başga</i> sözsoňy kömekçiler öz önlerinden gelen sözleriň çykyş düşümde gelmegini talap edýär.
4.	Wagt bildirýänler	<i>öň, soň, owal, ozal, bäri, çenli, deňeç</i>	
5.	Kim,näme dogrusynda sözlenýändigini bildirýänler	<i>hakynda, dogrusynda, barasynda</i>	
6.	Bilelikdeligi bildirýänler	<i>bilen</i>	<i>Ugrunda, hakynda, ýaly, kimin, sebäpli, üçin</i> ýaly sözsoňy kömekçiler öz önlerinden gelen sözleriň baş düşümde gelmegini talap edýärler. <i>Bilen, ýaly, üçin</i> sözsoňy kömekçiler at we görkezme çalyşmalaryndan soň gelseler, şol çalyşmalaryň eýelik düşümde gelmegini talap edýärler.

1. Sözsoňy kömekçiler öz öňlerinden gelen söz bilen bilelikde işliklere (habara) baglanyp gelenlerinde, sözlemde doldurgyç hyzmatynda ulanylýarlar.

**Meselem:**

Leksiýadan **soň**, tejribelik başlandy.

2. Sözsoňy kömekçiler öz öňlerinden gelen söz bilen bilelikde atlara we at hyzmatynda gelen sözlere baglanyp ulanylýarlar.

**Meselem:**

Şol ýaşa **deňeç** ejesiniň bir aýdanyny iki diýdirmeýärdi.

**225. Sözlemlerden kömekçi sözleri tapyň. Olaryň sözlem-däki hyzmatyny düşündiriň.**

– Oglum ýaryna duşupdyr! – diýip seslenen Döwletmämmet molla öz soragyna jogap tapan ýaly äýnegini gözünden aýryp, goltuk kisisine saldy. Elini ýere diräp, turmak hyýalyny etdi. Emma, näme üçindir, böwrüne diň salyp, ýene-de oturdy. Belki hem ol oglunyň haýsy gyzy saýlap-seçeni barada oýlanandyr. Hawa, ol şol barada pikire gidipdi. Obasynyň gyzlary surat ýaly bolup, ýeke-ýeke onuň gözünüň önünden geçdi. Garry şahyryň obasynda men diýen ýigit hem köpdü welin, gyz hem az däl. Bolsa-da gyzlaryň içinde biri özüniň gzelligi, edep-ekramy, eliniň çeperligi bilen deň-duş joralaryndan saýlanýardy. Ol gyzyň ata-enesi dogrusynda aýdanda bolsa, baryş-gelşiň, garyndaşyň gadyryny bilýän asyly hem zähmetsöýer adamlardy.

Garry şahyryň nazary Meňlide saklandy.

Ol ýalňyşmandy. Magtymgulularyň maşgalasy Meňliniň häsiýetine çagalykdan beletdi. Saçjagazlaryny towardyp, jeren kimin bök-jekläp ýörkä hem ol örän düşbüje, akylyja, edeplije gyzdy. Şol ýaşa deňeç ejesiniň bir aýdanyny iki diýdirmeýärdi (G. G. “Ç”).

**226. Tekstden kömekçi sözleri tapyň, depderiňize göçüriň. Sözsoňy kömekçileriň aşagyna bir çyzyk, baglaýjy kömekçileriň aşagyna iki çyzyk çyzyň. Olarda dyngy belgileriň goýluşyny düşündiriň.**

Pagta zawodynyň direktory kim? Baryp ýatan wezipeparaz hem desmalçy adam. Ol indi ul-u-kiçä belli wezipesiz Hanowy tanama nam bilerdi. Emma welin, olam şonuň duşundan geçende, näme üçindir, gyp basyp geçmedi. Esli wagtlap bile işleşen adamsyny, kyn güne düşende, görmezlige salmagy welin, ony oýlandyryardy...

Aşot Grigorýewiçiň bolşy-da örän täsindi. Hanow barada raýkomyň plenumynyň nähili karara gelenini ol günübirin bilýärdi, emma welin syr bildirmeýärdi. Gaýta hiç bir üýtgeşiklik bolmadyk ýaly maslahatlaşýardy, gürrüňleşýärdi.

– Be, walla, men hiç kese ynanman, özüme ýüz ýyl sapak berjek Garlyýew ýaly okumuş adama hem betgüman bolup ýörün welin, munuň ýumruk ýalysam menden bir gez ýokary ýaly-la? – diýip, Hanow özüniň kem-kemden hakykata golaýlaşýanyny duýman galdy.

Içini gepledip gelşine Hanow öýüne nädip ýeteninem aňşyrmady. Şol pursadam jaýyň çyralary kä ýänyp, käte öçüp durdy. Penjireler-de ne açyk, ne-de ýapykdy (G. G. “T. M.”).

Baglaýjy kömekçiler					
t/b	Düzmeli baglaýjylar		t/b	Eýerjeňli baglaýjylar	
1.	Ugurdaşlygy bildirýän düzmeli baglaýjylar	<i>we, ýagny, welin, hem, hem-de, bilen, -da, -de, -ly, -li, -u, -dyr, -dir</i>	1.	Şert bildirýän eýerjeňli baglaýjylar	<i>eger, eger-de, bardy-geldi</i>
2.	Garşylygy bildirýän düzmeli baglaýjylar	<i>emma, ýöne, welin, emma welin, ýöne welin</i>			
3.	Ikuçlulygy bildirýän düzmeli baglaýjylar	<i>ýa, ýa-da</i>			
4.	Gezekleşigi bildirýän düzmeli baglaýjylar	<i>kä, käte</i>	2.	Sebäp bildirýän eýerjeňli baglaýjylar	<i>sebäpli, üçin, görä</i>
5.	Sebäp bildirýän düzmeli baglaýjylar	<i>sebäbi, çünki</i>			

1. Baglaýjy kömekçiler söz üýtgediji, söz ýasaýjy, şekil we dereje ýasaýjy göşulmalary kabul etmeýar.

**Meselem:** Akjagül bilen Gözel oba hojalygynyň buhgalter hasaby we audit hünäriniň talyplary.

2. Baglaýjy kömekçiler sözlemdäki deňdeş agzalary, sözlemleri baglanyşdyrmaga hyzmat edýärler.

**Meselem:** Amyderýa we ondan gözbaş alýan emeli Garagum derýasy Türkmenistan üçin bol suwly akabadyr.

## **227. Düzmeli we eýerjeňli baglaýjylary ulanyp, beýan ýazyň, nusgadan peýdalanyň.**

Gurultaýlarda, mejlislerde, maslahatlarda, edaralarda, kärhanalarda, daýhan birleşiklerinde, toparlarda, toparçalarda (meselem, pagta-101, bagban-102, ML-101, däne-103) umumy we beýleki ýygnaklarda gaýragoýulmasyz meseleler ara alnyp maslahatlaşylanda, onuň many-mazmuny, teklipler, gellen kararlar beýanda ýazylýar.

Beýan her bir guramanyň, kärhananyň, edaranyň, önümçilik birleşiginiň, okuw mekdebiniň ýüzüniň tuwagydyr. Beýanda işiň gidişiniň, şeýle-de şol edarada işleýän (okaýan) şahsyň (eger-de onuň şahsy meselesine seredilse) gylyk-häsiýetiniň ähli oňyn taraplary we kemçilikleri görkezilýär. Işdäki ýetmezçilikleri düzetmegiň ýollary salgy berilýär we hökmany ýagdaýda degişli amal etmeli kararlar kabul edilýär.

Beýany dogry, doly ýazmak üçin şu aşakdaky şertler wajyp:

1. Gurultaýy, mejlisi, maslahaty, ýygnagy geçirýän guramanyň, edaranyň (welaýat, şäher, etrap möçberinde), okuw mekdebiniň ady.

2. Beýanyň ady we tertip sany.

3. Wagty (güni, aýy, ýyly).

4. Gatnaşýan adamlaryň sany.

5. Prezidium barada maglumat.

6. Gün tertibi.

7. Diňlendi.

8. Çykyp geplediler (1,2,3...).

9. Her mesele boýunça aýratyn karar.

10. Beýanyň aşagyna çekilýän gollar (sag tarapdan).

## **Nusga:**

Mary welaýat oba hojalyk  
işgärleriniň we hünärmenleriniň  
önümçilik-tejribe maslahatynyň

### **2-nji beýany**

2012-nji ýylyň fewral aýynyň 5-i.

**Gatnaşdylar:** 45 inžener-mehanik  
we hünärmen, welaýat häkimliginiň oba  
hojalyk bölüminiň müdiri G.Saparow,  
Russiýanyň Altaý, Wolgogradyň “Agro-  
maşholding” kompaniýalarynyň, Ukrai-  
nanyň traktor zawodlarynyň hünärmen-  
leri B. Antonow, S. Iwanow, D. Petrow.

### **Maslahatyň prezidiumy:**

Prezidiumyň başlygy: G.Saparow.

Agzalary: M.Berdiýew, B.Antonow, D.Petrow, D.Geldiýew.

Kätibi: D.Durdyýew.

### **Gün tertibi:**

1. “Altaý-T-4”, “Altaý-T-4A” kysymly traktorlaryň işleýiş aýratynlyklary barada (Altaý traktor zawodynyň konstruktorçylyk býurosynyň başlygy G.Sidorowyň çykyşy).

2. Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň zynjyrly “DT-75D ES-4” kysymly traktorlarynyň işleýiş aýratynlyklary barada (zawodyň baş inženeri D.Petrowyň çykyşy).

3. Ukrainanyň Harkow traktor zawodynyň zynjyrly “HTZ-181” kysymly traktorlarynyň işleýiş aýratynlyklary barada (zawodyň baş hünärmeni A.Iwançenkonyň çykyşy).

**Diňlendi:** 1.“Altaý-T-4”, “Altaý-T-4A” kysymly traktorlaryň işleýiş aýratynlyklary barada (Altaý traktor zawodynyň konstruktorçylyk býurosynyň başlygy G.Sidorowyň çykyşy).

**Çykyp geplediler:** 1. G.Sidorow, Altaý traktor zawodynyň konstruktorçylyk býurosynyň başlygy:

– Salam, gadyrly hünärmenler!

“Altaý-T-4” we “Altaý-T-4A” kysymly traktorlar diňe häzir däl, öň hem Türkmenistana köp hyzmat eden traktorlardandyr. Onuň he-

reketlendiriji ulgamy ýeri niwelirläp (tekizläp) ýöreyär. Topraga 0,42 kg/sm deň udel basyş bilen täsir edip, ýeri gatatmaýar. “Altaý-T-4A” kysymly traktoryň dwigateli 6 silindrlidir. Göwrümi 11,45 litr bolup, onuň ýangyç harçlaýyşy 175-180 g/s at güýjüne barabar. Ol ýangyjy agdyk talap etmeýär. Içki salonynyň gurluşy-da sürüji üçin amatly şertleriň, ýagny Türkmenistanyň howa şertlerine laýyk bolmak bilen tapawutlanýar.

Bu traktor Türkmenistana iberilende, olaryň gapdalyndan ätiýaçlyk şaýlarynyň käbirleri-de berler.

2. A. Gurtgeldiýew, inžener-mehanik:

– Dogrudan-da, G.Sidorowyň belleýşi ýaly, mundan birnäçe ýyl öň ýurdumyzyň oba hojalyk traktor parkynyň 40 göterime golaýy zynjyrlý traktorlardan ybaratdy. Olaryň köpüsi 110 at güýji bolan “Altaý-T-4” we 130 at güýji bolan “Altaý-T-4A” kysymly traktorlardy. Bu traktorlardan nägile bolmandyk. Häzir olaryň gurluşynyň has-da kämilleşdirilmegi, oba hojalyk işleri üçin diňe amatlyk döreder.

3. B. Gurbangeldiýew, mehanik:

– Öň “Altaý-T-4A” kysymly traktorlar gowaça ekmek üçin niýetlenen ýerleri 40 santimetr çuňlukda sürüp bilýän kuwwatly tehnika hasaplanýardy. Özi-de iki ýarusly (hatarly) azal bilen bu traktoryň öndürilijiligi sagatda 0,7-0,8 gektara deňdi. Onuň beýigi-pesi saýgaryp, tekiz, düz meýdana öwrüliligi göwnejaýdy. Bu traktorlaryň döwrebaplaşdyrylmagy örän uly ähmiýete eýedir.

4. S.Saparow, traktorçy:

– Dogrudan-da, döwrüň talabynyň üýtgemegi bilen oba hojalyk tehnikalarynyň-da kämilleşdirilmegi täze sepgitlere ýol arçaýar. Şonuň üçin-de bu alynjak täze kysymly tehnikalar ýurdumyzyň toprak-howa şertlerinde synag edilmegi göwnejaý bolar.

### **Karar edildi:**

1. “Altaý-T-4”, “Altaý-T-4A” zynjyrlý traktorlaryň tehniki häsiýetnamalaryny, gurluş we ulanylyş aýratynlyklaryny düýpli öwrenmeli.

2. “Altaý-T-4”, “Altaý-T-4A” zynjyrlý traktorlaryň işleýişini Türkmenistanyň welaýatlarynyň ekin meýdanlarynda synagdan geçirmeli.



**Diňlendi:** 2. Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň zynjyrlý “DT-75D ES-4” we “WT-150”, “DE P-1-03” kysymly traktorlarynyň işleýiş aýratynlyklary barada (Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň baş inženeri D. Petrowyň çykyşy).

**Çykyp geplediler:** 1. D.Petrow, Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň baş inženeri:

– Gadyrly hünärmenler we oba hojalyk işgärleri!

Zynjyrlý “DT-75D ES-4” kysymly traktorlar Türkmenistanyň ekin meýdanlarynda mundan birnäçe ýyl öň oba hojalyk işlerini ýerine ýetirmekde giňden ulanylan tehnikadyr. Bu traktor dürli gurallar bilen sürüm, tekizleýiş, boronalamak we beýleki birnäçe oba hojalyk işleri üçin niýetlenen tehnika bolup hyzmat edýär. Şeýle hem bu traktorda ýerleri abadanlaşdyrmak, täze ýerleri açmak işlerini ýerine ýetirmek üçin ony buldozer bilen enjamlaşdyrmak hem göz önünde tutulýar. Traktor dartýş güýji boýunça 3 *tn* traktorlaryň toparyna degişli. Traktora 4 silindrli, göwrümi 7,3 litr, kuwwaty 90+5 at güýçli “Altaý” motor zawodynyň dwigateli goýlan. Synaga hödürlenýän traktor ýeri gatatmaýar.

Zynjyrlý “WT-150 DE P2-1-03” kysymly traktorlar Wolgograd traktor zawodynyň täze önümidir. Olar Türkmenistana ilkinji gezek hödürlenýär. Bular hem “DT-75D ES-4” traktorlar ýaly oba hojalyk işleriniň ählisini ýerine ýetirýärler. Olaryň dartýş güýji 4 *tn* deňdir. Bulara 4 silindrli göwrümi 7,3 litr, kuwwaty 150 at güýçli “Altaý” motor zawodynyň “D-442 WSI” kysymly dwigateli goýlandyr.

2. T.Yslamow, hünärmen:

– Zynjyrlý “DT-75D ES-4”, “WT-150 DE P2-1-03” kysymly traktorlaryň hem beýleki zynjyrlý traktorlar ýaly ýer gatatmazlygy aýratyn belläp geçmäge mynasypdyr. Iň wajyp, gowy tarapy-da aýlaw meýdanynyň zolagynyň kiçi bolmagydyr. Ýöne bir zady belläsim gelýär, ol-da bolsa, “Altaý-T-T4A” kysymly zynjyrlý traktorlaryň dwigateli 6 silindrli bolup, “DT-75D ES-4”, “WT-150 DE P2-1-03” kysymly traktorlaryň 4 silindriligidir. Şeýle-de göwrüminiň 7,3 litr, kuwwatynyň “DT-75D ES-4” 90+5 at güýçlüligidir. Muňa seredende, “Altaý-T-T4A” has kuwwatly bolmak bilen tapawutlanýar. Ýöne zynjyrlý “WT -150 DE P2-1-03” kysymly traktorlaryň kuwwaty 150

at güýçli bolup, oňa “Altaý” motor zawodynyň “D-442 WSI” dwigatelininiň goýulmagy, olaryň kuwwatlylygyny artdyrýar.

3. B.Mämmedow, traktorçy:

– Şu ýerde oba hojalyk tehnikalarynyň gowy görnüşleriniň häsiýetnamalary barada gürrüň edildi. Elbetde, biri beýlekisinden gowy, biri beýlekisinden kuwwatly. Ony synag görkezzer. Ýöne näme-de bolsa, “Öwrenişen ýagy uruşmaga ýagşy” diýleni, meniň göwnüme bolmasa, “Altaý-T-T4A” zynjyrlı traktorlaryň-da 130 at güýçlülükde kuwwaty bar. Özi-de iki ýarusly (hatarly), 6 silindrli. Bu traktorlar tüýs bize gerek tehnikalardyr. Şonuň üçin, meniň pikirimçe, Türkmenistan üçin şolardan köpräk alynsa kem bolmazdy.

Wolgograd traktor zawodynyň “WT-150 DE P2-1-03” kysymly traktorlaryna kuwwaty 150 at güýçli “Altaý” motor zawodynyň “D-442 WSI” kysymly dwigatelininiň goýulmagy, onuň beýleki zynjyrlı traktorlar ýaly ýeri gatatmazlygy ýene-de bir gezek “Altaý-T-T4A” traktorynyň toparynyň döwrebaplygyny görkezýär. Galanyňy-da welaýatlarda geçirilýän synag tapgyrlary kesgitläär.

4. J.Baýlyýew, inžener-mehanik:

– Wolgograd traktor zawodynyň “WT-150 DE P2-1-03” we “WT-75D ES-4” kysymly traktorlarynyň birinjisi dartuş güýji boýunça 4 *tn* we ikinjisiniň 3 *tn* topara (klasa) degişli bolmagy, olaryň işleýiş usulyny, möhletini düýpli öwrenmegi talap edýär. Olaryň ikisiniň-de dwigatelininiň “Altaý” motor zawodynyň önümidigi aýdyň. Şonuň üçin-de bu ýerde oýlanmaga we synagdan geçirmäge mümkinçilikden peýdalanmak möhümdir.

### **Karar edildi:**

1. Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň “DT-75D ES-4” we “WT-150 DE P2-1-03” kysymly zynjyrlı traktorlarynyň tehniki häsiýetnamalaryny, gurluş we ulanylyş aýratynlyklaryny düýpli öwrenmeli.

2. Wolgograd traktor zawodynyň “DT-75D ES-4” we “WT-150 DE P2-1-03” kysymly zynjyrlı traktorlarynyň işleýişini Türkmenistanyň welaýatlarynyň ekin meýdanlarynda synagdan geçirmeli.

**Diňlendi:** 3. Ukrainanyň Harkow traktor zawodynyň zynjyrlı “HTZ-181” kysymly traktorynyň işleýiş aýratynlyklary barada (zawodyň baş hünärmeni A.Iwançenkonyň çykyşy).

**Çykyp geplediler:** 1. A.Iwançenko, baş hünärmen:

– Zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar dartyş güýji boýunça 4-5 *tn* traktorlar toparyna degişlidir. Bu traktorlara 8 silindri, kuwwaty 180 at güýji bolan “Ýaroslawmotor” zawodynyň “ÝaMZ-238 KM2” kysymly dwigateli goýlan. Türkmenistanyň oba hojalyk hünärmenlerine öňden mälim bolan “HTZ-181”, “T-150” kysymly traktorlardan özünüň dwigateli hem-de täze toşion-balansir hereketlendiriji ulgamynyň bolmagy bilen tapawutlanýar.

Zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar sürüm, tekizleýiş, borona basmak we beýleki birnäçe oba hojalyk işlerini ýerine ýetirmek üçin dürli gurallar bilen üpjün edilen.

2. D.Ylýasow, inžener-mehaniç:

– Dogrudan-da, hünärmen A.Iwançenkonyň belleýşi ýaly, bu traktorlaryň öňki kysymlary biziň ýurdumyzda köp ýyllap işledilen, ulanylan tehnikadyr. Biz eýýäm olaryň öňki nesline belet. Olar örän önjeýli, göwnejaý işleýän oba hojalyk tehnikasydyr. Bu topara girýän traktorlar beýleki zynjyrlý traktor toparlary ýaly ýeri gatatmaýarlar. Şeýle-de olaryň aýlaw meýdan zolagy-da kiçi we dar.

Men bu traktorlaryň synag edilmegine garaşýaryn. Olaryň uly toparynyň döwletimiziň oba hojalygy üçin alynmagynyň tarapdary.

3. J.Gowşudow, mehaniç:

– Öň biziň oba hojalyk ekerançylyk meýdanlarymyzda köplenç “T-150” kysymly traktorlar ulanylýardy. Olar saz işleýän, önjeýli oba hojalyk tehnikasy hasap edilýärdi. Zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar-da şol toparyň kämilleşen görnüşine degişli bolup, bularnyň kuwwaty-da 180 at güýçlüligi bilen tapawutlanýar. Çünki olara “Ýaroslaw motor” zawodynyň “ÝaMZ-238 KM2” kysymly dwigateli goýlupdyr. Bu aýratyn bellenmäge mynasypdyr.

Ýurdumyzyň oba hojalygy şular ýaly kuwwatly tehnikalar bilen üpjün edilse, ýerden bol hasyl alyp bolar.

4. O.Orazow, S.A.Nyýazow adyndaky TOHU-nyň dosenti:

– Men hem zynjyrlý “Altaý-T-4”, “Altaý-T-4A”, Russiýanyň “Agromaşholding” kompaniýasynyň Wolgograd traktor zawodynyň zynjyrlý “DT-75D ES-4”, zynjyrlý “WT-150 DE P2-1-03”, Ukraina-

nyň Harkow traktor zawodynyň zynjyrlý “HT-181” kysymly traktorlarynyň häsiýetnamalary, gurluşy, ulanylyş aýratynlyklary baradaky söhbetleri üns berip diňledim.

Dogrudan-da, döwrümiziň talabyny ödäp biljek, oba hojalygynyň öňe gidişligini täze sepgitlere ýetirip biljek tehnikalaryň döredilmegi örän guwandryjydyr. Şeýle gowy, ýokary öndürijilikli oba hojalyk tehnikasynyň bize – Türkmenistana hödürlenmegine tüýs ýürekden begenýärim. Muny, elbet-de, wagt, ýurdumyzyň howa şertleri, ekin meýdanlary aýdyňlaşdyrar. Ýöne, men Harkow traktor zawodynyň önümi bolan zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktoryň tehniki häsiýetnamasyna laýyklykda, onuň gurluş we ulanylyş aýratynlyklarynda artykmaçlyklaryň bardygyna göz ýetirdim.

Zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar dartyş güýji boýunça 4-5 *tn* traktorlaryň toparyna degişli bolup durýar. Bular 8 silindrli, kuwwaty-da 180 at güýjüne barabardyr. Harkow traktor zawodynyň “T-150” kysymly traktorlary öň Türkmenistana önjeýli, nusga alarlyk hyzmat eden traktorlardandyr. Häzir zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar özüniň has-da kuwwatlylygy we döwrebaplygy, ýagny şol öňki traktorlaryň dowamy bolmak bilen tapawutlanýar.

Gadyrly hünärmenler! Men zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlar Türkmenistanyň ekin meýdanlarynda synagdan gowy geçip bil-seler, şolardan köpräk satyn alynmagynyň tarapdary.

### **Karar edildi:**

1. Ukrainanyň Harkow traktor zawodynyň zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlarynyň tehniki häsiýetnamalaryny, gurluş we ulanylyş aýratynlyklaryny düýpli öwrenmeli.

2. Harkow traktor zawodynyň zynjyrlý “HTZ-181” kysymly traktorlarynyň işleýşini Türkmenistanyň welaýatlarynyň ekin meýdanlarynda synagdan geçirmeli.

*Maslahatyň prezidiumynyň  
başlygy  
Kätibi*

*G.Saparow  
D.Durdyýew*

## ÝOKARY OKUW MEKDEBI. KITAPHANA. UMUMY ÝAŞAÝYŞ JAÝY ÝÖNEKEY SÖZLEM

**228.** Teksti okaň, ondan habar, sorag, ýüzlenme, sorag-ýüzlenme sözlemlerini tapyň. Olaryň pikir aňladyşlaryny düşündiriň.

### Ýokary okuw mekdebi

Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleriniň köpüsi her ýyl “Açyk gapylar gününü” geçirýär. “Açyk gapylar günü” ýaşlara hünär saýlamaga kömek edýär. Mekdebi tamamlayan uçurymlar ýokary okuw mekdepleri bilen ýakyndan tanyşýarlar.

Uçurymlar, köplenç, “Ýokary bilim näme?” diýip, sorag berýärler. Ýokary bilim, bilimiň gutarnykly bölegidir. Ýokary okuw mekdepleriň esasy wezipesi ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamak we talyplara döwrebap watansöýüjilik terbiýesini bermekden ybaratdyr.

Ýokary okuw mekdeplerine uniwersitetler, institutlar, konserwatoriýalar, ýokary uçilişeler, mekdep-studiýalar degişlidirler.

“Ýokary okuw mekdebiniň has giň görnüşi haýsyka, şony düşündiräýseňiz?!” diýen sorag-ýüzlenmeler ýüze çykýar. Ýokary okuw mekdepleriniň has giň ýaýran görnüşi institutlardyr.

Uniwersitetler beýleki ýokary okuw mekdeplerinden haýsy aýratynlyklary bilen tapawutlanýarlar? Uniwersitetler dürli tebigy-matematiki we gumanitar bilimleri berýän fakultetleriň bolmagy bilen beýleki ýokary okuw mekdeplerinden tapawutlanýarlar. Olar ylmyň dürli pudaklary üçin hünärmenleri, ýokary we ýörite orta okuw mekdepleri üçin mugallymlary taýýarlaýarlar. Uniwersitetiň talyplary ylmy-nazary bilimleri has çuňňur özleşdirýärler. Uniwersitetler ylmy hünärmenleri taýýarlamagyň merkezi hasaplanýar.

**229.** “Ýokary okuw mekdebi” tekstiniň meýilnamasyny düzüň. Soraglara tekstiň mazmunyndan peýdalanyň jogap beriň.

### Ýadyňyzdamy?

Sözlemler pikir aňladyşlary we aýdylyşlary taýdan: *habar, sorag, ýüzlenme, sorag-ýüzlenme* sözlemlerine bölünýärler.

Habar sozleminde waka, hadysa habar berilýär, nygtalýan söz habaryň oň ýanyndan getirilýär.

**230. Böleklerden sorag, ýüzlenme, sorag-ýüzlenme sözlemlerini tapyň. Olaryň aýdylyş äheñini düşündiriň.**

1. Hany kyrk gaznany tylla gark eden?  
Hany magşuk diýip, ýurdun terk eden?  
Bakarlar açylyp, bostan bark eden?  
Bitakat telmuryp, dünýä golundan (M. “S. e.”).

Ýene biri diýdi: “Misli Pyragy,  
Sözleň merjeninden döret bir dagy!”  
Men diýdim: “O zatlar möçberňe bagly,  
Dag däl,  
Meniň üçin bir daşam besdir! (K. G. “O. b.”).

2. – Haý, zaňnar, Gyratyň üstünden guş uçuryp geçirmesek, nirenden onuň akyl-huşy gitsin?! Sen öz akyl-huşuňdan habar ber: – Gyрата nähili söz aýtmalydygyny ýadyňdan çykarýan-a dälsiň-dä?!

– O-how, Görogly, bu nä tutum, bu nä boluş?!

– Ol gala näme, atam?! Göroglynyň ary diýip, gör, kimiň maslygy nirede galjak?!...

– Maňa gulak asyň, näme üçin biz Hüňkaryň üstüne ar almaga gitmeli?! Hüňkar biziň agamyzy öldürdimi?! Biziň atamyzyň gözünü oýdumy?! Oýsa, Göroglynyň atasynyňkyny oýupdyr, öldürse, Göroglynyň agasyny öldüripdir! Bize näme?! (“G. d.”).

**231. Çeper edebiýatdan, gazet-žurnallardan 5 sany habar sözlemini we 5 sany sorag sözlemini tapyp ýazyň. Olaryň pikir aňladýş yollaryny düşündiriň.**

**Ýadyňyzdamy?**

Sorag sözlemleri sözlemiň habaryna **-my, -mi, -myka, -mikä, -muka, -mükä** goşulmalarynyň goşulmagy, sorag çalyşmalarynyň getirilmegi we äheň arkaly aňladylyp bilner.

Ýazuwda olaryň zyndan sorag belgisi (?) goýulýar.

Aýdylyş äheñine, habaryň ýüze çykyşyna laýyklykda ýüzlenme sözlemi tabşyryk, buýruk, maslahat, haýyş, arzuw aňladyp biler.

Ýazuwda olaryň zyndan ýüzlenme belgisi (!) goýulýar.

Gatyrganmagy, geň galmagy, çaklamagy ... aňladyp gelyän sözlemler sorag-ýüzlenme sözlemleridir. Olar belent äheň bilen aýdylýarlar.

Ýazuwda olaryň zyndan sorag-ýüzlenme belgisi (!?) goýulýar.

**232. 231-nji gönükmeden peýdalanyp, “Ýokary okuw mekdebinň gurluşy” diýen temadan habar, sorag, ýüzlenme, sorag-ýüzlenme sözlemlerini ulanyp, hekaýa ýazyň.**

### **Ýadyňyzdamy?**

Sözlemler gurluşy taýyndan iki hili bolýar:

1.Ýönekeý sözlem.

2.Goşma sözlem.

**233. Tekstden ýönekeý we goşma sözlemleri tapyň. Olaryň pikir aňladýslary, aýdylyş äheňi taýdan nähili sözlemlerdigini düşündiriň.**

### **Türkmenistanyň döwlet kitaphanasy**

Kitaphanalar has gadymy döwürde döredilipdir. Biziň eramyzdan öňki III müňýyllykda Músürde, Hytaýda olaryň bolandygy barada ilkinji maglumatlara duş gelinýär. Biziň eramyzyň III asyrynda bolsa, Horazmde uly kitaphananyň bolandygyny taryhy maglumatlar tassyklaýar.

Türkmenistanda iň uly düýpli kitaphana Aşgabat şäherinde ýerleşip, ol döwlet kitaphanasy statusyna (hukugyna) eýedir. Diýarymyzda iň iri bu düýpli kitaphana ylmy we medeni informasion merkez hasaplanýar. Ol XIX asyryda döredilip, kitaphananyň resmi açylyşy 1896-njy ýylyň 5-nji maýynda Aşgabat şäherinde geçirilýär. Ilkinji kitaplaryň sany 3192 tom bolupdyr. Häzir kitaphananyň kitaplarynyň sany münlerçe esse köp we ýylsaýyn artýar. Kitaphanada ylmyň-bilimiň ähli pudaklary boýunça türkmen dilinde neşir edilýän kitaplaryň hemmesi bar. Aýratyn-da Türkmenistan döwleti hakynda, ölkäni öwreniş baradaky edebiyatlar biziň Diýarymyzyň “altyn fondudyr”.

Her ýylda Türkmenistan dürli dillerde neşir edilýän kitaplaryň 200 müňden gowragyny alyp, döwletimiziň “altyn fonduny” gitdikçe baýlaşdyrýar. Ýüzlerçe okyjylar onuň 12 sany okalga jaýyna gelip, birtaba dürli pudaklar boýunça kitaplary peýdalanmaga mümkinçilik tapyp bilýär.

Döwlet kitaphanasynyň binasy özboluşly we gaýtalanmaýan arhitektura sazlaşygydyr. Bu ýerde häzirki zaman arhitektura nagyşlary bilen milli däplere laýyk mazmun ýerlikli utgaşýar.

**234. “Türkmenistanyň döwlet kitaphanasy” diýen teksti okaň, onuň meýilnamasyny düzüň. Soraglara laýyklykda tekstiň mazmunyny ýönekeý we goşma sözlemleri ulanyp gürrüň beriň.**

**235. Teksti okaň, ondan ýönekeý we goşma sözlemleri tapyň. Hersinden 5 sany sözlemi depderiňize göçüriň. Olaryň baş agzalaryny tapyň.**

Hormatly Prezidentimiz “Bilimli il ozar” diýen halk pähimine eýerip, bilim ulgamynda düýpli özgertmeleri amala aşyrmakda tutumly işleri yzygiderli alyp barýar. Ýurdumyzda ylym-bilimi ösdürmek, bilim ulgamyna ylmyň hem-de tehnikanyň iň soňky gazananlaryny giňden ornaşdyrmak döwlet syýasatynyň esasy ileri tutulýan ugurlarynyň biri bolup durýar. Şonuň üçin-de okuw-terbiýeçilik işlerine okatmagyň täze usullary we tehnologiýalary girizilýär. Multimediyä tehnologiýasy esasynda interaktiw usulda guralýan sapaklaryň maksatnamalary taýýarlanylýp, ähli okuw mekdeplerine iberilýär. Bu iş dersleriň aglabasy boýunça amal edilýär. Ýokary okuw mekdepleriniň ählisi, şeýle hem orta mekdepler dünýä internet ulgamyna birikdirilýär.

Häzir Türkmenistanyň ýokary okuw mekdepleri, ylmy edaralary dünýäniň ösen ýurtlarynyň ylym-bilim pudagyndaky täzelikleri, tejribeleri bilime ornaşdyryp başladylar. Türkmenistanyň ylym-bilim ojaklary halkara guramalarynyň, birleşikleriniň bilim-ylym düzümine goşulyp, dürli ylmy taslamalaryň üstünde işleýärler. Talyp ýaşlaryň daşary ýurtlaryň ýokary okuw mekdeplerinde okamaklaryna täze ýollar açylyp, olaryň sanynyň ýylsaýyn artdyrylmagyna mümkinçilik döredilýär. Çünki ylymda çäk, serhet bolmaýar. Dünýäniň döwletleriniň meşhur ýokary okuw mekdeplerinde türkmen ýaşlarynyň bilim almaklaryna amatly şertleriň döredilmegi, milletiň ösüşi, geljegi üçin uly bagtdyr.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasy halk hojalygynyň ähli pudaklarynda täsirliligini artdyryp, ruhy we medeni, edebi, ylmy mirasymyzyň dürli ugurlarynda barlaglary geçirýär. Alymlaryň güýçlerini, bilimini döwletiň we halk hojalygynyň bähbidine gönükdirýär (“M. g.”).

**Ýadyňyzdamy?**

Gurluşy taýdan ýönekeý sozlemler iki hili bolýarlar:

1. Ýygnak ýönekeý sözlem.
2. Ýaýraň ýönekeý sözlem.

Ýygnak ýönekeý sözlem diňe eýe bilen habardan düzülendir.

**Meselem:**

Gepleýär Aşgabat! Ýagyş ýagýar. Howa arassalanýar. Okuw başlandy. Günler gysgaldy.



**236. Gepleşikden ýygnak we ýaýraň ýönekeý sözlemleri tapyň. Olaryň aýdylyş äheňleri we pikir aňladyşlary taýdan nähili sözlemlerdigini anyklaň.**

– Salam!

– Salam!

– Men kitaphana ýazylmakçydym we siziň hemişelik okyjyňyz bolmakçydym.

– Kitaphana ýazylmak üçin pasportuňyz gerek.

– Okalga öz kitaplaryňy getirmek bolýarmy?

Ýok. Bolanok. Okalga öz kitaplaryňy getirmäge düýpgöter rug-sat edilmeýär.

Okalgada diňe kitaphananyň kitaplaryndan peýdalanyp bilersiňiz. Gideniňizde, kitaplary tabşyrmaly bolarsyňyz.

– Sag boluň! Men bu düzgünleri ýadymda saklaryn.

**237. Böleklerden ýygnak ýönekeý sözlemleri tapyň. Olaryň aýdylyş äheňleri we pikir aňladyşlary taýdan nähili sözlemlerdigini düşündiriň.**

1. Bir zat okap otyryn.

Çyramyz söndi.

Ýanyp durka bilmändirin gadyryn,

Hany bilmäbilsen bilme-dä indi...

AşGES-e aýdaryn. Çyramyz ýanar.

Dostlar hakda nirä bereris habar? (K. G. “O. b.”).

2. Howa bulutlaşdy. Garaňky düşdi. Gar ýagdy. Ýer doňdy. Ýol-ýodalar ýörär ýaly bolmady.

Ertesi günortanlar, Gün çykdy. Garlar ereýärdi. Çagalar hezil edip oýnaýardylar. Olaryň köpüsi buzly köşge gitdiler.

Dabara başlandy. Oýun oýnadylar. Maşk etdiler. Aýdym aýtdylar. Soňra kiçijik aýyjyklaryň çykyşy boldy. Çagalar olary el çarpyşyp garşy aldylar. Aýyjyklar enaýyjady. Birisi üýtgeşijekdi. Tüýjagazlary mymyjakdy. Gözjagazlary uludy. Özi-de durman iki ýana bök-jekleýärdi. Gapdalyndaky aýyjyklara süýkenýärdi.

### Ýadyňzdamy?

Ýaýraň ýönekeý sözlemlerde eýe bilen habardan başga aýyklaýjy agzalar hem bolýar.

Meselem:

Gussaly ýaşuly edil ogly bolan dek begendi. Ýigdekçeler bolsa muňa gojadan beter begendiler.

**238. Tekstden ýaýraň ýönekeý sözlemleri tapyň. Ýygnak ýönekeý sözlemiň ýaýraň ýönekeý sözlemden tapawudyny düşündiriň. Pikir aňladýslary we aýdylyş äheňleri taýdan olaryň nähili sözlemlerdigini anyklaň.**

#### S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersiteti

Türkmenistanyň iň baýry ýokary okuw mekdepleriniň biri Türkmen oba hojalyk uniwersiteti XX asyryň 30-njy ýyllary azaldan-traktora, tanapdan-gektara, ebjet hasabyndan-laboratoriýa barlaglaryna geçilen döwürde binýat edilýär. Bu bilim ojagy türkmen daýhançylygynyň ylym-bilim taýdan esaslandyrylmagyna, ýokary bilime ugur alan özgerişler bilen häsiýetlendirilýär.

Daşkent şäherindäki Türküstan uniwersitetiniň oba hojalyk fakultetiniň zootehniýa bölümi uniwersitetiň başlangyjy bolýar. Şu bölümiň esasynda 30-njy ýylda Aşgabatda Orta Aziýa zooweterinariýa instituty döredilýär. Edil şol ýylda-da Baýramalyda Türkmen agropagtaçylyk instituty açylýar. 1934-nji ýylda bu iki okuw jaýy birleşdirilip, Türkmen oba hojalyk instituty döredilýär.

Şu wagta çenli uniwersitet oba hojalygynyň dürli pudaklary boýunça zerur hünärmenleriň 49 müňden gowragyny taýýarлады. Uniwersiteti dürli ýyllarda tamamlan uçurymlaryň ençemesi, Türkmenistanyň gül-gunçalarydyr, bütin ýurduň guwanjydyr. Olaryň arasynda Türkmenistanyň Mejlisiniň deputatlary, Zähmet Gahrymanlary, Türkmenistanyň il ýaşululary, akademikler, professorlar, dosentler, döwlet we halkara baýraklarynyň eýeleri, oba hojalygynyň, ýokary okuw mekdebiň, bilimiň-ylmyň, tehnikanyň at gazanan işgärleri, ministrler, generallar, welaýat, etrap häkimleri, arçynlar, daýhan birleşikleriň başlyklary, oba hojalygynyň dürli pudaklarynda zähmet çekýän hünärmenler bar.

**239. Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşynyň gol çeken Permanyny okaň we Türkmen oba hojalyk institutynyň uniwersitet statusyna (hukugyna) eýe bolan wagtyny ýatlaň.**

“Obany we oba hojalygyny düýpli özgertmekde institutyň bitirjek işleriniň uludygyny, şu babatda okuw jaýyna uly jogapkärçiligiň düşýändigini nazara alyp, şu günden başlap, siziň institutyňyzy uniwersitet diýip atlandyrmak hakyndaky Permana gol çekýärin.”

### Saparmyrat Türkmenbaşy

**Türkmenistanyň  
Prezidentiniň Permany**

**Ukaz Prezidenta  
Turkmenistana**

S.A. Nyýazow adyndaky  
Türkmen oba hojalyk institutyny  
S.A.Nyýazow adyndaky  
Türkmen oba hojalyk uniwersitetine  
öwürmek hakynda

Ýurdumyzyň oba hojalygy üçin ýokary hünärli işgärleri taýýarlamagy düýpli gowulandyrmak, okuw işini we türgenleşme sapaklaryny gurnamagyň ýokary hilini üpjün etmek maksady bilen,

#### **karar edýärin:**

Türkmenistanyň S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk institutyny **S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetine öwürmeli.**

Türkmenistanyň  
Prezidenti

Saparmyrat  
Türkmenbaşy

Aşgabat şäheri  
1998-nji ýylyň 8-nji sentýabry  
PP-2608

**240. Bölleklerden doly we doly däl sözlemleri tapyň. Olaryň gurluş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

1. Indi habary kimden al?  
Görogly bilen Agaýunusdan al!

Görogly üçin ýol gysgalyp barýan ýaly, Agaýunus üçin bolsa onuň soňy tükenenok (“G. d.”).

2. – Daýyň gelýär dagdan aşyp,  
Söýünjisine näme berjek?

– Goýun berjek!

– Adyň näme?

– Jüljül bike.

– Burnuň näme?

– Ýylgyn süýke.

– Aş işjekmi?

– Getir bäräk.

– Iş etjekmi?

– Ýok, ýok, ýok (“Ý. ý. ý.”).

**241. Teksti okaň, onuň meýilnamasyny düzüň. Meýilnama esasynda doly we doly däl sözlemleri ulanyp, mazmunyny gürrüň beriň.**

### **Baýry uniwersitet**

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersiteti döwletimiziň baýry ýokary okuw mekdepleriniň biridir. Bu ýerde 7 fakultet, 30 kafedra bolup, 21 hünär boýunça 2000-den gowrak talyp bilim alýar. Baýry bilim ojagynda halk hojalygynyň diňe bir pudagy oba hojalygy üçin däl-de, hünärleriň köp görnüşleri boýunça hünärmenler taýýarlanýar. Olara döwrebap, halkara ülnüsine gabat gelýän bilim berilýär.

Uniwersitetde aspirantura kadaly işläp, her ýylda ylmyň dürli ugurlary boýunça aspirantlar, doktorantlar kabul edilýär. Aýratyn-da topragy öwreniş we agrohimiýa, maldarçylyk, olaryň köpeldilişi, seleksiýasy, mallaryň dürli ýokanç keselleri; suw hojalygy, oba hojalygyny mehanizasiýalaşdyrmak we beýleki ugurlar boýunça ylmy işler, dissertasiýalar ýazylyar. Ýakyn geljekde alym mugallymlaryň sany has-da artar.

Fakultetlerde talyplaryň ylmy-barlag işlerine kafedralaryň mugallymlary ýolbaşçylyk edýärler. Olar ylmy temalaryň üstünde işläp, döwlet, uniwersitet möçberinde görnükli orunlara mynasyp bolýarlar.

Weterinar lukmançylygy fakultetiniň okuw-laboratoriýa binasynda özboluşly anatomiýa muzeýi bar. Ol ýerde onlarça ýyllaryň dowamynda toplanan eksponatlaryň ençemesi saklanýar. Olar talyplaryň mallaryň gurluş anatomiýasyny çuňňur öwrenmeginde bahasyna

ýetip bolmajak gymmatlyklardyr. Zoologiýa muzeýi fakultetiň ajaýyp künjekleriniň biridir. Bu ýerde talyplar Türkmenistanyň haýwanat dünýäsi bilen, şol sanda haýwanlaryň Gyzyl kitaba giren, döwlet tapyryndan goralýan görnüşleri bilen tanyşýarlar.

Inwazion we ýokanç keseller kafedrasynyň mugallymlary teýlerioz, babezioz, solmonelleoz kesellerini bejermegiň ýokary netijeli usullaryny tapdylar. Mundan başga-da mallaryň öýken çişme keseli, A witamininiň we beýleki biologik taýdan işjeň maddalaryň garaköli guzularyň ganyň morfologik düzümine, süňk ýiliginde gan emele getirişine täsir edişi hem-de beýleki açyşlar döwlet ähmiýetli ylmy-barlaglardyr.

Agronomçylyk fakultetinde ekerançylyk, bagbançylyk we gök ekerançylyk, ýüpekçilik, agrohimiýa we topragy öwreniş, ösümlikleri goramak, tokaý we seýilbag hojalygy hünärleri boýunça hünärmenler taýýarlanylýar. Ösümlikleri ösdürip ýetişdirmegiň tehnologiýalaryny ele alan, giň profilli alym-agronomlar agrar döwletimizň gullap ösmeginde görnükli hyzmaty ýerine ýetirerler.

Fakultetiň kafedralarynyň ylmy gözlegleri biohimiýanyň gazanlaryny ýerlikli ulanmaga, suwarylýan ýerleriň hasyllylygyny ýokarlandyrmaga gönükdirilendir. Gowaça, däne ösdürip ýetişdirmegiň kanunlaýyklyklaryna, gök, miwe ekinlerini, miweli, saýaly agaçlary ösdürip ýetişdirmegiň intensiw tehnologiýalaryna bagyşlanandyr. Oba hojalyk ekinlerine zyýan beriji mör-möjekleriň garşysyna göreşmegiň usullaryny kämilleşdirmek, ylmy barlaglaryň netijeli esaslarydyr.

## **242. Böleklerden doly we doly däl sözlemleri tapyň. Doly däl sözlemleri depderiňize göçüriň, olarda sözlem agzalarynyň haýsynyň galdyrylandygyny anyklaň.**

Adam begense, gynansa, oňa bir howp abanjak bolsa, ilki bilen, onuň ýüregi duýýar. Gadym zamanlardan bäri, adam keselleriniň arasynda iň köp duşýany şol kesel.

Derman tapýlaýanda hem keselleriň hemmesinden gutulyp bolmaýar. Diňe mähirli söz, ynam, näsagyň halyny sormak, oňa raýdaşlyk duýgusyny bildirmek ýaly zatlar näsag üçin örän wajypdyr.

Diýmek, beden keseliniň dermanyň öz ruhy ýüregimizden gözlemeli bolsa, ruhy ýüregiň dermanyň ýüregiň özünden, näsagyň hos-sarlarynyň, mähribanlarynyň, dost-ýarlarynyň ýüreklerinden gözle-

meli. Içki mähir güýjümiziň hemmesini jemläp, şol ýüregiň saglygyna bagyşlamaly. Onuň saglygy jemgyýetiň sagatlygydyr (E. D. “S. b.”).

### Ýadyňzdamy?

Ýönekeý sözleleriň gurluş taýdan tapawutly *eýeli, eýesiz, eýesi näbelli* sözlem ýaly dürli görnüşleri ulanylýar.

Sözlemde eýäniň kimdigini, nämedigini, niredigini habaryndan bilmek mümkin bolan sözlemler *eýeli sözlemler* hasap edilýär.

#### Meselem:

Gijöylän sapaklarymy okadyp öýe geldim.

Eýäniň barlygy-da güman edilmeýän sözlemler *eýesiz sözlemlerdir*.

#### Meselem:

Tomsuna daşarda ýatylýar. Ýokary netije gazanmak üçin pikirlenmek gerek.

3. *Eýesi näbelli sözlemlerde* eýäniň bardygy duýulsa-da, habar belli birini, ýa anyk bir zady, kim ýa-da nämedigini görkezip bilmeýär.

#### Meselem:

Soňlukça anygyna ýetibermeli. Gürrüni ertire goýmaly däl.

**243. Bölekden eýeli, eýesiz we eýesi näbelli sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň, habarlarynyň aşagyny çyzyň. Olaryň gurluş taýdan tapawudyny aýdyp beriň.**

Telpek sokarynda şygyrды bolanda, beýdip itden hor bolup ýörmeli-mi? Beýdip baran ýeriňde diýeniňi gögertjek bolup ýörseň, aýňdan ölüp galýaň. Gara güýjüňe buýsanma. Gara güýç bilen aljak galaň bolmaz...

Burnundan zogdurylyp çykan gany bilen gursagy boýaldy. Gözleriniň gytagyňy bäri aýlap, jaýty murta kömek beresi gelýärdi.

– Iki gözüň ortasynda şanik çakarys! Gümüňi çek, şu ýerden! Barýbir etjek işimizi ederis. Ýöne belany başyňa satyn alanyň galar, ugra!

Gara Ýylgyn batyr hem ýerinden turdy, üsti-başyny kakysdyrды.

– Taňryýalkasyn, dadyma ýetişdiň. Guma bulaşyp ýatmak utanç bolsa nätjek, köplediler – diýip, boz-ýaz bolup gepledi (Ş. T. “G. ý. g.”).

**244. Böleklerden eýeli, eýesiz, eýesi näbelli sözlemleri tapyň. Olaryň tapawudyny düşündiriň, habarlarynyň aşagyny çyzyň.**

1. Bir gaba salnan gandyň ýa-da bolmasa, şekeriň üstüne 100 gr suw guýmaly. Haýal ýanýan otda oňat gaýnatmaly. Birazrak sowandan soň, ara-

syna arassa pagta goýlan iki gat hasadan süzüp geçirmeli. Eger süzülenden soň, mukdary 100 gr-dan azalsa, şol mukdara ýetýänçä üstüne gaýnan suw guýup gaýnatmaly. Sowandan soň kiçijik çüýşä guýup, agzyny arassa dyky bilen beklemeli. Soň ondan gerek wagty alyp ulanybermeli. Şol süzülip alnan süýji ergine gant şiresi (şerbedi) diýilýär (E. D. “B. s. b. b. s.”).

2. Köprük iýmeli, özüňe garamaly. Soňlukça näme bilen gutarjagyny pikirlenibermeli. Haýal etmän barjak. Mallardan ýokary hilli önüm öndürmek üçin oňat idetmeli. Sygyrlaryň süýt berijiligini artyrmaly. Goýnuň etinden bişirinmeli. Gowrak işlemeli, ýadamaly däl.

## **245. Ýönekeý sözlemleriň görnüşlerini ulanyp, zähmet şertnamasyny ýazyň.**

Şertnamalar döwletleriň, raýatlaryň, raýat bilen edaranyň, kärhananyň, guramanyň arasynda baglaşylyp bilner. Zähmet şertnamasy kärhana, okuw mekdebi we beýleki guramalar, edaralar bilen raýatyň, hünärmeniň arasynda baglaşylyan hukuk taýdan belli bir şertde ylaşyga gelinýän resminamadyr.

Zähmet şertnamasynyň ýazylyşynyň möhüm şertlerini şu aşakdakylar düzýär:

1. Resminamanyň ady (zähmet şertnamasy).
2. Şertnamanyň ýazylan ýeri (çepden).
3. Şertnamanyň ýazylan wagty (sagdan).
4. Şertnama baglaşýan taraplar hakda maglumat.
5. Şertnamanyň maksady.
6. Şertnama boýunça ýerine ýetirilmeli işler.
7. Şertnama baglaşygy taraplaryň hukuklary, borçlary we jogapkärçiligi.
8. Şertnamadaky goşmaça şertler.
9. Şertnamanyň möhleti we ony wagtyndan oň ýatyrmagyň tertibi.
10. Şertnamany baglaşygy taraplaryň aragatnaşyk (poçta) salgylary, töleg üçin bankdaky hasaplaşyk hasaplary (sçotlary) we bankyň ady. Ýük ugratmak we ýük kabul etmek üçin ýakyndaky demir ýol duralgalary (stansiýalary), deňiz, derýa portlary, howa we gara ýollaryň menzilleri.
11. Şertnama gatnaşygy hukuk taraplaryň wekilleriniň şertnamadaky gollary (sag tarapdan).
12. Gollary tassyklaýjy hukuk taraplaryň möhürleri (sag tarapdan).

**Nusga:**

**Zähmet şertnamasy  
(kontrakt)**

Baharly etraby  
“Watan” daýhan birleşigi

2012-nji ýylyň  
ýanwar aýynyň 2-si.

Şu şertnama iş beriji Ahal welaýatynyň Baharly etrabynyň “Watan” daýhan birleşiginiň başlygy Halmyrat Berdimyradow bilen bir tarapdan, işgär inžener-mehanik Myrat Hudaýgulyýew bilen ikinji tarapdan, 2010-njy ýylyň oktýabr aýynyň 10-ynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararlary, Buýruklary esasynda Türkmenistanyň oba hojalyk ministrligi tarapyndan kabul edilen “Daýhan (kärendeçi), işgär (inžener-mehanik, agronom, suw hojalykçy, tehnolog, mal lukmany, ykdysadyýetçi) oba hojalyk edarasynyň arasyndaky zähmet gatnaşyklarynyň şertnama esasynda geçýändigini baradaky wagtlaýyn düzgünine” esaslanyp, aşakdaky tertipde baglaşylýar.

**Iş beriji Halmyrat Berdimyradow.**

Işgär Myrat Hudaýgulyýewe bir ýyllyk 2012-nji ýylyň ýanwar aýynyň 2-sinden “Watan” daýhan birleşiginiň inžener-mehanigi wezipesine bellenen ştat boýunça 884 (sekiz yüz segsen dört) manat aýlykly işi hödürleýär. Kanuna laýyklykda işgäri (inžener-mehanigi, mal lukmany, tehnology, ykdysadyýetçini, agronomy, suw hojalykçyny) öz hünäri we hünär derejesi boýunça wezipe bilen üpjün etmegi, Türkmenistanyň “Dyňç alyş rugsatlary baradaky” Kanunynyň esasynda oňa zähmet rugsadyny bermegi borç edinýärin.

**Işgär Myrat Hudaýgulyýew.**

“Watan” daýhan birleşiginiň ýolbaşçylarynyň, işgärleriniň, kärendeçileriniň, hünärmenleriniň we beýleki gulluk bölünişikleriniň esasy wezipe borçluklarynyň dolandyryş gurluşy, “Watan” daýhan birleşiginiň “Esasnamasynda” we “Düzgünnamasynda” görkezilen ähli talaplary doly ýerine ýetirmäge; içerki we daşarky düzgünleri; ussahanalaryň bejeriş-sazlaýyş we olaryň howlusyndaky ýangyndan goraýyş babatda bellenen düzgünleri saklamagy borç edinýärin.



Zähmet şertnamasy Türkmenistanyň zähmet baradaky kanunçylygynyň tertiplerinde we esaslarynda ýatyrylyp ýa-da bozulyp bilner.

Şu şertnama 2012-nji ýylyň ýanwar aýynyň 2-sinden 2013-nji ýylyň ýanwar aýynyň 4-üne çenli möhlet içinde baglaşylýar we ol gol çekilen gününden güýje girýär.

Zähmet şertnamasy iki nusgada düzülýär.

Iş beriji, *Baharly etrabynyň*  
“Watan” daýhan birleşiginiň arçyny

*H.Berdimyradow*

*Işgär*

*M.Hudaygulyýew*

### **Ýadyňyzdamy?**

Sözlemin baş we aýyklaýjy agzalary bolýar.

Baş agzalar sözlemde baş pikiri aňladyp gelýärler. Olara eýe bilen habar degişlidir.

Aýyklaýjy agzalar baş agzalaryň, şeýle-de öz biri-birleriniň aňladýan düşünelerini anyklaşdyrmak hyzmatyny ýerine ýetirýärler.

#### **Meselem:**

Nurmyrat Saryhanow döredijilik işine otuzynjy ýyllarda başlaýar.

**246. Teksti okaň. Ondan sözlemleriň baş we aýyklaýjy agzalaryny tapyň, olaryň haýsy söz toparlaryndandygyny anyklaň.**

### **Oba hojalygynyň mehanizasiýasy fakulteti**

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersiteti oba hojalygynyň dürli pudaklary boýunça inženerleri taýýarlaýar. Şeýle fakultetleriň biri-de oba hojalygynyň mehanizasiýasy fakultetidir. Bu fakultet uniwersitetde 1941-nji ýylda Beýik Watançylyk urşunyň ýaňy başlanan döwri Aşgabada ewakuasiýa edilen Melitopolyň oba hojalygyny mehanizasiýalaşdyryş institutunyň esasynda açylýar.

Şöhratly taryhy hem-de asylylly döpleri bolan bu fakultet 70 ýyldan gowrak wagtdan bäri oba hojalygy üçin iňňän zerur hünärmenleri taýýarlaýar. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe fakultetiň düzümünde:

1. Traktorlar we awtomobiller.

2. Oba hojalyk maşynlary.
3. Oba hojalyk maşynlaryny ulanmak we abatlamak.
4. Amaly mehanika.

5. Oba hojalygyny elektrikleşdirmek we awtomatlaşdyrmak kafedralary bar. Olaryň hemmesine ylymlaryň kandidatlary, dosentler ýolbaşçylyk edýärler. Döredilen wagtyndan bäri, hünärmenleriň, inžener-mehanikleriň münlerçesi taýýarlanylady. Häzir bu ýerde oba hojalygynyň mehanizasiýasy we melioratiw işleriň mehanizasiýasy hünärleri boýunça inženerler taýýarlanylýar.

Fakultetiň alymlaryna gyrkyjy maşynlaryň kesiji gaýçylary, dowarlary we düýeleri dezinfeksiýa etmek üçin gural, düýeleri sagmak üçin enjam, mehanizmlaşdirilen gyrkyjy-ýuwujy gural, ot-ýým taýýarlaýjy göçme agregat, çägeli toprak üçin ekiş agregaty ýaly oýlanyp tapylan oba hojalyk tehnikalary degişlidir. Bulardan başga-da dürli ýyllarda önümçilige giňden ornaşdyrylan topragy düýpli ýumşadyjy-deşiji gural, ýüpek gurçugynyň tohumyny çekmek üçin awtomat-dozator, oba hojalyk maşynlary we traktorlary üçin radiatorlar ýaly oýlap tapyjylyk, döwlet bähbitli ylmy barlaglaryň geçirilmegidir.

Türkmenistanyň yssy howa şertlerinde awtotraktor dwigatelleriniň sowadyjy ulgamlaryny kämilleşdirmek baradaky işler, awtotraktor dwigatelleriniň wibroakustik görkezijileriniň ygtybarlylygyny ýokarlandyrmak baradaky ylmy gözlegler döwrebaplygy bilen tapawutlanýar.

**247. 246-njy gönükmedäki tekstiň meýilnamasyny düzüň. Meýilnama esasynda tekstiň mazmunyny gürrüň beriň.**

**248. 246-njy gönükmeden 5 sany sözlemi göçüriň. Olaryň baş we aýyklaýjy agzalaryny tapyň, aşagyny çyzyň, haýsy söz toparlaryndan ýasalandygyny anyklaň.**

**249. “Meniň halaýan oba hojalyk tehnikam” diýen temadan doly we doly däl sözlemleri ulanyp, tekst düzüň.**

### Ýadyňyzdamy?

Sözleminiň eýesi bir sözden ýa-da köp sözden bolup biler. Bir sözden bolan eýä sada eýe, köp sözden hasyl bolup, tutuşlygyna bir many aňladýan eýä goşma eýe diýilýär.

Sözleminiň eýesi dürli söz toparlaryndan bolup bilýär.

#### **Meselem:**

**Nurmyrat Saryhanow** nowellaçy ýazyjy hökmünde tanalýar.

**Bäş başiň**-ýigrimi baş.

Sözleminiň habary sada we goşma görnüşde ulanylýar. Sada habar bir sözden, goşma habar birden artyk sözden hasyl bolýar.

Habarlar dürli söz toparlaryndan bolup bilerler.

#### **Meselem:**

**Gara Ýylgyn batyr** Öweziň ýüzüne **seretdi**. Han wekiliniň töwereginde **oturanlar** pöňküldiniň nireden çykanyny **bilýärdiler**. Leonardo da Winçi dünýäde ilkinji bolup dikuçaryň taslamasyny **óýlap tapypdyr**. Mätäji türkmen bedewlerine ýokary **baha berýär**.

**250. Teksti okaň, onuň meýilnasyny düzüň. Tekstiň mazmunyny gürrüň beriň.**

### **Oba hojalygynyň ykdysadyýeti we dolandyrylyşy fakulteti**

Türkmenistanyň iň iri ýokary okuw mekdepleriniň biri S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersiteti geçen 82 ýaşynyň içinde köp özgerişleriň şaýady boldy. Muny uniwersitetiň içki gurluşynda hem aýdyň görmek bolýar.

1965-nji ýylda agronomçylyk fakultetiniň esasynda agroykdysadyýet häzirkiki oba hojalygynyň ykdysadyýeti we dolandyrylyşy fakulteti açylýar. Fakultet 46 ýylyň dowamynda hünärmenleriň 6 müňden gowragyny taýýarlaýar.

Fakultetde oba hojalygynyň ykdysadyýeti, oba hojalygynyň guralyşy we dolandyrylyşy, oba hojalygynda buhgalter hasaby we audit, kompýuter tehnologiýasy kafedralary bar. Olarda ylmy derejeli we uly mugallymlar, fakultetiň öz uçurymlary, ýagny öwreniji, kömekçi mugallymlar zähmet çekýärler. Mugallymlar ylmy iş bilen meşgullanýarlar. Olar okadýan dersleri boýunça okuw kitaplaryny taýýarlaýarlar.

Aýratyn-da ýurtda bazar ykdysadyýetine geçişiň şertleri, denominasiýa bilen bagly meseleler talyplary örän gyzyklandyrýar. Bu babatda aýry-aýry mugallymlar monografiýalar ýazýarlar.

Fakultetde hojalyklarda eýeçiligiň täze görnüşleriniň ornaşdyrylyşy we beýleki özgerişlikler, marketing, menejment, informatika, düzümlü barlaglar (sistemaly analiz), kompýuterler, bazaryň psihologiýasy hem-de iş edebi babatda talyplaryň düýpli bilim almaklary üçin ähli şertler bar. Kafedralarda bazar ykdysadyýetiniň şertlerini ösdürmäge gatnaşjak hünärmenleri ykdysady taýdan taýýarlamagyň täze ugurlary öwredilýär.

Talyplar okuwyň 3-nji ýylyndan başlap “Daýhanbankyň” obadaky bölümlerinde önümçilik tejribeligini geçýärler. Bu bolsa nazary bilimi işde amal etmäge doly mümkinçilik döredýär.

Oba hojalygynyň ykdysadyýeti we dolandyrylyşy fakultetiniň uly geljegi bar. Ol täze hojalyk gurluşlarynda (şereketlerde, banklarda, aksioner jemgyýetlerinde we beýlekilerde) hojalygy ýöretmegiň täze şertlerinde işlemek endiklerini ele alan ykdysatçylaryň täze neslini taýýarlamak bilen baglanyşyklydyr.

**251. 250-nji gönükmedäki tekstden sözlemleriň eýesini we habaryny tapyň, 5 sany sözlemi depderiňize göçüriň, sorag beriň. Olaryň eýesiniň we habarynyň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

**252. 250-nji gönükmedäki tekstden *ýardam eder, zähmet çekýürler, çap edýürler, görmek bolýar ýaly* goşma habarlary ulanyp, sözlem düzüň.**

**253. Sada we goşma eýeleri ulanyp, “Türkmenistanyň ykdysadyýeti ösüş ýolunda” diýen temadan tekst düzüň. Sada we goşma eýeleriň aşagyny çyzyň.**

**254. Teksti okaň, onuň meýilnamasyny düzüň. Sada we goşma habarlary ulanyp, mazmunyny gürrüň beriň.**

### **Talyplaryň umumy ýaşayyş jaýlary**

Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň talyplarynyň esasy bölegi talyplaryň umumy ýaşayyş jaýlarynda ýaşayýarlar. Olaryň okuw derslerinden soň dynç almaklary, sapaklaryna taýýarlyk görmekleri üçin ähli şertler döredilendir.

Bu ýerde Garaşsyzlyk otaglary, aşhanalar bar. Her bir umumy ýaşayyş jaýynda telewizor, radio nokatlary işleýär. Şeýle-de aşhanalar tebigy gaz, sowuk we yssy suw bilen doly üpjün edilendir. Talyplaryň ýaşayan otaglarynyň we binalarynyň arassaçylygyna, olaryň saglygyna medisina bölüminiň işgärleri ýörite gözegçilik edip durýarlar. Ýarawsyz talyplar hasaba alnyp, olara pasyllaýyn sanjym edilýär. Ätiýaçlyk üçin ep-esli derman serişdeleri alnyp goýlupdyr. Umumy ýaşayyş jaýynda diş bejerilýän ýörite otag bar.

Uniwersitetiň howlusynda garbanyşhana, gyzgyn çörek, bulka, süýji-köke we beýleki azyk önümlerini satýan dükan, uly naharhana, dellekhana, aýakgap ussahanasy talyplara hyzmat edýär.

Talyplarda watançylyk, ynsanperwerlik duýgularyny ösdürmek üçin umumy ýaşayyş jaýlarynda dürli temalardan leksiýalar okalýar. Zähmet we uruş gahrymanlary, tanymal alymlar, ýazyjy-şahyrlar bilen duşuşyklar guralýar.

Uniwersitetde sagdyn durmuş ýörelgesini wagyz etmek boýunça çäreler yzygiderli geçirilýär.

**255. “Talyplaryň umumy ýaşayyş jaýlary” diýen tekstden sada we goşma habarlary tapyň, depderiňize göçüriň. Olary ulanyp sözlem düzüň.**

**256. 254-nji gönükmedäki tekstden alnan gutarylmadyk sözlemleri goşma habarlary ulanyp, özüňizçe dowam etdiriň.**

**Nusga:**

Uniwersitetiň howlusynda... garbanyşhana, gyzgyn çörek... talyplara... **Uniwersitetiň howlusynda garbanyşhana, gyzgyn çörek dükanlary talyplaryň wagtyny tygşytlamaga ýardam edýär.**

**257. “Meniň otagym” diýen temadan sada we goşma eýeleri ulanyp, umumy ýaşayyş jaýynyň diwar gazetina makala ýazyň.**

**258. “Arassaçylyk – saglygyň girewi” diýen temadan sada we goşma habarlary ulanyp, uniwersitetiň talyplar düzümi bilen geçiriljek maslahata çykyş ýazyň.**

**259. Bölegi göçürin. Sözlemlerden sada we goşma eýeleri tapyň, olaryň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

1. Talyplary ruhubelent, bedeni sagat edip ýetişdirmekde köpsanly gurnaklar işleýär. 2. Sportuň onlarça görnüşi boýunça türgenleşikler geçirilýär. 3. Paýtagtymyza golaý ýerleşen taryhy ýadygärliklere we gözəl künjeklere ýörişler zýygiderli geçirilýär. 4. Bu çäreleri geçirmekde dosent Wiktor Grigorýans örän uly işleri amal edýär. 5. Wiktor aga ýaşynyň ululygyna garamazdan, elmydama türgenleşik geçýär.

**260. Böleklerden sada we goşma habarlary tapyň, depderiňize göçürin. Olaryň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

1. Dutar pejiň ýanynda garalyp ýatyr,  
Bagşy egnin gysyp, garaşyp otyr.  
Gözümi ümledim. Düşündi bagşy,  
Aýdymlar ýaňlandy ýagşydan-ýagşy.  
Akmeňliň saçlary tellenip gitdi,  
Meňli çeşmä tarap sallanyp gitdi (K. G. “O. b.”).

2. Rozmet ýalaňaç başyny dikläp gürlledi:

– Gaýrat et, balam! Balam, menem gaýgy edip aňyrsyna çykyp bilemok. Ýöne “Müň gaýgy bir iş bitirmez” diýenleri çyn eken. Bilmeýän ekenik, sakasy saglyk ekeni. Saglygy dilemek gerek.

Makul gürrüň – diýip, öýüň keýwanysy çekize haltasyny boşadyp başlady.

Rozmet ýalaňaç asmana bakdy-da: – Umyş jan, ýör, balam, Amanbaýyň ekinlerine aýlanyp gaýdaly – diýdi (Ş. T. “G. ý. g.”).

**261. Göçürin. Habar bolup gelen sözleri tapyň we olaryň haýsy söz toparyna degişlidigini ýokarsyndan ýazyň.**

Ökde hünärli hünärmenleri taýýarlamakda uniwersitetiň kitaphanasy aýratyn orna eýedir. Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň mugallymlary we talyplary kitaphanany “akyl hazynasy” diýip atlandyýarlar.

Kitaphananyň esasy baýlygyny oba hojalyk ylmylarynyň ähli pudaklary boýunça 600 müňden gowrak kitap düzýär. Mundan başga-da kitaphanada türkmen, rus, daşary ýurt klassyklarynyň, häzirki zaman şahyrlarynyň eserleriniň döwürleýin we ylmy referatiw edebi-

ýatyny öz içine alýan örän giň fondy bar. Kitaplaryň köpüsini baryp geçen asyryň 30-njy ýyllarynda ýaşlaryň ylymly-bilimli bolmagy üçin uniwersitetiň professorlarynyň öz şahsy kitaphanalaryndan berendiklerini bellemek ýakymlydyr.

## **262. Tekstdäki sözlemlerden sada we goşma habarlary tapyň, depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň. Olaryň haýsy söz toparyndandygyny anyklaň.**

Oýunda ýeňmek aňsat däl. Awtomatdan paýyrdadyp atmak atardyk. Ellerimize ilen kesekler bolsa bombady, granatdy. Granatlarymyzy duşmana bakan zyňardyk.

Ir ertirden giç agşama çenli uruş dowam ederdi. Biziň oýnumyza goňşularyň hiç haýsy päsgel bermeýärdi. Biz, oglanlar faşistleri derrew ýeňýärdik. Ýöne, urşa gidenler gaty köp günläp ýeňip bilmediler. Oglanlar: “Urşa bizi ibermeli, biz derrew ýeňerdik” diýip pikir edýärdiler.

Uruş ýyllary ähli halk söweşjeň esgere owrülde. Biz oglanlar hem söweşjeň esgerdik. Şeýle bolansoň, biz hökman ýeňmelidik. Ýeňdigem. Bizi haýran galdyryp, ýeňşimiz goşa ýeňşe öwrülde.

Nähili boldy diýýäňizmi?

Gürrüň bereýin. Biz baş oglan bolup, Bagyr köçesi bilen ylgap barýarys. Sesimiziň ýetdiginden “Urra!” diýip gygyrýarys.

Öňümüzden ýaşı yetmişden geçen, sag elini uruşda aldyryp, golak gelen Hanja aga gelýär. Onuň bolup gelşi gaty geň. Onuň ylganyny ömür görmändik, ol welin, hakyt ylgap gelýär. Özem edil biz ýaly “Urra! Ur-ra! Ýeňdik!” diýip gygyrýar. Onuň “Urra!” diýip gygyrmasy biziňkiden rüstem geldi. “Ol bizi urjak bolýan bolaýmasyn” diýip howatyrlandyk.

Görseg-ä, ol urjaga meňzänok. Ol herimizi bagryna basyp, biziň sözlerimizi “Urra!” diýip gaýtalaýar (S. T. “G. ý.”).

### **Ýadyňyzdamy?**

Sözlemiň baş agzalary eýe we habar baş düşümde gelen isimlerden bolup, sözlemde ýanaşyk gelseler we grammatik taýdan baglanyşmasalar, olaryň arasynda kese çyzyk (–) goýulýar.

#### **Meselem:**

Işlemedik – dişlemez. Arslan – talyp.

N.Saryhanow – nowellaçy. B. Kerbabaýew – ýazyjy.

**263. Bölegi göçüriň. Ondaky sözlemleriň eýesini we habaryny tapyň. Değişli ýerlerde dyngy belgileri dogry goýuň. Eýäniň we habaryň haýsy söz toparyna deęişlidigini ýokarsyndan ýazyň.**

Ýagşydan wepa ýamandan jepa. Dil görki söz ýüz görki göz. Ynsan gözelligi gözellik täji. Zähmetim hormatym. Ýagşy niýet ýarym döwlet. Watanyň görer gözüm. Bürgüt güýji aýakda adam güýji dostlukda. Ähti baryň bagty bar. Edep altyndan gymmat. Il bilen gelen toýda baýram. Söýenişen ýykylmaz. Ýakma bişersiň gazma düşersiň (“Ý. ý. ý.”).

**264. Sözlemlerdäki habarlary eýä öwrüp ýazyň. Dyngy belgileriň goýluşyny düşündiriň.**

1. Magtymguly – şygryet äleminiň ummany. Seydi – serkerde şahyr. Nurmuhamet Andalyp – dessançy. Mollanepes – “yşk mülküniň şasy”. Hamyr – omzuňy omyr.

2. Iň ýagşy hazyna – ýürek söýgüsi. Göz – ýüregiň aýnasy. Umyt – ýüregiň halkasy. Jahan – gazaply ussat. Dil öwretmek – ýürege gалтаşmak. Söýginiň enesi – utanjaňlyk (E. D. “B. s. b. b. s.”).

3. Wraç diýdi:

Üç hili dolulyk bolup biler:

Birine gözüň gider,

Birine gülkiň tutar,

Birine haýpyň geler (K. G. “O. b.”).

“Deger” diýsem – degmez,

“Degmez” diýsem – deger.

Aýaksyz, elsiz – surat çeker.

Başy dagda – aýagy kölde (“Ý. ý. ý.”).

**265. Tekstden aýyklaýjy agzalary we olaryň baglanýan sözlerini tapyň, sözlemdäki hyzmatyny düşündiriň.**

### **Gidromeliorasiýa fakulteti**

Gidromeliorasiýa fakulteti 1966-njy ýylda açylýar. Bu hünäriň döredilmegi Türkmenistanyň halk hojalygynda suwuň wajyplygy bilen aýrylmaz baglydyr. Amyderýa, Garagum derýalarynyň, Türkmen kölüniň suwy ekin meýdanlarynyň münlerçe gektaryny suwdan gandyrmaga hyzmat edýär. Türkmenistanyň ykdysady kuwwatynyň pugtalanmagynda esas bolup durýar. Bu möhüm ugurda fakultetiň uçu-



rymlarynyň müňlerçesi zähmet çekýär. Olar halk hojalygynyň ähli pudaklarynda üstünlikli işleýärler.

Fakultetde oba hojalyk meliorasiýasy, gidrotehniki desgalar, gidromelioratiw işleriň tehnologiýasy, ýer serişdeleri kafedralary netijeli işläp, talyplara döwrebap bilim berýär.

Gidrotehniki desgalar kafedrasynyň Garagum derýasynyň ugrundaky desgalary netijeli ulanmak baradaky işleri döwlet bähbitlidir. Turkmenistanda suw howdanlaryny taslamalaşdyrmak, gurmak we ulanmak barada geçirilýän ylmy-barlag bolsa özüniň ýokary netijesini berýär. Olaryň önümçilige ornaşdyrylmagy, ýurdumyzyň suw hojalyk işlerinde millionlarça manady tygşytlamaga mümkinçilik döredýär.

Oba hojalygynyň meliorasiýasy kafedrasynyň mugallymlarynyň we pudaklaýyn laboratorýanyň işgärleriniň alyp barýan ylmy-barlaglary örän guwandyrjydyr. Olar ilkinji bolup miweli baglary we üzüm agaçlaryny damja usuly bilen hem-de oba hojalyk ekinlerini ýagyş ýagdyryp suwarmagy döretdiler. Geçirilýän ylmy-barlaglaryň netijeleri nazary, amaly sapaklarda giňden ulanylýar.

Türkmen köli bilen bagly ýazylan gollanmalar, ylmy-barlaglaryň netijeleri Turkmenistanyň halk hojalygy üçin örän ähmiýetlidir. Şeýle ylmy barlaglaryň käbiri oýlap tapyjylyk şahadatnamalarynyň alynmagyna sebäp boldy.

Ýurdumyzyň halk hojalygynyň ykdysady kuwwatynyň ýokary derejä galmagynda fakulteti dürli ýyllarda tamamlan uçurymlaryň goşandy örän uludyr.

### **Ýadyňyzdamy?**

Sözleminň aýyklaýjy agzalary, onuň eýesine, habaryna ýa-da öz biri-birlerine baglanyp, olary aýyklar gelýärler. Aýyklaýjy agzalar belli bir soraga jogap bolýarlar. Olar iki topara bölünýärler:

Aýyrgyçlar eýä, atlara ýa-da at hyzmatynda gelen sözlere baglanyp, olaryň manysyny anyklamaga hyzmat edýärler.

#### **Meselem:**

**Agromonçylyk** fakultetinde **ýokary** hasyl almagyň usullary öwredilýär.

2. Doldurgyçlar habara, sözleminň işlikden bolan bir agzasyna baglanyp gelýärler. Olar gymyldy-hereket bilen bagly ýagdaýlary ýüze çykarmaga, manysyny anyklamaga hyzmat edýärler.

#### **Meselem:**

**Aşgabatda** Magtymgulynyň ýadygärligi bina edildi.

**266. Aýyrgyçlary we olaryň baglanýan sözlerini tapyň, depderiňize göçüriň, sorag beriň. Aýyrgyçlaryň haysy söz toparlaryndan ýasalandygyny anyklaň.**

Ylym biziň halk hojalygymyzyň ähli pudaklarynyň kärhanalarynda guralýan önümçilik tehnologiýalaryna barha ysnyşykly gatnaşýar. Hormatly Prezidentimiziň: “Ylym ähli ösüşiň özenidir, hamyrmaýasydyr. Ylymsyz ýurduň durmuş-ykdysady taýdan durnukly ösüşini gazanmak asla mümkin däl” diýmegi ýurtda düýpli özgertmeleriň ylmy esasyda alnyp barylýandygynyň şaýadydyr.

Dünýäniň öňdebaryjy ylmyň gazananlaryny önümçilige ornaşdyrmak üçin ukyply hünärmenleri taýýarlamak şu günüň talaby (“M. g.”).

**267. Aýyrgyçlary baglanýan sözleri bilen bilelikde göçüriň. Olaryň nähili baglanýandyklaryny düşündiriň.**

Her ýyl fakultetara we ýokary okuw mekdepleriniň arasynda bäsleşikler geçirilýär. Bularyň görnüş we hil taýdan kämilleşmegi, olara gatnaşýan talyplaryň sanynyň artmagyna getirýär. Biziň ýokary okuw mekdebimizde muňa örän jogapkärçilikli çemeleşilýär. Bu möhüm çäre okuw işlerine gös-göni oňaýly täsir edýär. Onuň netijelerine talyplar gyzyklanma bilen garaşýarlar. Ýeňijilere sylag bermek, hormatlamak talyplarda-da, mugallymlarda-da guwanç döredýär.

**268. Aýyrgyçlary tapyň, olaryň baglanýan sözleri bilen birlikde depderiňize göçüriň, sorag beriň.**

Ýokary okuw mekdepleriniň alymlary medeni ösümlikleriň ýabany kowumdaşlaryny, aýratyn-da daglyk Türkmenistanyň agaçlaryny goramak boýunça köptaraplaýyn barlaglar geçirýärler. Häzir ösümlikleriň ösüp oturan we gury kolleksiýalaryny döretmek, ösümlikleriň genetik fonduny gorap saklamak işleri alnyp barylýar.

Türkmenistanyň florasynyň we ekologik bitewilik döredýän ösümlük toplumlarynyň barlaglaryny guraýarlar. Olaryň ätiýaçlyk gurlaryny döretmegiň üstünde işleýärler. Gurak şertler üçin ýokary derejedäki arassalaýjy, dynç alyş we gözelligi täsiri bolan agaç, gül-bezeg ösümlüklerini çalt köpeltmegiň öňdebaryjy tehnologiýalary işlenip düzülýär (“M. g.”).

**269. Tekstden doldurgyçlary we olaryň baglanýan sözlerini tapyň, depderiňize göçüriň, sorag beriň. Doldurgyçlaryň haysy söz toparyndandygyny anyklaň.**

Türkmenistanyň tebigatyndaky dermanlyk ösümlikleri öwrenmek we olary ýygnamak maksady bilen meýdanda gözleg-barlag işleri geçirilýär. Bathyzda, Merkezi Garagumda, Köpetdagda we başgada ençeme ýerlerde dermanlyk ösümlükler ýygnalýar.

Türkmenistanyň Dermanlyk ösümlikleri institutynda Türkmen döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň talyplaryny ylmy işlere çekmekde asyly başlangyçlara giň gerim berilýär. Talyp ýaşlara institutda hünärmenler halypaçylyk edýärler.

Institutyň önümçilige hödürleýän derman serişdeleriniň alnyş tehnologiýalary bilen bir hatarda, olaryň antimikrob täsirleriniň zýansyzdyklary ýüze çykarylýar. Dermanlaryň dem alyş we ýimit siňdiriş agzalarynyň ýollarynyň kesellerini, bedeniň ýanyk ýerlerini, ýaralaryny bejermekde ulanylyp bilinjek mümkinçilikleri ýüze çykarylýar (“M. g.”).

**270. Doldurgyçlary we olaryň baglanýan sözlerini tapyň, depderiňize göçüriň. Aňladýan manylaryny düşündiriň.**

### **Pasyllaryň jedeli**

Pasyllaryň arasynda  
Bir az wagt jedel gitdi.  
Hersi özi barasynda  
Öwgi sözün orta atdy.  
Doganlaryň ýüzne gözläp,  
Güyz başlady ilki sözläp:  
– Altyn güýzdür meniň adym,  
Önýär äpet hasyl dagy.  
Ol hasyllar göwün şadym,  
Hemme haýdap ýygan çagy,  
Peýdalarym ençe-ençe  
Hiç biriňiz ýok-la mençe (Ý. P.).

**271. Böleklerden doldurgyçlary baglanýan sözleri bilen tapyň. Göçüriň. Olaryň aýyklaýan sözleriniň many anyklap gelşini düşündiriň.**

Ýazlaga baran ilatyň öýlülere öýlerini, çatmalysy çatmasyny birsydyrgyn hatar-hatar edip dikipdirler. Agyr küren obanyň guralan ýeri hem eýlesine-beýlesine ses ýetmejek çägesow, giň, seleň meýdandy. Ol meýdan hem dyza çykýan gök-ýaşyl ot bilen bezelipdir. Bizde şeýle boldumly ýazlar ýylda ýa ýyлаша bolup durmaýar. Negada bir ýyl bolýar, şonuň ýaly bu ýyl hem boldumly ýazlaryň biri boldy. Giň meýdanyň ortasynda hem birnäçe guýular bardy. Bu guýular aý suwly gum guýulary däldi. Küren oba hem şu guýularyň töweregindedi, syrgyn-syrgyn bolup otyrdy (A. G. “D.”).

**272. Bölekden sözlemiň baş we aýyklaýjy agzalaryny tapyň. Olara sorag beriň, haýsy söz toparyndandygyny düşündiriň.**

Atlylar gum depeleriniň arasynda bukuda garaşýardylar. Her mergeniň ýanynda iki hyrly, boşan hyrlyny doldurmak üçin hem kömekçi goýuldy. Aýallar bolsa çoyun gazanda gurşun eredip, ok guýdular. Çagal ok daşýardylar. Mergenler sessiz-üýnsüz ýatmak bilen, hüjüm edip gelyän duşmany örän ýakyna goýberdiler. Olaryň köpüsi ýabyly hem gatyryldy. Olar bogazlaryna sygdygyndan gykuwlaşyp gelyärdiler. Birdenkä duşmanlaryň edil alkymynyň astyndan diýen ýaly gümmürdi peýda boldy, hyrlylar tüsse bilen dem almaga başladylar. Mergenleriň atan oklarynyň ýekejesi-de biderek gidenokdy. Birinji okda duşman leşgerleriniň öňüne düşüp gelyän serkerdeleri ýok edildi. Duşmanlaryň gatyrlary, ýabylary ürküp, arkan serpildiler. Mergenler bir hyrlyny raslap atýança, kömekçisi ikinji hyrlyny dolduryp ýetişýärdi. Hyrlylar yzba-yz atylýardy, duşman yzly-yzyna ýabysyndan ýykylýardy (A. G. “D.”).

**273. Bölekden aýyrgyçlary we doldurgyçlary tapyň, olaryň aňladýan manylaryny düşündiriň.**

Ýurdumyzda kaliý dökünlerini öndürmek boýunça Lebap welaýatyndaky Garlyk şäherçesinde uly toplумыň gurluşygy güýçli depginde dowam etdirilýär. Ony Belarus Respublikasynyň “Belgorhimprom” açyk paýdarlar jemgyýeti alyp barýar.

Köýtendag sebitinde gazylyp alynýan baýlyklaryň onlarça görnüşiniň baý ýataklary bar. Bu ýerde geologlaryň gözlegleri netijesinde

Gowurdak-Köýtendag dag-magdan etraplarynda birnäçe ýataklar açyldy. Ol ýataklar köpugurly himiýa önümçiligi üçin kuwwatly çig mal binýady bolup hyzmat edýär. Şolaryň arasynda kaliý duzalaryna baý gorylary bolan Garlyk ýatagy bar. Bu duz-magdan basseýniniň özleşdirilmegi kaliý dö-künleriniň önümçiligini ýola goýmaga mümkinçilik berýär (“B. t.” g.).

#### **274. Sözlemleri okaň, deňdeş agzalary tapyň, sorag beriň. Olaryň sözlemiň haýsy agzasy bolup gelýändigini anyklaň.**

Dükanlarda ir-iýmişlerden; gök önümlerden; ir-iýmiş bilen gök önümler gatyşdyryp taýýarlanýan pýureler satylýar. Alma, garaly, erik pýureleri; alma bilen ülje; alma bilen süýt; alma bilen tüwi; alma bilen erik; alma bilen manna ýarmasy gatyşdyrylan köp hili pýureler hem bolýar.

Gök önümlerden taýýarlanýan gaplawlardan kädili tüwi; gök nohut; süýt garylan reňkli kelem; manna ýarmaly käşir; pomidor pýureleri taýýarlanylýar.

Jüýje etinden; bagyr bilen doragdan; sygyr etinden, göle etinden çagalara niýetlenen et önümleriniň gaplawlary çykarylýar (E. D. “B. s. b. b. s.”).

#### **Ýadyňzdamy?**

Deňdeş agzalar sözlemlerde deňhukukly agzalarydyr. Olar bir deň sanama äheňde aýdylýar. Sözlemiň şol bir agzasyňa baglanyp, birmeňzeş grammatik soraga jogap bolýar.

#### **Meselem:**

**Bugdaý, arpa, süle, jöwen, dary** däneli ekinler hasaplanýar.

Deňdeş agzalar aýyklaýjy sözler bilen hem (ýaýraň görmüşde) ulanylýp bilýärler. Olar pikiri has aýdyňlaşdyrmaga hyzmat edýärler.

#### **Meselem:**

Biziň ýaşlarymyzda ýaramaz endiklere garşy göreşmek häsiýeti: **çilim çekmäge, spirtli içgilere, serhoş ediji maddalara** garşy durnukly bolmalydyr.

#### **275. Bölekden deňdeş agzaly sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň, olaryň aşagyny çyzyň, sorag beriň.**

Türkmenistanyň Prezidentiniň il-ýurt bähbitli syýasaty, raýatlarymyzyň saglygyny goramaga, bilim almagyna, hünär öwrenmegi-

ne, medeni ösüşine goýberilýän serişdeleriň zzygiderli artdyrylma-gy halkymyzyň ertirki güne ynamyny berkidýär. Bu bolsa milletiň bagtyýar durmuşda ýaşamagy baradaky asylyly maksatnamalaryň hasyl bolmagyna ýardam edýär. Gazagystan, Türkmenistan, Eýran, Demirgazyk-Günorta demir ýolunyň gurluşygynyň dowam etdirilme-gi muňa şaýatlyk edýär. Amyderýanyň üstünden geçýän Atamyr-rat-Kerkiçi demir ýol köprüsiniň ulanylmaga berilmegi-de şol mak-satnamalardandyr.

Asyryň desgasy bolan Türkmenistan – Hytaý, şeýle hem Döwlet-abat – Sarahs – Hangeran gaz geçirijisiniň işe girizilmegi halkymyzda uly zähmet joşgunyny döredýär. Türkmenbaýy şäherinde halkara howa menziliň täze binasynyň, Awazada elektrik stansiýasynyň, deňiz suwuny süýjediji desganyň, Awaza derýasynyň açylmagy buý-sançlydyr.

### **276. Deňdeş eýeleri we deňdeş habarlary tapyp depderiňize göçüriň. Aşagyny çyzyň, sorag beriň.**

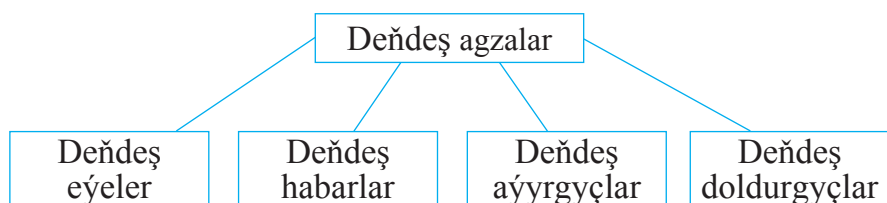
1. Magtymguly ýangyl, öçgöl,  
Ýa lal otur, ýa dür saçgyl!

Magtymguly sözleýir, dokuz pelek Zöhresi,  
Ýedi ýyldyz gardaşy, Aýyň, Günüň parasy,  
Nury didäm ýagtysy, ak gözümiň garasy,  
Aby-Zemzem çeşmesi, Sapa, Merwe arasy,  
Süleýman dek ähdimni syndyrdygym bilmezmiň? (M. “S. e.”).

Diýdiler, diýdiler, diýdiler kân zat.  
Kä birisi aňsat. Köpüsi kyn zat (K. G. “O. b.”).

Berdi Kerbabalar,  
Ata Gowşutlar,  
Gara Seýitliler,  
Rehmet Seýitler...  
Sogrulyp-sogrulyp gujagymyzdan,  
Gara ýeriň gujagyna gitdiler (K. G. “O. b.”).

2. Keý-Kowus “Kowusnama” kitabyny ogly Gilanşaha nesihat-nama, öwütnama hem sargyt görnüşinde ýazyppdyr (“K.”).



**277. Deňdeş habarly sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň. Deňdeş habarlaryň aşagyny çyzyň, sorag beriň. Olara baglanyp gelyän aýykläýjy agzalaryň deňdeş agzalardan aňlanylýan pikiri aýdyňlaşdyrysny düşündiriň.**

Laçyn oýa batyp oturyşyna başyny galdyrdy, töweregine seretdi, hiç kim görünmedi. – Myratberdi, sen ähli zatdan üstün çykdyň. Seniň ýanyňa boýurganyp bardygym, bar zady terk etdigim, özüme sarpa goýmadygym bolar.

– Ýok, Myratberdi, men seň bilen bagtly bolup bilmen. Seň üçin arzuwlarymdan, maksadymdan, umydymdan, geljegimden el çekjek däl, ýüz öwürjek däl. Şulara düşünmeseň, oýlanmasaň, pikirlenmeseň, maňa-da düşünmeseň. Öýleniber.

Laçyn daş çykdy, içeri girdi, gezmeledi. Gün öýle bolupdyr, howa maýlapdyr.

Agşam Garagyz geldi. Laçyn işini goýdy-da, saçak ýazdy, çay demledi, süýji getirdi, çäynegi Garagyznyň öňüne süýşürdi. Garagyz Laçyna sorag berdi.

– Toý hakynda ejeň bilen gürrüňleşdiňmi, pikir alyşdyňmy, maslahatlaşdyňmy? Näme diýdi?

Aýdamok (Ş. G. “L.”).

### **Ýadyňyzdamy?**

Bir sözlemiň düzüminde gabat gelyän deňdeş agzalar many aňladyşy taýdan toparlara bölünip-de bilýärler. Beýle halatda deňdeş agzalaryň her toparyndan soň otura derek nokatly otur goýulýar.

#### **Meselem:**

Edebiýatda epiki eserlere: roman, powest, hekaýa; liriki eserlere: oda, elegiýa, aýdym; liro-epiki eserlere: basnýa, poema, ballada; drama eserlere: drama, komediýa, tragediýa degişlidir.

Ýarmarkada owadan matalar, çagalar üçin egin-eşikler; bulka, köke ýaly çörek önümleri; ruçka, depder, gündelik ýaly okuw esbaplary bardy.

**278. Bölekden deňdeş eýeleri we deňdeş habarlary tapyň. Olaryň sözlemiň çeperçilik taýdan täsirini düşündiriň.**

Çaganyň elleri, eşikleri, oýunjaklary; ulanylýan gap-çanaklar arassa bolmaly. Ýogsam siňekler gonup, aýaklary, ganatlary bilen mikrob-lary ýaýradýarlar. Bedende suw, duzlar azaldygyça, böwrekler peşew işläp çykarmaklaryny haýalladýarlar we kesýärler. Netijede gana düşen zäherler bedenden çykarylmaýar, olaryň mukdary köpeliýär, çaganyň ýagdaýy agyrlaşýar. Çaga huşuny ýitirýär; sandyratma tutýar.

Şol mikrob-lar çaganyň içegesine suw, iýmit bilen we hapa emzigiň üsti bilen düşýär. Olar dürli azyk önümlerinde, howdanlarda, howuzlar-da, guýularda, ýaplarda ýaşap we köpelip bilýärler (E. D. „B. h. b. s.“).

**Ýadyňyzdamy?**

Deňdeş aýyrgyçlar sözlemiň atdan bolan sözünü aýyklarap gelyärler.

Deňdeş doldurgyçlar sözlemiň işlikden bolan sözünü aýyklarap gelyärler.

**279. Deňdeş eýeleri, deňdeş aýyrgyçlary, deňdeş doldurgyçlary we olary aýyklarap gelyän sözleri tapyň, sorag beriň, depderiňize göçüriň.**

Magtymguly we beýleki türkmen klassyklary erkelerden, rowaýatlardan, şorta sözlerden, nakyllardan, matallardan, ýomaklardan ussatlarça peýdalanypdylar. Olar öz pikirlerini okyjylara düşnükli dilde beýan etmek, onuň täsirirliligini, halklygygyny güýçlendirmek maksady bilen goşgularynyň içinde haýsy-da bolsa bir erkelerini, rowaýaty, legendany onuň gahrymanyny ýa-da belli bir bölejigini ýatlap geçipdirler.

Döwletmämmet Azady Saadynyň “Gülüstan”, “Bostan”; Abdurahman Jamynyň “Baharystan”; Nyzamy Genjewiniň “Syr-lar hazynasy”; Alyşir Nowaýynyň “Haýratul abrar” eserlerinden täsir alan bolsa; Gaýyby, Şeýdaýy Omar Haýýamyň, Imameddin Nesiminiň, Alyşir Nowaýynyň, Muhammet Fizulynyň we beýlekileriň şygryýet älemindeki däplere eýeripdirler.

Gündogar edebiyatynyň görnükli wekili Fizulynyň ”Söhbätül äs-mar” (“Miweleriň söhbeti”) munazarasynyň (dawa, jedel, bäsleşme) esasy gahrymanlary miweler we bakja ekinleridir. Şahyr baga baranda, miweleriň: alçanyň (aluça), almanyň, erigiň, aýwanyň, üljäniň, üzümiň, injiriň... özara jedelleşip durandyklaryny görýär (K. A. XVIII a. t. e.).



## **280. Okaň. Deňdeş baş agzalary we deňdeş aýyklaýjy agzalary tapyň, olaryň sözlemde ýerine ýetirýän hyzmatyny düşündiriň.**

“Awaza” milli syýahatçylyk zolagynda dünýä ülnülerine gabat gelýän binalaryň, myhmanhanalaryň, suw basseýnleriniň, medeni dynç alyş meýdançalarynyň işe girizilmegi döwletiň ösüşiniň subutnamasydyr.

“Altyn asyr” Türkmen köli, Garagum derýasynyň Serdarabat etrabyndaky goşmaça akabasy oba hojalygyny düýpli özgertmäge, täze ekerançylyk meýdanlaryny özleşdirmäge giň mümkinçilik döredýär.

Uzen, Bereket, Gürgen demir ýolunyň gurluşygy güýçli depginde alnyp barylýar. Obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş maksatly binalarynyň onlarçasy gurlup ulanylmaga berildi.

Şäherlerde, etraplarda orta mekdepleriň, çagalar baglarynyň, ýaşayyş jaýlarynyň; tikinçilik, halyçylyk kärhanalarynyň; myhmanhanalaryň, söwda merkezleriniň, sport desgalarynyň, saglyk öýleriniň we beýleki medeni-durmuş ojaklarynyň gurluşyklarynyň depgini birjirik-de gowşadylanok (“B. t.” g.).

## **281. Okaň. Deňdeş baş agzalary we deňdeş aýyklaýjy agzalary tapyň, olaryň sözlemdäki hyzmatyny anyklaň. Dyngy belgileriň goýluş aýratynlyklaryny düşündiriň.**

Adamy gözelleşdirýän in esasy zatlaryň biri Watana bolan söýgüdür. Ol söýgi adamyň maşgalasyna, halkyna, zähmete, dostluga, tebigata; ýaşayan ýerindäki ähli zatlara bolan söýgüsini-de özünde jemleýän beýiklikdir. Adamyň ýaşayşa, tebigata bolan söýgüsi-de; dostluk, zähmetsöýerlik, ynsanperwerlik ýaly duýgularyna, garaz, ondaky ähli zatlar, ilki bilen, şol ýerde başlanýar. Adam aňyna, duýgusyna siňen ilkinji zatlara hemişelik örklenýär. Şol ilkinji zatlar ýakynlygy, mähribanlygy, özüne çekijiligi bilen adama ömürboýy yssy bolup görünýär.

Adamyň ýaşayşynyň başlanýan ýeri; maşgalasy, obasy tutuş ýurduň bir düzümlü bölegidir (Ö. A. “Y.”).

## **282. Tekstden deňdeş agzalary tapyň. Olaryň haýsy aýyklaýjy agzalardan düzülendigini düşündiriň.**

XVIII asyryň birinji ýarymynda we ortalarynda Eýran döwletiniň güýçlenmegi bilen Buhara emirligi, Hywa hanlygy pese düşýär.

...Pýotr I Uzak Gündogar hem Hindistan bilen aragatnaşyk etmek üçin gury ýer we suw ýollaryny agtarýar.

... XVIII asyrdan türkmen halky ýurduň we halkyň başyna uly betbagtçylyk getirýän uruşlardan, tozgunçylykdan, gedayçylykdan dynmagyň; asuda, parahat, gowy durmuşda ýaşamagyň ýollaryny agtarypdyr.

...Halk zehinleri halynyň, keçäniň ýüzüne, şaý-seplere, arhitektura ýadygärliklerine, palçykdan ýasalan gap-gaçlara we beýlekilere owadan, nepis nagyşlary çekipdirler. Şol nagyşlar arkaly hem halkyň durmuşyny, taryhyny, adam häsiýetlerini, olaryň arzuw-umytlaryny ýokary ussatlyk bilen beýan edipdirler (K. A. XVIII a. t. e.).

**283. Deňdeş baş agzalary we deňdeş aýyklaýjy agzalary sözlemleriň içinde getirip, “Meniň halaýan kitabym” diýen temadan düzme ýa-da hekaýa ýazyň.**

**284. Türkmen dili dünýä dilleriniň haýsy topary bilen garyndaş hasap edilýär?**

**285. Deňdeş agzalary ýerlikli ulanyp, hödürnama ýazmagy öwreniň.**

Hödürnama adyndan mälim bolşy ýaly, haýsy-da bolsa bir şahs, hünärmen wezipä, işe ýa-da hökümet sylaglaryna mynasyp bolanda, hormatly atlar dakylanda; şeýle-de jemgyýetçilik guramalarynyň agzalygyna (Türkmenistanyň demokratik partiýasyna, Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasyna) hödürlenende ýazylýar.

Bu resminamany edara ýolbaşçysy-da, jemgyýetiň abraýly, hormatly şahslary-da ýazyp bilerler.

Hödürnama ýazmak üçin şu aşakdaky şertler göz önünde tutulmaly:

1. Resminamanyň ady (hödürnama).
2. Mazmuny.
3. Hödürnamany ýazýan şahsyň, edara ýolbaşçysynyň wezipesi, ady, familiýasy.
4. Goly (sag tarapdan).
5. Wagty (senesi: aýy, ýyly) çep tarapdan ýazylýar.

**Nusga:**

## **Hödürnama**

Men, Y.Hezretow, Şamyrat Berdiýewi 2010-njy ýyldan bäri ýakyndan tanaýaryn we onuň bilen Mary welaýatynyň Wekilbazar etrap “Watan” daýhan birleşiginde bile işleýärim. Şu döwürde Şamyrat Berdiýew oba hojalyk tehnikasynyň bejeriş-sazlaýyş işlerini möwsümleýin we öz wagtynda geçirmegi ýola goýdy.

Oba hojalyk maşyn-traktorlaryny bejermekde görkezýän göreldele işi il bähbitlidir. Onuň toparyndaky mehanikleriň käbir ätiýaçlyk şaýlary ýasap bilmekleri, ykdysady taýdan daýhan birleşigine ep-esli girdeji getirýär. Şamyrat Berdiýewiň oýlanyşykly, köpçülik üçin peýdaly zähmeti kärendeçileriň gurplanmagyna ýardamyny ýetirýär. Çünki tehnikanyň arzan bahadan ulanylmagy özüniň degerli netijesini berýär.

Şamyrat Berdiýew diňe bir tehniki enjamlary ýasamak bilen çäklenmän, agaç ussaçylyk kärini hem gowy başaryar. Ol Marynyň belli dutar ýasaýjy ussasy. Onuň ýyllar dowamynda, ýaşlykdan bu kär bilen meşgullanmagy, ony kämil türgenleşige getiripdir. Ş. Berdiýewiň ýasan dutarlaryna ýurdumyzda isleg uly. Muny Türkmenistanyň medeni ýadygärlikleri barada sergi geçirilende daşary ýurtlularyň dutara bolan gyzyklanmalarynda görmek bolar.

Şamyrat Berdiýew dutar ýasamak üçin ýörite tut agaçlaryny idedýär. Olar kämillik ýaşyna ýetende, gerekli böleklerini kesýär we ýere gömýär. Dutaryň sapy we gapagy üçin erik agajyny ekip, oňa-da örän gowy garaşyk edýär. Onuň alyp barýan şeýle ajaýyp işleriniň gelip çykyş taryhymyzy, sungatymyzy, döp-dessurymyzy çuňňur bilmek we dowam etdirmekde goşandy örän uludyr. Şeýle gowy sypatlary bolan Ş. Berdiýewi zähmet meýdanynda özüni tanadan hünärmen hasaplamak bolar. Ol demir, agaç ussaçylyk ugurlaryny kämil başaryan ökde hünärmendir.

Şamyrat Berdiýew ahlak taýdan arassa, ruhubelent, döwrebap bilimli, tutanýerli, ýokary düşünjeli inžener-mehanik. Ol döwlet, kärhana möçberinde geçirilýän jemgyýetçilik çärelerine işjeň gatnaşýar. Şu aýdylanlary göz önünde tutup, ony döwlet sylagy bilen sylaglamaga mynasyp hasap edýärim.

*Mary welaýatynyň Wekilbazar  
etrap “Watan” daýhan birleşiginiň  
başlygy*

*Y. Hezretow*

*23.04.2015*

## MENIŇ HÜNÄRIM GOŞMA SÖZLEM. DÜZMELI GOŞMA SÖZLEM

**286. Teksti okaň, onuň meýilnamasyny düzüň. Meýilnama esasynda mazmunyny gürrüň beriň.**

“Adam iki gezek dogulýar. Birinji gezek eneden dünýä inende, ikinji – hünär öwrenende” diýen halk arasynda parasatly, dana pähim bar. Şonuň üçin-de halk hojalygynyň haýsy pudagynda hyzmat edeniňde ata Watanyňa, halkyňa köp peýda getirip biljek? Ol haýsy hünär? Mekdebi tamamlaýan her bir uçurym özüne bu soraglary berýär.

Täze özgertmeler zamanasynda ýaşlaryň köpüsini inženerçilik hünäri özüne çekýär. Häzirki zaman jemgyýetinde inženerçilik işi iň görnükli orunlaryň birini eýeleýär. Beýik binalaryň gurluşygy, tehnikanyň halk hojalygynda ulanylyşy, Türkmen kölüniň gurluşygy, demir ýollar, howa ýollary we beýlekiler inženeriň döredijilikli zähmetiniň netijeleridir.

“Inžener” sözi latyn dilinden geçip, “döretmek, ýaratmak” diýen manylary aňladýar. Bu söz XVIII asyrdan bäri giňden ulanylyp başlanan adalgadyr. Çünki şol döwürden başlap, tehnika, ylym, gurluşyklar has ýokary gerim bilen ýaýbaňlanýar. XIX asyryň ortalaryna çenli inženerçilik, esasan, harby häsiýete eýe bolýar. Inžener harby maşynlary we desgalary döretmäge ýolbaşçylyk edýär. Ilkinji inženerler bular, hem matematikler, hem suratkeş-arhitektorlar hem oýlap tapyjylar bolupdyrlar. Leon Batisto Alberti, Leonardo da Winçi dagy şolar ýaly köp hünärli bolupdyr we olar öz dogduk mekanlarynda tehniki täzelikleri döredipdiler.

Häzir inžener önümçiligi dolandyryýar hem çylşyrymly tehniki gurluşyň taslamalaryny düzýär. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe inženerlerden döwrebap oýlap tapyjylyga garaşylýar, çünki ol awtomatiki dolandyrylyşyň gurluşy bilen bagly maglumatlary düýpli bilýän hünärmen hasap edilýär. Hünär oýlanmalarynyň iň beýik medeniýetini özünde jemleýän ýokary matematiki taýýarlykly, elektron-hasaplaýyş tehnikasyny ele alan hünärmen inženerdir. Ýo-

kary tehniky bilimly hünärmen hakyky inženerçilik işine doly girişen, täze tehnikany döreden halatynda, inžener, konstruktor, tehnolog adyna mynasyp bolar. Ol döwrebap tehnologiýany önümçilige ornaşdyryp biler. Şeýle ökde hünärmenlere ähli döwürlerde isleg uly bolýar.

### Ýadyňyzdamy?

Goşma sözlemler birnäçe ýönekeý sözlemden düzülip, çylşyrymly pikiri aňladýarlar. Olar:

- 1) düzmeli goşma sözlemler;
- 2) eýerjeňli goşma sözlemlerdir.

Goşma sözlemiň düzümine girýän ýönekeý sözlemler bir bitewi äheňde aýdylýarlar.

Goşma sözlemleriň düzümindäki ýönekeý sözlemleriň her biri özbaşdak ulanylyp, olaryň many, grammatiki hem äheň taýdan birleşmeginden emele gelen goşma sözleme düzmeli goşma sözlem diýilýär.

#### Meselem:

Şol wagt Dordepel bir kişäni welin, ol hem biziň gulagymyza soňky gamly hoşlaşyk ýaly bolup eşidildi. Ajap ejeden soň köp aýallar çykyp geplediler we olar gymmat baha şaýlaryny ortada goýdular.

**287. 286-njy gönükmeden düzmeli goşma sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň, olaryň nähili hasyl bolandygyny düşündiriň.**

Düzmeli goşma sözlemler						
Ugurbaşlyk bildirişler: <i>we, hem, -da, -de</i>	Garşylyk bildirişler: <i>emma, ýöne, welin</i>	Şert bildirişler: <i>ýogsa (ýogsam bolmasa)</i>	Ikuçlylyk bildirişler: <i>ýa, ýa-da, ýa-ha</i>	Gezekleşik bildirişler: <i>kä, käte</i>	Ýokluk bildirişler: <i>ne, ne-de</i>	Sebäp bildirişler: <i>sebäbi, çünki</i>

**288. Tekstden düzmeli goşma sözlemleri tapyň. Ugurdaşlygy we garşylygy bildirýän düzmeli goşma sözlemleri depderiňize göçüriň. Olary hasyl edýän ýönekeý sözlemleriň özara baglanýşlaryny düşündiriň.**

### **Oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakulteti**

S.A.Nyýazow adyndaky Türkmen oba hojalyk uniwersitetiniň ýaş fakultetleriniň biri oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakultetidir. Ol 1995-nji ýylda açylýar. Ýöne bu fakultet 2010-njy ýylda ikä bölünýär. Biri oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek, ikinjisi dokma önümçiligi fakultetlerine öwrülýär.

Oba hojalyk önümlerini gaýtadan işlemek fakultetinde miwe, gök, bakja ekinlerini gaýtadan işlemek, maldarçylyk önümlerini gaýtadan işlemek, umumy himiýa kafedralary bar. Bu kafedralaryň mugallymlar düzümi talyplara döwrebap bilim berýärler we okuw-terbiýeçilik işlerini yzygiderli alyp barýarlar. Geljekki inžener-tehnologlar tomat gaplaw, agyz suwy, Aşgabat şäher çakyr kärhanalarynda önümçilik tejribeligini geçýärler. Olar ylmyň täze gazananlaryny düýpli öwrenýärler.

Eti, süýdi gaýtadan işleýän hünärleriň talyplary süýt önümleriniň öndüriliş usullary bilen kärhanalarda tanyş bolýarlar, emma ol ýerde öwrenenleri bilen kanagatlanman, hususy önümçiligiň işine-de işjeň gatnaşýarlar.

Dänäni gaýtadan işlemek hünärinde okaýan talyplary diňe dänäniň saklanylyşy däl-de, däneden taýýarlanylýan dürli önümleriň tehnologiýasy-da gyzyklandyrýar.

Ýag önümçiligi hünäri täze döredilen hünärdir. Häzir pagta, günebakar, künji, gawun, garpyz çigitleriniň; zygyr, erik, şetdaly, alma däneleriniň ýaglary-da alynýar we olar dürli maksatlar üçin gaplara gaplanýar.

Talyplar bu hünäri düýpli öwrenmek üçin internet ulgamyndan peýdalanýarlar hem-de salgy berlen edebiýatlary yzygiderli okaýarlar.

### Ýadyňzdamy?

*We* baglaýjy kömekçisi ugurdaş wakalary aňladýan ýönekeý sözlemleriň arasynda birden artyk gaýtalanmaýar.

#### **Meselem:**

Ýagdyş ýagdy *we* howa arassalandy.

**289. Tekstden şert we sebäp bildirýän düzmeli goşma sözlemleri tapyp, depderiňize göçüriň. Olary hasyl edýän ýönekeý sözlemleriň özara baglanyş ýollaryny düşündiriň.**

Halk hojalygynda biri beýlekisi bilen bagly oba hojalyk hünärleriniň birinji basgançagy (etapy) ýer eýeleri, alym agronomyň zähmet ýol-ýodalarydyr. Soňra bu hünäriň dowamy gowaçadan alynýan hasylyň – pagtanyň gaýtadan işleniş (PII) hünärinde, dokma önümçiligi fakultetinde öwredilýär.

Çig mal pagta arassalaýjy zawodlarda kabul edilýär, sebäbi ol ýerde pagtanyň arassa-hapalygy, çyglylygy barlanýar. Pagtanyň hili kesgitleňýär, ýogsa olary sortlara bölüp bolmaýar.

Pagta bunta basylýar. Basylan pagta ýelejiredilip durulýar, ýogsa ol çüýremek, heňlemek bilen bolýar. Bu bolsa süýümiň hiline täsir edýär, çünki süýümiň hili matanyň hilini üýtgedýär.

Süýümiň hilini gowulandyrmaly, sebäbi ol iri, ownuk hapa-dan arassalanmaly, jinirlenmeli. Şeýlelikde süýüm emele getirilýär, kiplenýär, ýogsam ol tozup gidýär. Süýümiň çykymy gowaçadan alynýan hasylyň hiline bagly bolýar, sebäbi alym-agronomyň iş usuly süýümiň hiline, çykymyna täsir edýär.

Süýüm egirme fabriklerine öz wagtynda iberilýär, ýogsam bolmasa olaryň zaýalanmagy mümkin. Süýümden ýüplügiň senagat, hojalyk-ýaşaýyş isleglerine laýyk dürli nusgalary egrilýär, işilýär we tow berilýär. Egirmäniň, işmäniň, tow bermäniň-de öz usullary bar, çünki olar senagat bähbitlidir. Kärhanada süýümler nämä niýetlenendigi bilen baglylykda reňklenýär, sebäbi olara kärhanalar tarapyndan isleg bildirilýär.

### Ýadyňzdamy?

**Ýogsa (ýogsam) bolmasa, çünki, sebäbi** baglaýjy kömekçileriniň önünden otur goýulýar.

**290. Tekstden düzmeli goşma sözlemleri tapyň. Ikuçlulyk, gezekleşik bildirýän düzmeli goşma sözlemleri saýlap göçüriň. Olaryň düzümindäki baglaýjylaryň hyzmatyny düşündiriň.**

Egrilen süýümden dürli görnüşdäki ýüplükler alynýar ýa dükjelere, ýa-da dükjejiklere saralýar. Soňra dokma kärhanalaryna iberilýär, käte sorty pes bolsa kabul edilmeyär. Eýýäm bu ýerde ýa ýüplügiň egriliş hili uly ähmiýete eýe bolýar, ýa-da boýaglaryň islege laýyk gelmeýänligi sebäp bolýar. Ýüplükler inçe, ýogyn görnüşde egrilýär, käte fabrikler olaryň orta görnüşlisini talap edýärler. Mata önümçiliginiň dürli tärleri bar ya tüýtme, ýa-da garyşdyrma usullary ulanylýar. Galyberse, käte darama, lentalama işleri geçirilýär ýa-da saramada, ýüwürtmeye zähmet dowamly saklanýar. Bu hünäriň petleme, sapma-düwmeye usullary-da öz möhümliginde galýar diýsek ýalňyşmarys ýa-da olaryň hemmesi möhümdir diýsek dogry bolar.

### Ýadyňzdamy?

**Ýa, ýa-da, kä, käte, ne, ne-de** kömekçileri gaýtalanyp gelende, önünden otur goýulýar.

**291. Okaň. Düzmeli goşma sözlemleri tapyň. Ýoklugy bildirýän düzmeli goşma sözlemleri saýlap depderiňize göçüriň.**

Ne-hä towşan tutdum, ne keýik tutdum,  
Ne-de seni tutdum. Galdym ortada.

Ne-hä jogap berdik, ne-de gozgandyk,  
Göýä bakan ýaly ullakan daga.

Ne şo güne, ne-de şu güne çenli  
Adam oglun ýeke gezek aldaman,  
Aldapdym şo gezek, aldapdym seni,  
Bagyşla, köşegim,  
Bagyşla meni!



Ýöne bir sözüň bar barmazdan owal:  
Goşgymdan sesimi duýmadyk bolsaň,  
Baryp ne ýüzüme gürlärkäm, dogan! ( K. G. “O. b.”).

**292. Pähim-paýhaslary, parasatly sözleri okaň. Düzmeli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň görnüşlerini anyklaň, olary hasyl edýän ýönekeý sözlemleriň baglanyşlaryny düşündiriň.**

1. Ýürek akly artdyryp biler, emma akyl ýüregi artdyryp bilmez. (*Frans Anatol*). 2. Dünýäde gymmat bahaly ýeke-täk zat bolýar, ol hem täsirli ýürekdir (*Emersan Ralf*). 3. Men dilimi saklamagy başardym, emma ýüregimdäki gahary saklamagy başarmadym. 4. Ýaş ýürek hemişe uçmaga ymtylýar, ýöne nämälim uzaklygyň gorkusy ony saklaýar. Biziň ata-babalarymyz manyly ýaşapdyrlar, ýöne biz ony ýüregimiz bilen duýup bilmeýäris (*Rabindranat Tagor*). 5. Ýürek hiç wagt oýlanmaýar, ol bize pikirlenmek üçin berilmändir (*Žorž Sand*). 6. Biz hakykaty diňe aklymyz bilen däl-de, ýüregimiz bilen bilýäris (*Paskal Blez*). 7. Adamkärçilik adamynyň ýüregidir, borç adamynyň ýoludyr (*Men-Szy*). 8. Hakykat ýürege girmeli, ýürekden orun tutmaly (*Grasian Baltaras*). 9. Öz ýüregiň bilen göreşmek örän kyn, ýöne ony ýeňmek pähimli, paýhasly adamlara mahsusdyr (*Demokrit*).

**293. Bölekleri okaň. Düzmeli goşma sözlemleriň görnüşini anyklaň, baglanyşyny düşündiriň.**

1. – Bolýar. Görýän welin, indi özüňiz oňaraýjak ýaly siziň – diýse-de, diýdi welin, kempiriň ýüregine aralaşan galpyldy köpeldi.

...Görogly jaňnyrdap, patyrdaklap, oýnaklap, kä yza galýar, kä öňe geçýär, käte bolsa aşyr atyp, atyň syrtyndan aşyrylyp gidýär.

...Gije ýarym boldy welin, häki çorularyň gözleri ýumlup, yranyp başladylar.

Emma Gyrat ýa-ha aýdyma düşünmedi, ýa-da oýun edesi gelmedi (“G. d.”).

2. Setirleriň aşa semiz bolmasyn,  
Ýa-da çendenaşa bolmasyn arryk.

Ýa-da oňa görä has aňsatmykan,  
Ýa-da oňa görä owadanmykam?

Adym bar-da, özüm ýok.

Suwum bar-da, duzum ýok (K. G.“O. b.”).

**294. Düzmeli goşma sözlemleriň görnüşlerini getirip, “Me-niň halaýan hünärim” diýen temadan tekst düzüň.**

**295. Düzmeli goşma sözlemleri ýönekeý sözlemlere, ýöne-keýleri bolsa düzmeli goşma sözlemlere öwürüp ýazyň. Dyngy bel-gileri dogry goýuň.**

Türkmenistanda fosforid magdanlarynyň ýeterlik gory bar we şol magdanlaryň fiziki-himiki häsiýetleri ylmy esasyda öwrenilýär. Olary baýlaşdyrmagyň tehnologiýasy işlenip düzül-di hem-de bu babatda degişli işler geçirilýär. Garabogaz kölüň şerbetli erginlerini gaýtadan işlemek göz önünde tutulýar. Toplumlaýyn geçiriljek bu işde bökdençlik bar. Gök önümleri, miweleri, gurluşyk materiallaryny guratmak üçin uniwersal gelioguradyjy desganyň tehnologiýasy işlenip düzülýär.

Tebigatdan ýüreğiň berýan ideýalaryny almak mümkin däl. Şol duýgular daşdan däl-de, ýürekden gelýär. Adamyň islendik pikiri saý-lap almaga haky bar. Ol pikiri durmuşa geçirmäge umumadamzat ka-da-kanunlaryndan çykмага haky ýok (“M. g.”).

**296. Düzmeli goşma sözlemleri ulanyp, maglumatnama ýa-zyň, nusgadan peýdalanyň.**

Maglumatnama okuwda, işde, amal edilen, etmeli işleriň oňyn taraplaryny; şeýle-de kemçiliklerini, säwliklerini olardan ýokarda du-ran gurama habar beriji resminamadyr. Maglumatnamada ýüze çykan ýagdaýyň beýan edilişi birnäçe böleklerden durýar. Bu resminamada hiç zat haýyş edilmeyär, soralmaýar.

Maglumatnamany ýazmak üçin şu aşakdaky şertler göz önüne tutulmaly:

1. Maglumatnamanyň iberilýän edarasy, guramasy (kärhanasy). Şol guramanyň ýolbaşçysynyň ady, familiýasy.
2. Maglumatnama iberýäniň işleýän edarasy, guramasy (kärhanasy), wezipesi ýa-da öý salgysy, ady we familiýasy.
3. Resminamanyň ady (maglumatnama).
4. Maglumatnamanyň mazmuny.
5. Maglumatnamany ýazýan şahsyň goly (sag tarapdan).
6. Maglumatnamanyň ýazylan wagty (çep tarapdan).

**Nusga:**

Balkan welaýat Jebel etrap  
“Duz” käniniň direktory  
jenap A. Ataýewe  
“Duz”käniniň inžener-mehanigi  
K.Güýjowdan

**Maglumatnama**

Hormatly Prezidentimiziň azyk bolçulygy baradaky maksatnamasyna laýyklykda duzy ilata mugt ýetirmek esasy wezipeleriň biridir. Bu babatda duzuň gazylyp alnyşynda giňden ulanylýan “DT-15”, “TMT-25” kysymly tehnikalaryň käbir şaýlary ýetmezçilik edýär. Olaryň zerur gerekdigi barada maglumat berýärim. Olar şu aşakdakylardan ybarat:

1. 4 (dört) sany kebşirleýji;
2. “TMT-25” kysymly tehnikanyň 2 (iki) sany tigri (tekeri);
3. 12 (on iki) sany 3x3sm gaýka;
4. 6 (alty) sany tutawaç;
5. 1 (bir) kg 2,5x2,5 sm çüý.

*Balkan welaýatynyň Jebel  
“Duz” käniniň inžener-mehanigi*

*K. Güýjow*

*15.02.2012ý.*

## AJAÝYP ŞAHSYÝETLERIŇ DURMUŞYNDAN EÝERJEŇLI GOŞMA SÖZLEM

**297. Teksti okaň, ondan düzmeli we eýerjeňli goşma sözlemle-ri tapyň. Olaryň aratapawudyny düşündiriň.**

### **Magtymguly – şygryýet äleminiň ummany**

Magtymguly türkmen halkynyň milli şahyry, milli guwanjy, milli buýsanjy hasaplanýar. Türkmen diýlende, Magtymguly, Magtymguly diýlende türkmen diýen söz biygytyýar ýadyňa düşýär.

Döwletmämet Azadynyň döwürdeşi Durdy şahyr:

– Meniňkini sil alar, ýel alar, seniňkini il alar – diýip, Magtymgulynyň döredijiligine ýokary baha beripdir.

Magtymguly 1724-nji ýylda Etrek derýasynyň boýunda, Hajygowşan obasynda ylymly-bilimli maşgalada dogulýar. Ol önüp-ösen ýeri barada „Äleme belgilidir” atly goşgusynda şeýle maglumatlar bilen beýan edýär:

Bilmeýen soranlara aýdyň, bu garyp adymyz,

Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady Magtymgulydyr.

Magtymguly dünýä inende, kakasynyň dogan okaşan dosty Selim Magtym olara gezmäge gelýär. Olar çaganyň şolar ýaly atly, abraýly, asyly bolmagyny arzuwlap, oňa Magtymguly adyny dakýarlar.

Döwletmämet Azady ogluna döwrüň talabyna laýyk ýokary bilim bermek babatda-da, tagalla baryny edýär. Magtymgula arap, pars dillerinde suwara gürläp, okap hem ýazyp bilmegi öwredýär. Gündogaryň taryhyna, edebiyatyna, filosofiyasyna, şygyr sungatyna, yslam taglymatyna we beýleki ylymlara degişli kitaplar bilen tanyşdyrmaga gönükdirýär. Magtymguly Hywadaky Şirgazy medresesinde okap, öz bilimini has-da artdyrýar. Medrese onuň döredijilik ussatlygynyň kämilleşmegi üçin, belli bir derejede, öz täsirini ýetirýär. Şahyr medresede okan ýyllaryny „Şirgazy” atly şygrynda diňe bir süýji arzuwlar bilen ýatlaman, öz ussatlaryna, döwürdeşlerine minnetdarlygyny-da bildirýär.

Magtymguly külli türkmeniň bir saçagyň başyna ýygnanyp, agzybirlikde duz-çörek iýmegini, birek-birege ynanmagyň ýokary çägi, ygtybarly görnüşi hasaplaýar. Eger ähli halk bir çukura tüýkürip, bir agza garasa, uly güýjüň emele geljekdigine, onuň önünde hiç bir güýjüň durup bilmejekdigine ynanypdyr.

Magtymguly Watany söýüp, ony gözüň göreji ýaly gorap saklamagy wagyz edipdir (K. A. XVIII a. t. e.).

### **Ýadyňyzdamy?**

Eýerjeňli goşma sözlemede baş pikiri aňladýan sözlem baş sözlem bolup, onuň habaryny ýa-da beýleki bir agzasyny aýyklar gelýän sözlem bolsa eýerjeň sözlemdir.

**Meselem:**

**Adama ýagşylyk edip bilseň, ol mertebäni arşa göterýär.**

**298. Bölegi okaň. Ondan eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň haýsylarynyň baş we eýerjeň sözlemlerdigini anyklaň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Döwletmämmet Azady Magtymgulynyň birinji mugallymy bolanlygy sebäpli, ol döwrebap edep-terbiýäni kakasyndan alýar. Döwletmämmet Azady oglunyň zamanasynyň görnükli şahsyýeti bolup ýetişmegi üçin, oňa ähli mümkinçilikleri döredýär. Kakasynyň güýçli täsiri sebäpli, Magtymguly öz döwürdeşlerinden tapawutlanýar. Ol öz maşgala kitaphanasynda bar bolan kitaplaryň hemmesini doly okap gutarmak bilen kanagatlanmaýar...

Magtymguly dosty bilen Gündogar ýurtlary görmäge gidýär. Olar ilki dürli türkmen taýpalarynyň arasynda bolup, soňra Özbegistanda, Gazagystanda we Hindistanyň demirgazyk çäklerinde bolýarlar. Bu syýahatlar, gezelençler şahyryň dünýägaraýşyny giňeltmäge ep-esli ýardam berýär, dünýä akyl ýetirmek, dürli milletleriň ýaşayşy, döp-des-surlary oňa güýçli täsir edýär (K. A. XVIII a. t. e.).

**299. Tekstden eýerjeň sözlemleri tapyň, olaryň sözlemiň haýsy ýerinde gelendigini, özara baglanyşyny düşündüriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Müň ýyl mundan öň, Buharada Abu Aly Hüseyin ibn Abdallah ibn Hasan ibn Aly ibn Sina atly beýik akyldar ýaşap geçipdir. Ýewropada onuň ady Awisenna diýlip tutulýar. Lukmanlardan ol akyldar barada sorasaň, oňa beýik lukman diýýärler.

Matematikler bolsa ol ady belli matematik bolup, astronomiýanyň-da esasyňy goýujy diýýärler.

Edebiyatçylar bolsa şolar ýaly zehinli bolsaň, beýik ýazyjy, şahyr bolarsyň diýýärler.

Geologlardan sorasaň, ony geologiýanyň teoretigi ýaly zehinli diýýärler.

Saz barada aýdylanda, sazandalar şolar ýaly saza düşünäýseň, hakyky sazanda bolarsyň diýýärler.

Pelsepeçi alymlar söz sözlände, ylmy iş ýazanda, şolar ýaly sözläp, ýazyp biläýseň diýýärler.

Şol aýdylanlaryň hemmesi dogry. Şeýlelikde bu beýik akyldar we şypa beriji kim ol?

Ibn Sinanyň ylmy abraýy belentlere galyp, onuň ady bütün dünýä bellidir. Musulman dünýäsiniň kitaphanalarynda bolanynda, onuň kitaplary aýawly saklanyp, örän seýrek adamlara okamaga berilýär. Onuň döreden ylmy işleri, açyşlary Ýewropa ýurtlarynda köpeldilip, dünýäniň dürli dillerine terjime edilipdir. Orta Aziýada bu beýik akyldar barada aýdymlar aýdylyp, oňa bagyşlanyp, dürli legendalar düzülipdir.

**300. Ibn Sina degişli tekstiň meýilnamasyny düzüň. Böleklerle bölün, olary atlandyryň. Tekstiň mazmunyny eýerjeň sözlemleri getirip gürrüň beriň.**

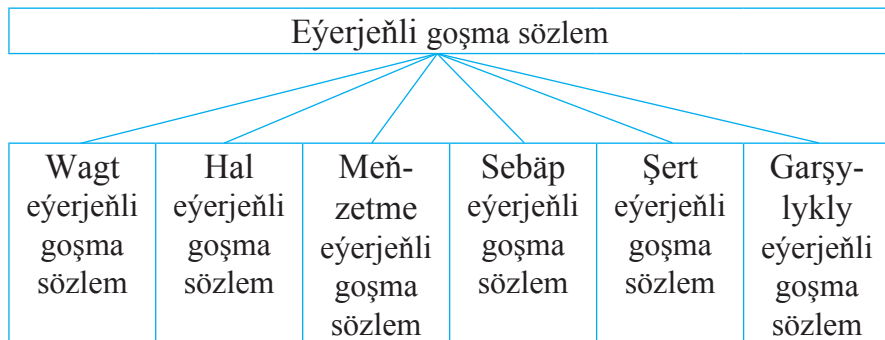
**301. Eýerjeňli goşma sözlemleri ýönekeý sözlemlere ýa-da düzmele goşma sözlemlere öwrüp ýazyň. Olaryň aratapawudyny görkeziň.**

**Nusga:**

Ibn Sinanyň ylmy abraýy belentlere galyp, onuň ady bütün dünýä bellidir. ***Ibn Sinanyň ady bütün dünýä bellidir.***

1. Abu Aly ibn Sinanyň döreden ylmy açyşlary Ýewropa ýurtlarynda köpeldilip, dürli dillere terjime edilipdir. 2. Abu Aly ibn Sinanyň kakasy barly adam bolansoň, ogluna gowy bilim bermek üçin ýörite mugallym saklaýar. 3. Agyr hassa emir 17 ýaşly ibn Sinany ýanyna çagyryp, ondan kömek sorayar. 4. Abu Aly ibn Sina beýik täjik alymy bolup, biziň eramyzyň 980-nji ýylynda eneden dogulýar. 5. Aýratyn-da medisina bu ýaş alym uly açyşlar edip, onuň ady Buhara emirliginiň köşgüne baryp ýetýär. 6. Emir ýaş alymy sylap, köşk kitaphanasından peýdalanmaga rugsat edýär.

**302. “Ýüzüňi Babaly görsün!” aňlatmasyna nähili düşüň-ýärsiňiz, ol haçan aýdylýar, manysyny aýdyp beriň.**



**303. Bölekleri okaň, wagt eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň habarynyň nähili ýasalandyklaryny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Myilly aga weli dünýämi gozgaýa. Gözümi ýumup diňleýärkäm, onuň sazyndan türkmen topragynyň ýylysyny, ysyny, hatda reňkinem aňýan ýaly. Her sözünü mazamlap gürleýänçä, ep-esli wagt geçdi.

Myilly halypanyň sazyny diňlänimde, lap edip diýdigim däl, hakyt ýaşasym gelýä. Çendan meýdanda gezip ýörkäň, öz-özün ünji tapyp gursagyň daralýa. Şonda mahal-mahal radiony açanymda, Myilly aga saz çalýa, birhili diňirgenýän. Myilly halypa çalyan bolsa, bar onsoň.

...Dünýe lybasyny üýtgeden ýaly bolýýa. Bu jüre ussatlar ölmänkä, yzyny dowam etdirjek şagirt taýýarlamaly (H. D. „Ş. ş.“).

**304. Okaň. Wagt eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, olaryň habarynyň ýasalýşyny aýdyp beriň. Eýerjeňli goşma sözlemleriň baglanyşgyny görkeziň.**

1. Satjak zatlaryňy çykarmazdan ozal, olaryň nyrhyny bilgin. Hojalygyň zyýan çekip ugrandygyny görseň, şol zyýan hojalygyňa zarba urmanka, girdejiňi köpeltmegiň ugruna çykgyn (“K.”). 2. Aralyk ýakynlap, daş atymlyga ýetende, kyrk atly parahat gelýän Göroglynyň üstüne „alla” diýip, at goýdy. Galtamanlar Mätel gelmänkä, taýýar bolup durdular. Kösäniň garaşmaga sabry ýetmän, Mäteliň önünden çykdy („G. d.”). 3. Bir gün Ýow bagşy uly märekäniň ortasynda gy-

zyp, aýdym aýdyp otyrka, şugulçynyň biri atasyna habar berýär. Aýdymyň örküç ýerinde gylyjyny başyndan aýlap, oglunyň depesinden inderjek bolanda, goluny tutupdyrlar. ...Şägirtler turmakçy bolanda, halypa howludan çykyp, olary ugratdy (H. D. „Ş. ş.“).

### Ýadyňyzdamy?

Wagt eýerjeň sözlemi baş sözlemeden aňladylýan pikiriň wagtyny görkezip, **haçan, näwagt** diýen soraglara jogap bolýar.

### 305. Bölekden wagt eýerjeň sözlemleri tapyň, habarynyň ýasalyşyna üns beriň. Dyngy belgileri dogry goýup göçüriň.

Bekmyrat baý gazamat naçalniginden Berdini öldürtmegi haýyş edip gaýdanson, onuň netijesini bilmäge Aşgabada baryp gaýdypdy. Häzir Bekmyrat baý öz tamynda garyndaşlary bilen gök çäýyň başynda gürrüňleşip otyrdy.

Oturanlaryň biri turjak bolup gozgananda, işik bilen des-deň, eginleri tereziläp duran, uzyn boýly ýigit salam berip, içerik girdi.

...Daşarda Suhan gatynyň:

– Häý, Bekmyrat baý, adamzat gapyl-da, şol gazamatda ýatan duşman oğlan ýumruk ýalyjagyndan meniň elimde ulaldy. ...Ony şol mahal bokurdagyndan gysyp, dem bermän, ýok ederdim – diýen sesi Berdiniň gulagyna ildi. Bu sözi öýde otyrka, Uzuk hem eşitdi. Suhan gaty ker bilen gürlüşän ýaly, gykylyklap:

– Gazamatda ýatjak wagtyny gutaryp, Mara bir gelsin bakaly. Onuň mende algysy bardyr, gitjek ýeri bolmaz – diýip, elini bulap goýberdi.

...Ağşam ep-esli gürrüňçilikden soň, Bekmyrat baý çykyp gitdi-de, soň dolanyp gelmedi (H. D. “Y.”).

### 306. Bölekden hal eýerjeň sözlemleri tapyň, sorag beriň. Olarda gymyldynyň nä halda ýüze çykandygyny aýdyp beriň.

### Ýadyňyzdamy?

Hal eýerjeň sözlemi baş sözlemiň işlikden bolan habaryna ýa işlikden bolan başga bir agzasyna baglanyp, gymyldy-hereketiň neneşi ýüze çykandygyny görkezip gelýär.



**307. Tekstden hal eýerjeň sözlemleri tapyň, sorag beriň. Olaryň habarynyň ýasalyşyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Ibn Sina kim ol? Abu Aly ibn Sina beýik täjik alymy bolup, ol biziň eramyzyn 980-nji ýylynda Buharadan uzak bolmadyk Afşana obasyn-da dogulýar. Kakasy barly adam bolansoň, ogluna gowy bilim bermek üçin ýörite mugallym saklaýar. Olaryň biri döwrüň talabyna laýyk Gurhan öwretse, ikinjisi dünýewi ylymlary öwretmek bilen meşgullanýar.

Buhara emiriniň köşk kitaphanasyn-da Ibn Sina diňe bir azyýaly alymlaryň, ýazyjylaryň gymmatly işleri bilen tanyş bolman, Gündogaryň, Gadymy Gresiyanyň, Riminiň beýik alymlarynyň döreden eserlerini düýpli öwrenýär. Onuň dünýägaraýşynyň emele gelip, giňelmegine türki halklaryň görnükli filosof alymy, lukmany, matematigi al-Farabynyň (870-950 ý.ý.) ylmy açyşlary örän güýçli täsir edýär.

Ýöne bu beýik alymyň medisina ugrundan ylmy iş bilen meşgullanmagy uzaga çekmän, täjik ýurdy basybaljylaryň eline geçýär. Erkinlik söýüji Ibn Sina basybaljylaryň köşgünde galman, Buhara bilen hoşlaşýar.

**308. Bölekden hal eýerjeňli goşma sözlemleriň baş we eýerjeň sözlemlerini tapyň, olaryň eýesiniň we habarynyň aşagyny çyzyp, depderiňize göçüriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Alym jahankeşde bolup, ylmy işini dowam etdirýär. Ol her gün 50 sahypta ýazman, dynç almaga, ýatmaga gitmändir. Ibn Sina aýratyn-da pelsepä we medisina bagyşlap, düýpli ylmy işleri döredýär. Alym şol ýyllarda “Keselden saplanyş” (17 kitap möçberinde) görnükli ylmy işini döredip, olarda öz pelsepesini jemleýär. Şol wagta çenli pelsepe we tebigy ylymlar boýunça täze açyşlaryny özünde jemleýän bu uly göwrümlü işi döredip, görnükli alym diňe Aziýa ýurtlarynda däl, Ýewropada tanalyp başlaýar. Sebäbi göwrümi taýdan örän uly wajyp meseleler çözülýär. Edil şol ýyllarda-da Ibn Sina “Medisinanyň kanunlary” kitabyny ýazyp, ony amaly taýdan toplanan ajaýyp materiallar, täze açyşlar bilen baýlaşdyrýar. Bu kitap XVIII asyra çenli Ýewropada medisina esasy ylmy iş bolup, ol 30 gezek neşir edilýär. Ýewropada we Aziýada ýaşaýan köp milletleriň diline terjime edilýär. Aziýada “Medisinanyň kanunlary” XIX asyra çenli, medisina biliminden baş hazyna hasap edilýär.

**309. Bölegi okaň. Hal eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, olaryň pikir aňladyşyny, baş agzalarynyň ulanylyşyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Beýik alym Ibn Sinany ykbal örän çalt Ispyhana eltýär. Alymyň durmuşynda täze döwür başlanýar. Bu ýerde Ibn Sina “Keselden saplanyş” kitabynyň soňky bölümini ýazyp, onuň gapdalyndan logikadan düýpli ylmy işini hem-de matematikadan, astronomiýadan birnäçe eserleri döredýär.

Ispyhanda beýik alym 20 tomluk “Adalatlylyk” pelsepe we ylmy işiniň üstünde işläp, onuň ýany bilen saz boýunça täze eserleri döredýär. Orta Aziýada gyjak saz guralyny döreden Ibn Sinadyr. Ol özüniň döredijilik işiniň köpüsini goşgy setirlerinde ýazyp, mazmuny örän düşnükli dilde döretmegi başarypdyr.

Sergezdançylyk, örän agyr iş alymyň saglygyny gitdikçe peseldýär. Ynsanlary bejerip bilen beýik alym özüni bejerip bilmeýär. 57 ýaşynda beýik alym wagtyndan öň, 1037-nji ýylyň 18-nji iýunynda aradan çykyppdyr diýlip hasaplanýar. Ol Watanyndan uzak Hemedanda jaýlanýar. Ölmezinden öň, özüne degişli zatlaryny garyplara paýlaýar.

**Ýadyňyzdamy?**

Meňzetme eýerjeňli goşma sözlemde baş sözlemdäki gymyldy-herket eýerjeň sözlemdäki gymyldy-herkete meňzedilýär. Baş we eýerjeň sözlem özara eýerjeň sözlemde **nähili**, baş sözlemde **şonuň ýaly**, **şol hili** diýen baglaýjy sözleri getirmek bilen baglanyşýar. Eýerjeň sözlemiň habary işligiň şert şekilinde bolýar.

**Meselem:**

Seniň hünäre garaýyşyň **nähili** bolsa, bilim derejäň hem **şonuň ýaly** bolmaly. Talyba **nähili** bilim berseň, görjek netijäň-de **şonuň ýaly** bolar.

**310. Böleklerden meňzetme eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň habarynyň hasyl bolşuny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

1. Gara Seytliýew nähili aýdymçy şahyr hasaplansa, onuň goşgularynyň her haýsy şonuň ýaly saha. Ol şahalaryň iýmişleriniň üstüne ähli drama, opera şahalaryny goşsaň, ol daragt şonuň ýaly ýükli has hem gözelleşýär. Giň göwünli, ýokary düşünjeli şahyr Gara Seyit-

liýewiň goşgularyny okasaň, onuň gahrymanlarynyň gözýetimi-de şonuň ýaly giň, örüsi uly. (K. G. „Ş. h. s.”).

2. Okuw-terbiýeçilik işini nähili gurnap bilseň, okuwçyň hem şonuň ýaly edepli bolar.

3. Pähim-paýhasy nähili ýerlikli ulanyp sözläp bilseň, köpçülikdäki abraýyň hem şonuň ýaly bolar.

4. Agyl nähili gurlan bolsa, dowarlar özlerine şolar ýaly orun taparlar.

5. Ibn Sinanyň döredijiliginiň beýikligine nähili syn etseň, onuň ylmy açýslary şonuň ýaly ölmez-ýitmezligine galýar.

6. Bu mesele barada meniň aýdanymy etseň, soňy şonuň ýaly gowy netije berer.

7. Ol özüni nähili alyp barsa, senem şonuň ýaly boluber.

### **311. Sözlemleri okaň. Olardan wagt, hal, meňzetme eýerjeň sözlemlerini tapyň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

1930-njy ýyllardan soň, Hojamyrat Baýlyýew sowatsyzlygy ýok edip, okuw işini ýola goýmakda uly işleri ýerine ýetirdi. Bu işleri gysga möhletde amal etmek üçin hünärmenler gerekdi. Milli kadrlar, okuw kitaplary ýetmezçilik edýärdi.

1931-1934-nji ýyllarda Hojamyrat Baýlyýew beýleki awtorlar bilen bilelikde 8 sany okuw kitabyňy ýazyp, olary neşirýata tabşyrdy. 1933-nji ýylda “Harplykdan soňky okuw kitaby” ilkinji gezek neşir edilip, ol soňky döwürlerde-de täzeden çap edildi.

1934-nji ýylda okuwça ýetirilen “Grammatika. Morfologiýa” birnäçe gezek çapdan çykyp, esasy okuw kitaby hökmünde peýdalanylýar. 1934-nji ýyldan oň, Hojamyrat Baýlyýew mekdeplerde türkmen dilinden haýsy okuw kitaplary ýetmezçilik etse, şonuň ýaly kitaplary ýazmagy göz öňünde tutupdyr. Bu zerur okuw kitaplar bilen mekdepleri doly üpjün etmän, türkmen diliniň beýleki meseleleri bilen meşgullanmak mümkin bolmandyr.

H.Baýlyýew ylmy ösdürmekde, gerekli hünärmenleri taýýarlap, sowatsyzlygy ýok etmek ugrunda ummasyz iş bitiren alymdyr. Ol saglyk ýagdaýynyň ýaramazlygyna garamazdan, biçak köp işläp, hemişe iş barasynda pikir ýöredipdir.

Söz tygşytlylygy, olary ýerlikli ulanyp, manyny anyklamak H.Baýlyýew üçin kanun bolupdyr. Şu ýerde N. A. Nekrasowyň:

„Sözlere elmydam ýeriň dar bolsun,

Pikirlere giňişligiň bar bolsun”

diýen nesihatyny ýatlap, ýaňralyga köpsözlülüge ýol bermek bolmaýandygyny aýdasyň gelýär. Hojamyrat Baýlyýew ýazanda-da, geplände-de hemişe şol nesihatdan ugur alan alymdyr.

### Ýadyňyzdamy?

Sebäp eýerjeň sözlemi baş sözlemde aňladylýan pikiriň sebäbini görkezýär. Baş sözlem bilen *sebäpli, üçin* kömekçileri arkaly baglanyşýar. Sebäp eýerjeň sözlemi *näme üçin, näme sebäpli* diýen soraglara jogap bolýar.

#### Meselem:

Bäsleşikde birinjiligi alanlygym *sebäpli*, men ýokary derejeli futbol toparynyň agzasy boldum. Ulag meselesiniň çözülandigi *üçin*, ýakyn günlerde okuwçylar Gökderä dynç almaga giderler.

**312. Bölegi okap, eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, olary depderiňize göçüriň. Habarlarynyň aşagyny çyzyň, ýasalysyny düşündiriň, dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Rus ýazuwy esasynda düzülen türkmen elipbiýine birbada geçilmän, mesele her taraply ara alnyp maslahatlaşyldy. 1939-njy ýylyň ýanwarynda Aşgabat raýonynyň we şäheriniň mugallymlary türkmen ýazuwyny rus elipbiýiniň esasynda düzmegiň zerurlygyny görkezip, metbugatda çykyş etdiler. Şol ýylyň awgustynda Baýramaly raýonynyň mugallymlary bu pikiri goldap, latyn elipbiýiniň deregine rus ýazuwy esasynda düzülen täze türkmen elipbiýine geçmek hakynda 300-den hem köp adam gatnaşan raýon maslahatynyň ýüzlenmesini kabul etdiler. Şondan soň hökümet dessine, täze elipbiýe geçmek barada karar kabul etdi.

Täze elipbiýe geçilmegi, türkmen-rus ikidilliliginiň ýaýramagy, türkmen ýazuwynyň taryhynda täze sahypa açdy. 1939-njy ýylyň 1-nji sentýabryndan başlap, ähli türkmen mekdeplerinde täze elipbiýe geçmegiň ähmiýeti has-da artdy.

**313. Tekstden sebäp eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, olaryň habarynyň ýasalysyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Gara Seýitliýew uly şahyr. Ulynyň täsiri köpe ýetýär. Köp şahyrlar onuň täsiri sebäpli, öz goşgularyny watançylyk, ynsanperwer-

lik ruhuna ýugurdylar. Ýüreginde zehin bar, şol sebäpli, şahyrlaryň her haýsy öz ýollaryny tapdylar. Gara Seýtliýewden täsir alandyklary üçin, olar özbaşdak, özboluşly häsiýete eýe bolan goşgulary düzdüler, sebäbi G.Seýtliýew olara täsir etdi.

Gara Seýtliýewiň goşgularynyň belli bogun ölçeginiň bolanlygyna görä, onuň äheňi-de, kapyýasy-da derrew özüni tanadýar:

Howlymyzda hemra bolup iki gumry ýaşaýar,

Görseň olar uzak günläp bir-birini ogşaýar.

Bir-birine bakanda-da, ogşap-ogşap bakýarlar...

...Näçe ýyldyr, şu söýginiň şaýady men her günde.

Okyjynyň bu setirleriň kimiňkidigini bilmegi üçin, sygryýet älemi bilen gyzylanýan adam bolmaly. Goşgynyň äheňine görä, onda diňe Gara Seýtliýewiň ýüzi görünýär. “Ş” sesi sebäpli, goşga mylaýym duýujlyk, “k”sesi içki güýji artdyrmak, “b”, “s”sesleri bolsa, göýä şol güýji ugrukdyryp goýberýär. “A”sesiniň gaýtalanýanlygyna görä, olaryň hemmesine ganat berýän ýaly bolup duýulýar (G. S. “S. e”).

### **314. Teksti okaň, ondan sebäp eýerjeň sözlemlerini tapyň, olaryň habarlarynyň ýasalyşyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Ussat şahyr. Ussatlyk hiç bir şahyra aňsatlyk bilen gelenok. Onsoňam, ýylmanak, büdremeýän, juda sazlaşykly setirleriň ýazylmagy üçin ussat bolmak gerek däl. Goşgularda akymly setirleriň, owazly kapyýalaryň barlygy sebäpli, oňa ussat diýmek bolmaz. Goşgynyň hili şol setirleriň her bir sözüne, harpyna salyp bilýän „demiňe” görä kesgitleňýär. Şahyrylygyň ähli gudraty-da şonda:

Aýt maňa, gözəl toprak näme beýle bugarýaň?

Ýagyş ýagyp, sil gelip bulandymy seň derýaň?

– Ýok – diýdi, maňa toprak. – Men hemişe bugarýan,

Işçiň derinden döreyän meni bürän bu duman!

Aňladýan manysyna görä, bu setirler käbir okyjyny бүdredýär. Emma okyjy hem dürli-dürli bolýar; biri daşky owazyna kowalaşýar, biri içki güýji aňlaýar. Güýji okyjy aňlaýanlygyna görä utýar (G. S. “S. e”).

**315. Hödürülenýän sözlemlere sebäp eýerjeň sözlemlerini goşup, depderiňize göçüriň. Sebäp eýerjeň sözlemleriň aşagyny çyzyň. Olaryň hasyl bolşuny düşündiriň.**

1. Ol ýyllyk işini ýazyp gutardy. 2. Diplom işiniň taslamasy gök ekerançylykdandy. 3. Okuw-tejribeligi Aşgabadyň “Agyzsuwy” kärhanasynda geçmeli boldum. 4. Aýdym-sazyň sesi belentden ýañlandy. 5. Howa örän petişdi. 6. “Awaza” dynç alyş zolagynyň açylyşy tapgyrlyýyn alnyp barylýardy.

**316. Bölekleri okaň, olardan eýerjeňli goşma sözlemleriň düzümindäki baş we eýerjeň sözlemleri tapyň. Eýerjeň sözlemleriň habarlarynyň ýasalýşyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

1 ...Eger Gözel Amanowna Orazyň tabşyrygyny soraýsa, näme jogap berjegimi oýlanýardym. Çyban ýarylyp dynaýmasa, ynjalyk bermeýşi ýaly, bu waka meni öz erkime goýmaýardy (S. A. “M. d.”).

2. Jygaly beg gojalsa-da, akly-paýhasy dürdäne ýalydy. Ol bir zat aýdanda, jedel edip durasy iş ýokdy. Häzirem şeýle boldy. Görogly birki gün dem-dynjyny alandan soň, ýol şaýyny tutdy. “Çandybile barsaň, meniň Genjim diýen oglum bolmalydyr. İlki şony tap” diýip, atasy Göroglu sargady (“G. d.”).

3. Annaguly ertir turup, çay-paýyny içip, ruhobelentlik bilen oba sowetiniň edarasyna ugrady. Barsa, ýoldaşlary ýygnanysyp başlapdyrlar. Ol ýarym sagat garaşandan soň, oglanlaryň hemmesi ýygandylar (A. D. “B. ý.”).

**317. Böleklerden şert eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, olardaky şert eýerjeň sözlemleriň sözlemiň niresinde getirilendigini düşündiriň. Olaryň habarynyň ýasalýşyny we dyngy belgileriň goýluşuny aýdyp beriň.**

Eger sen namazy diniň hatyrasy üçin okasyň gelmese, sagdyn düşünjäh üçin okagyn. Eger bu şertler saňa ýar bolsa, sen olary peýdalanmaga çalyşmalysyň. Perzent miwä meñzese, ata-ene daragta meñzeýändir. Ata-eneňe näçe hyzmat etseň, olaryň sen hakdaky doga-dilegleri şonça tiz hasyl bolar. Özüňe ýakyn adamyň işi düşse, oňa eliňden gelen kömegi etgin.

Eger biri ýagşylyk etse, derhal hoşal bolup öwezini doldurgyn (“K.”).

### Ýadyňzdamy?

Şert eýerjeň sözlemiň habary işligiň şert şekilinden hasyl bolýar. Şert eýerjeň sözlemi baş sözlem bilen *eger* baglaýjysy we *-sa, -se* goşulmasy arkaly baglanyşýar.

Şert eýerjeň sözlem baş sözlemden önde getirilip ulanylýar.

#### Meselem:

Azaşan yzyny **tapsa**, aýby ýok. Aý **dogs**a, älem görer. Ata-eneň hormatyna näme iş **etseň**, özüňden önen saňa şonuň ýaly hormat eder.

### 318. Şert eýerjeň sözlemleri tapyň. Olaryň hasyl bolşuny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.

Dil bilen orak orsaň, bil agyrmaz.

Şägirt halypadan ozdurmasa, hünär ýiter.

Kädi döwülse, kädi bar, maňa ýaman ady bar.

Kişi donun geýseň, syýyň silkeräk.

Ýol yzlasaň, gala barar, gep yzlasaň – bela.

Guýma gursak bolmasa, dürtme gursak neýlesin.

Göwün sygsa, göwre sygar.

Aý agyllasa, aýda ýagar, gün gulaklasa – günde.

Aý agyllasa, maýyl bolar, gün gulaklasa – gaý.

### 319. Şert eýerjeň sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň, aşagyny çyzyň, habarlarynyň ýasalşyna üns beriň, olaryň ýerleşiş orunlaryny düşündiriň. Dyngy belgileri ýerli-ýerinde dogry goýuň.

1. Soňra hassanyň damaryny barlap görgün. Eger damar başam bar-magyň astynda tarsyldap galyberse ganyň artyklygynyň nyşanydyr (“K.”).

2. Magtymguly sözüm dürdür bilene,

Başda huşuň bolsa söze gulak sal!

Kuwwatyň kemelder, güýjüň azalдар,

Keýpi kellä gelse, aklyň azdyrar.

Niçe işi akyl bilen jem etseň,

Pelek çaşyr bir gün, hasap tapmas sen.

Bu jan saglygynda haýyr gazangyl,

Ýer astyna girseň sowap tapmas sen.

Eý ýaranlar, bir bigaýrat ýigidiň,

Müň ýaman söz aýtsaň, janyňa degmez (M.).

### Ýadyňzdamy?

Garşylykly eýerjeň sözlemiň habary belli bir ýöňkeme bilen üýtgän işligiň şert şekiliniň soňuna **-da, -de** ownuk böleginiň ýa-da **hem** kömekçisiniň getirilmegi bilen hasyl bolýar.

#### Meselem:

Keýik meni **tanasa-da**, men ony tanamadym. Onuň bolşy geň **bolsa-da**, biz hiç zat bildirmedik.

**320. Bölegi okaň. Ondaky eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň, garşylykly eýerjeň sözlemleriň baş sözlemlere baglanýslaryny anyklaň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

1. “Ýaranjaňlyk – erbet gylyk” diýýärler,  
Beterräk diýseňem, rastdyr-rast.

Bar garany maňa sürtüp,  
Etseňiz-de uly gowur,  
Dünýe döräp bolan dälidir  
Meniň ýaly uly döwür... (K. G. “O. b”).

2. Men öz duran ýerime bellik etsem-de, gümmeziň göwrümini ölçär ýaly däl. Onuň içine girmegiň tärini gözläp oýlansam-da, belli netijä gelip bilmedim. Soňra otursam-tursam-da, onuň aralygy meni gyzyklandyrdy. Görüp otursam, aralyk bary-ýogy elli ädimlik ýol bolsa-da bolar, bolmasa hem ol-da ýok (“K.”).

**321. Bölekden garşylykly eýerjeň sözlemleri tapyň, depderiňize göçürüň, olaryň hasyl bolşuny düşündiriň. Dyngy belgileri dogry goýuň.**

Adam begense-de, gynansa-da oňa bir howp abansa-da, ol howatylanýar. Ilki bilen bolan, boljak zady onuň ýüregi duýýar. Gadym zamanlardan bäri, adam keselleriniň arasynda iň köp duşýany we iň agyry ýüregiň ruhy taýdan güýçden gaçmagy hasaplanypdyr. Ýürek bejerilmese-de, beden bejerilmeyär.

Derman tapylsa hem keselleriň hemmesinden gutulyp bolmaýar. Mähirli söz, ynam bilen näsagyň haly soralsa hem onuň ruhdan düşen ýüreginde ynam, gujur-gaýrat döreyär. Ol näsagyň gutulmagy üçin iň esasy derman bolýar. Ynam ýürekdäki rahat ýer bolsa hem oňa akyl kerweni hiç wagt ýetip bilmeýär.

Beden keseliniň dermanyňy öz ruhy ýüregimizden gözlesek hem ruhy ýüregiň dermanyňy, ýüregiň özünden, näsagyň hossarlarynyň,



dost-ýarlarynyň ýüreklerinden gözlemeli. Ýürek pikirlenip başlasa-da tebigatdan ýüregiň berýän maslahatyny almak mümkin däl. Şol duýgular daşdan alynýan duýgulara meňzeş bolsalar-da, olar daşdan däl-de, ýürekden gelýär (E. D. “S. b.”).

**322. Böleklerden garşylykly eýerjeňli goşma sözlemleri we garşylyk bildirýän düzmeli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň aratapawudyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

1. Aýaza tükenmez kuwwat beripdir,  
Emma Aýaz eýmenç zatlar görüpdir.  
Ol hem bolsa horluk üstüne horluk,  
Aýagyn her basan ýerinde zorluk.  
Çyragyň içinde gurçuk görünýär,  
Ol käte düýrülýär, käte gerilýär.

Wezirler aglaşyp, gözýaşyn seçýär,  
Şamçyrag ellerden-ellere geçýär (B. S. “A.”).

2. Gara at birdenkä aýylganç haýkyryp bir kişnedi welin, jyza baglap oturan badamyň püründen akja gyraw paýrap döküldi. Ýer-gök lertzana gelip, daglaryň başyndan düýe ýaly daşlar gümmürdäp gaýdana döndi. Oglanyň depe saçy üýsse-de, ol özüni eline aldy. Şol wagt öýüň iki taý gabsasy jarka açyldy we Akgyz dazlap daş çykdy. Gara atyň üstüniň boşdugyny görüp, “hyýk” edip, içini çekdi-de öwrülip, öýüň gamşyna ýaplandy (S. A. “G. g.”).

### Ýadyňyzdamy?

Garşylykly eýerjeňli goşma sözlemlerde-de garşylyk bildirýän düzmeli goşma sözlemlerdäki ýaly, biri beýlekisine garşylykly pikir aňladylyar. Düzmeli goşma sözlemlerde garşylyk bildirýän sözlemler özara *emma*, *ýöne*, *welin* baglaýjylary bilen baglanyşýarlar we olaryň her haýsy özbaşdak ulanylýar.

**323. Bölegi okaň, ondaky eýerjeňli goşma sözlemleri düzmeli goşma sözlemlere öwürip ýazyň, olaryň aratapawudyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Ýaz gelen dessine, gyş aýlary uçup giden guşlar yzlaryna dolanýarlar. Olar yssy ýurtlardan gaýdyp gelenlerinde bolsa, yüzlerce kilometr uzaklykdaky ýollary geçýärler.

Guşlar uzak ýurtlardan uçup gelenlerinden soň, olara ýaşar, köpeler ýaly höwürte edinmek gerek bolýar. Höwürtegelerde ýumurtga guzlap, neslini dowam etdirýärler. Olar çagalaryny ýmitlendirmek üçin, her hili mör-möjekleri awlamaly bolýarlar. Guşlar dürli ösümlükleriň tohumlaryny, her hili däneleri toplap, çagalaryny ýmitlendirýärler. Olar çagalaryny howpdan goramak üçin höwürtelelerinden habardar bolýarlar.

**324. Teksti okaň, ondaky eýerjeňli goşma sözlemleri düzmeli goşma sözlemlere öwürüp ýazyň. Olaryň aratapawudyny düşündiriň.**

Ýüpek gurçuklary tut ýapraklaryny iýýärler. Olar alty-ýedi günden soň ulalyp, derilerine sygmajak bolýarlar. Derilerini çalşyrjak bolup, zat ýmän, 24 sagat ýatýarlar. Ýene baş-alty gün geçenden soň, olar derilerini täzedan çalyşýarlar.

Gurçuklar baş ýaşyny dolduryp pile saraýarlar. Soň pileler güne serlip, gurçuklar öldürilýär. Eger tohum alynjak bolsa, pile güne serilmeyär. Pile güne serilmese, baş-alty gün geçenden soň, olaryň içindäki gurçuklar kebelek bolup çykýarlar. Bular hem ýüz çemesinde ýumurtga berip ölyärler. Bu ýumurtgajyklar örän kiçijik bolup, bir ýyl üstünden geçensoň, ýene gurçuga öwrülýärler.

**325. Bölegi okaň, ondaky düzmeli goşma sözlemleri eýerjeňli goşma sözlemlere öwürüp ýazyň. Olaryň aratapawudyny aýdyp beriň.**

Gyşyna günler ep-esli gysgalýar hem-de gijeler uzalýar. Käwagtlar howa aşa sowaýar we gar ýagyp başlaýar. Gyşda ýagan garlar käwagt eremän ýatýar, ýogsam maýyl günler hem bolýar.

Çagalar gyşda hezil edip oýnaýarlar, çünki olar sowukdan gorkmaýarlar. Olar gardan diň ýasaýarlar ýa-da garyň üstünde taýsyp oýnaýarlar. Gyşda köllerdäki, ýaplardaky suwlar doňýar, sebäbi käwagtlar gaty sowuk bolýar.

**326. Teksti üns berip okaň, ondan eýerjeňli goşma sözlemleriň dürli görnüşlerine degişli eýerjeň sözlemleri tapyň, depderiňize göçüriň. Dyngy belgileriň goýluşyny düşündiriň.**

Her näme hem bolsa, biziňkileriň seresaplylygy goldan bermän, ikinji gije geçiren çapawulçylyk daryşlary-da şowly geçdi. Şol gijä-

niň ertesi, daň ýagtylan badyna, töwerekde üýtgeşiklik görüldi. Biziň seňnerlerimiziň demirgazyk-gündogar tarapynda, duşmanyň ýatan leşgerlerinden hem aňyrky beýgiň üstünde bir baýdajyk galgap otyrdy. Iki aranyň uzak bolmagyna görä, baýdagyň reňki saýgartmaýardy. Emma welin onuň duşman leşgeriniň baýdagy dældigi, reňkiniň hem gara bolman, tutuşlaýyn gyrgyzydygy açyk mälimdi. Iki aradaky meýdan uzak bolandan soň, gyrgyzy reňk gara ýaly görünýärdi.

Şol zamanda biziň göterýän baýdagymyz gyzylady. Her bir atlybaşy serdaryň, batyryň özüniň kiçiräk gyzyl keteni baýdagy bolardy, ýaşulularyň öz aralarynda saýlaw bilen tutýan hanlarynyň baýdagy bolsa, olaryň hemmesiniňkiden uludy.

Gün dogup barýarka, ýene bir baýdak pasyrdap görüldi. Olar aňyrdan atlaryny ýuwaşja sürüp, dogry duşman leşgerine baka ýüzlendiler (A. G. “D.”).

### Ýadyňyzdamy?

Birnäçe eýerjeň sözlemi bolan goşma sözlemlerde eýerjeň sözlemleriň käbiri öz biri-birini aýyklassa, başga biri ýa-da birnäçesi baş sözleme baglanýarlar we ony aýyklaýarlar.

**327. Düzüminde birnäçe eýerjeň sözlemi bar bolan eýerjeňli goşma sözlemleriň özara baglanyşygyny düşündiriň. Dyngy belgileriň goýluşyna üns beriň.**

Iki-üç sagada çeken gazaply söweşden soň, Japarguly han çadyryny taşlap gaçdy. Onuň agyr leşgeri hem “Gaçan gutular, duran tutular” diýen ýaly, sozanguýruk bolup gaçmaga başlady, şehin-şahyň şirin-hurşyt nyşanly alabeder baýdagy hem gylç bilen çapylyp, atlaryň aýagynyň astynda galdy. Emma welin, ýaby bilen gatyr ýyndam ahal atlarynyň önünden gaçyp gutulyp bilmeýärler.

...Japarguly han özüniň ölümden sypyp gaçanyna begenip barýarka, onuň çat maňlaýyndand atly çozupdyr. Japarguly han yzyna dolanyp, basgy tapan goşunyňa barmaly hem alaçsyz söweşmeli bolupdyr. Garaňky gatlyşandan soň, Japarguly han ýanynyň azajyk adamy bilen ýene bir ugurdan gaçypdyr. Soň eşidişimize görä, Japarguly han hiç bir iş bitirmän, şahyň gazabyndan gorkusyna Nasyreddin şanyň ýanyna baryp bilmän, tä ölýänçä gizlenip gezipdir (A. G. “D.”).

**328. Basnýadan düzüminde birnäçe eýerjeň sözlemi bolan eýerjeňli goşma sözlemleri tapyň. Olaryň pikir aňladýslaryny we baglanyşygyny düşündiriň.**

Görse birgiden kerwen  
Ýetip gelýärmiş, ine.  
Görüp muny bu tilki,  
Kürsöp urdy hinine.

Goşlaryny ýerbe-ýer  
Goýansoňlar bir ýana,  
Düýeleri duşaklap,  
Göýberdiler meýdana.

Burunjyga ýel düşüp,  
Gurt açýardy köşejik.  
Art aýagy degdi-de,  
Dünđerildi, küýzejik.

Gulpy, agzy döwlensoň,  
Ýolaççylar küýzäni  
Tilkili hin agzynda  
Goýup gitdiler ony.

Käte gelip hininiň  
Agzyndan ol diň salýar.  
Elmydama bir heňde  
Kimdir onda hiňlenýär.

Gaçmasam-da men munda,  
Hemişelik galmaly.  
Näme bolsa şol bolsun,  
Ikibaşdan ölmeli! (A. K. “K. T.”).

**329. Dünýä dilleriniň morfologik bölünişi taýdan türkmen diliniň haýsy topara degişlidigini aýdyň.**

**330. Eýerjeňli goşma sözlemleriň görnüşlerini ulanyp, ykrar haty ýazmagy öwreniň. Nusgadan peýdalanyň.**

Ykrar haty döwlet edaralarynyň, önümçilik kärhanalarynyň, daýhan birleşikleriň, okuw mekdepleriniň işi, maddy gymmatlyklar barlananda ýazylýan resminamadyr.

Barlagy anyk, dogry geçirmek üçin ýörite toparça döredilýär. Onuň düzümine işi barlanýan edaranyň, bölümiň, kärhananyň, okuw mekdebiniň hünär aýratynlygyna laýyklykda hünärmen goşulýar. Çünki, ol hünärmen işiň gidişine, hiline, gymmatyna, ähmiýetine dogry baha berip bilýär.

Ykrar hatynyň durmuşyň dürli halatlary bilen bagly ýagdaýlarda ýazylýan wagtlary-da bolýar.

Ykrar haty ýazmak üçin aşakdaky şertler göz önünde tutulmaly:

1. Resminamanyň ady (ykrar haty).
2. Ykrar hatynyň ýazylan ýeri.
3. Ykrar hatynyň ýazylan wagty (senesi: güni, aýy, ýyly).
4. Ykrar hatynyň mazmuny şu aşakdaky maglumatlary öz içine alýar:
  - 4.1. ykrar hatynyň mazmunynyň näme hakyndalygy;
  - 4.2. ykrar haty ýazmaga hukuk berýän resminamanyň ady (esas), tertip sany;
  - 4.3. ykrar haty ýazmaga gatnaşýan şahsyň käri, wezipesi, ady, familiýasy;
  - 4.4. ykrar hatynyň ýazylmagynyň sebäpleri;
  - 4.5. ykrar haty ýazylmagy bilen ýüze çykarylýan delilleriň we hadysalaryň beýany;
  - 4.6. gellen netijeler we hödürülenýän teklipler.
5. Ykrar hatyna goşmaça.
6. Ykrar hatynyň iberilýän ýerleri hakynda maglumat.
7. Ykrar hatyny ýazmaga gatnaşýan adamlaryň gollary.

**Nusga:**

### **Ykrar haty**

Ahal welaýat Baharly etrap  
“Obahyzmat” paýdarlar jemgyýeti  
2010-njy ýylyň awgust aýynyň 11-i

### **Ulagjaýlaryň (garažlaryň) abat saklanyşyny barlamak hakynda**

Baharly etrap häkimliginiň 2010-njy ýylyň iýul aýynyň 30-nda-ky 131-nji buýrugy esasynda meniň, ýagny Baharly etrap häkimligi-

niň oba hojalyk bölüminiň baş hünärmeni inžener-mehanik D.Berdiýewiň, etrap häkimliginiň derňew toparynyň agzasy, inžener D.Saparowyň hem-de etrabyň “Watan” daýhan birleşiginiň mehanigi B.Baýramgeldiýewiň gatnaşmalarynda “Obahyzmat” paýdarlar jemgyýetinde ulagjaýlaryň abat saklanyşy barlandy. Barlag netijesinde ýüze çykarylan deliller:

1. 50 (elli) traktor üçin niýetlenen bassyrma bolup, ol abat saklanypdyr. Ýokarsy demir örtgi bilen örtülipdir. Töweregine gözenek edilipdir. Her traktor üçin aýratyn orun taýýarlanypdyr.

2. 45 (kyrk baş) orunlyk ýük awtoulaglary üçin ulagjaý bolup, onuň üstki örtügi bejerilmäge mätäç. Çünki örtük şifer bilen ýapylypdyr. Onuň köp ýeri döwür. Oba hojalyk tehnikasynyň gysyna nemden zyýan çekip, tomsuna gyzygyn howada zaýalanmak ähtimallygy bar.

3. 15 (on baş) orunlyk ýeňil awtoulag üçin ulagjaýyň diwarlary opurylypdyr, abatlanlymaga mätäç.

**Netije:** “Obahyzmat” paýdarlar jemgyýetiniň 45 orunlyk ýük we 15 orunlyk ýeňil awtoulaglar üçin ulagjaýlaryň bejeriş işlerini tiz 1 (bir) aýyň dowamynda (25.08.2010ý. – 25.09.2010ý.) geçirip gutarmak maslahat berildi.

**Teklip:** Iki ulagjaýda bejeriş işleri bilen bir möhletde 50 (elli) orunlyk traktorlar üçin niýetlenen bassyrmanyň töweregindäki gözenekleri aýryp, ýapyk ulagjaýa öwürmek teklip edildi.

Ykrar haty üç nusgada ýazylýar.

Birinji nusgasy – Ahal welaýat häkimligine iberilýär.

Ikinji nusgasy – derňew toparynyň başlygyna berilýär.

Üçünji nusgasy – etrap “Obahyzmat” paýdarlar jemgyýetine berilýär.

*Baharly etrap häkimliginiň  
baş hünärmeni, toparyň başlygy*

*D. Berdiýew*

*Etrap derňew toparynyň agzasy*

*D. Saparow*

*“Watan” daýhan birleşiginiň  
inžener-mehanigi*

*B.Baýramgeldiýew*

Harytlaryň (zatlaryň)  
jogapkärli saklanylyşynyň  
gowşurma-kabul etme

**Ykrar haty**

Aşgabat şäheri \_\_\_\_\_  
(ykrar hatynyň düzülen ýeri)

2012-nji ýylyň iýun aýynyň 23-inde Aşgabat ýük-gatnaw  
gümrükhanasynyň işgäriniň gatnaşmagynda \_\_\_\_\_  
wekil tarapyndan gowşurylan \_\_\_\_\_

(kärhananyň, guramanyň, şahsyň ady, familiýasy)

Aşakdaky ady agzalan harytlar (zatlar) jogapkärli saklanmak üçin  
kabul edildi we Türkmenistanyň araçäğinden geçirilende, gümrük  
resmiligini düzmek (taýýarlamak) üçin alyndy:

T/b	Atlary (zatlaryň her biriniň alamaty we nusgasy)	Sany (agramy)
1	2	3

Bellikler \_\_\_\_\_  
Harytlaryň (zatlaryň) jogapkärli

saklanylmagyna, berilmäge esas ýagdaýlar (şertler) hem-de ýokarda ýeke-ýeke ady  
tutulan zatlar

gözden geçirildimi (doly, bölek-bütewi, haýsy bölümde we haýsy maglumatlara  
görä (gözegçiligiň netijesinde; maglumatlara görämi ýa-da resminamalarda bar  
bolan haýsy ýazgyda zatlar gümrükhana üpjünçiliginiň geçirilişi barada bellik we  
başgalar).

Wekile \_\_\_\_\_  
(ady, familiýasy)

---

(kärhananyň, guramanyň ady)

Gümrükhana kanunlarynyň düzgünleri düşündirildi; harytlaryň (zatlaryň) saklanyşyny gümrük gözegçiliginde bolýandygy we şol düzgünleriň bozulmagyna onuň (işgäriň) jogapkärdigi aýdyldy.

*Rayatyň agzasy* \_\_\_\_\_  
(goly)

*Gümrük edarasynyň işgäri* \_\_\_\_\_  
(goly)

*Harytlary (zatlary) jogapkärli saklamak üçin aldym* \_\_\_\_\_  
(goly)

*Gatnaşdylar:* \_\_\_\_\_  
(gollar)

*Şu ykrar hatynyň nusgasyny aldym* \_\_\_\_\_ « \_\_\_\_\_ »



## GYSGALDYLAN SÖZLER

- “A. a.” g. – “Aşgabat aňşamy” gazetî.  
“D.” ž. – “Diýar” žurnaly.  
“G.” g. – “Galkynyş” gazetî.  
“M. g.” g. – “Mugallymlar gazetî”.  
“N.” g. – “Nesil” gazetî.  
“T. d.” g. – “Türkmen dili” gazetî.  
“T.” g. – “Türkmenistan” gazetî.  
“T.o.” ž. – “Täze oba” žurnaly.  
A. D. “K. k.” – A. Durdyýew, “Keýmir kör”.  
A. G. “S. e.” – A. Gowşudow, “Saýlanan eserler”.  
A. G. “P.” – A. Gowşudow, “Perman”.  
A. G. “D.” – A. Gowşudow, “Dordepel”.  
A. G. “G. a. m.” – A. Gowşudow, “Gandym awçynyň maşgalasy”.  
A. G. “G.” – A. Gurbanow, “Gülnar”.  
A. K. “K. T.” – A. Kekilow, “Küýze we tilki”.  
A. P. “Ý. e.” – A. Paýtyk, “Ýurt eýesi”.  
B. H. “G.” – B. Hudaýnazarow, “Gumlular”.  
B. H. “A. s. a.” – B. Hudaýnazarow, “Akar suwuň aýdymy”.  
B. H. “G. o.” – B. Hudaýnazarow, “Garaçägäniň ogullary”.  
B. K. “A. ä.” – B. Kerbabaýew, “Aýgytly ädim”.  
B. K. “J.” – B. Kerbabaýew, “Japbaklar”.  
B. K. “A.” – B. Kerbabaýew, “Amyderýa”.  
B. K., “S. e.” – B. Kerbabaýew, “Saýlanan eserler”.  
B. S. “D.” – B. Seýtäkow, “Doganlar”.  
B. S., A. – B. Seýtäkow, “Aýazhan”.

- “B. t.” g. – “Bereketli toprak” gazetisi.
- Ç. A. “E.” – Ç.Aşyrow, “Ekizler”.
- E. D. “B. h. b. s.” – E. Derýaýew, “Baldan hem bala süýji”.
- E. D. “S. b.” – E. Derýaýew, “Saglyk bolsun”.
- G. S. “S. e.” – G.Seýitlyýew, “Saýlanan eserler”.
- “G. a.” – “Gorkut ata”.
- “G.” – “Görogly”.
- “G. d.” – “Goroglynyň döreýşi”.
- G. G. “S. e.” – G. Gurbansähedow, “Saýlanan eserler”.
- G. G. T. M. – G. Gurbansähedow, “Toýly Mergen”.
- G. G. “Ç.” – G. Gurbansähedow, “Çakylyk”.
- G. G. “K. ç. a.” – G.Gurbansähedow, “Kärizden çykan adam”.
- G. E. “I. a.” – G. Ezizow, “Iki agaç”.
- G. K. “M.” – G. Kulyýew, “Magtymguly”.
- G. K. “E. i.” – G. Kulyýew, “Emiriň ilçisi”.
- G. K. “G. k.” – G. Kulyýew, “Gara kerwen”.
- H.D. “Ş. ş.” – H. Durdyýew, “Şabram şelpeler.”
- H. D., “Y.” – H. Derýaýew, “Ykbal”.
- H. Y. “I. a. b. o.” – H. Ysmaýylow, “Iki atanyň bir ogly”.
- H. Y. “M. g.” – H. Ysmaýylow, “Mugallymyň gyzy”.
- J. R. “S.e.” – J. Rummy, “Saýlanan eserler”.
- “K.” – “Kowusnama”.
- K. A. “XYIII a. t. e.” – K. Ataýew, “XYIII asyr türkmen edebiýaty”.
- K. G. “M.” – K. Gurbannepesow, “Menzil”.
- K. G., “O. b.” – K. Gurbannepesow, “Oýlanma baýry”.
- K. G., “Ý.ý.” – K. Gurbannepesow, “Ýedi ýaprak”.
- M. – Magtymguly.
- M. – Misgyngylyç.
- “M. g.” – Mugallymlar gazetisi
- N. S. “K.” – N. Saryhanow, “Kitap”.
- N. A. “Ý.- Z.” – N. Andalyp, “Ýusup – Züleyha”.
- N. J. “A. T.” – N.Jumaýew, “Aýdogdy Tahyrow”.

Ö. A. “Y.” – Ö. Abdyllyáýew, “Ynam”.  
R. E. “S. s.” – R. Esenow, “Şäherdäki salgymlar”.  
R. G. “O.” – R. Gelenow, “Oglaý”.  
R. G. “G. a.” – R. Gelenow, “Ganatly aýdymlar”.  
S. T. “M. r. b.” – S. Türkmenbaýy, “Meniň ruhobelentlik baharym”.  
S. A. “M. d. – S. Annasähedow, “Mukaddes daragt”.  
S. A. “G. g.” – S. Annasähedow, “Göroglynyň gözleginde”.  
S. A. “M.” – S. Ataýew, “Maýagözel”.  
Ş. G. “L.” – Ş. Geldiýewa, “Laçyn”.  
“T. h. e.” – “Türkmen halk ertekileri”.  
Ý. D. “E.” – Ý. Durdyýew, “Eneş”.  
Ý. D. “G.” – Ý. Durdyýew, “Güneş”.  
Ý. D. “Ý. y.” – Ý. Durdyýew, “Ýaşyl yşyklar”.  
Ý. M. “Ş.” – Ý. Mämmediýew, “Şapak”.  
Ý. M. “E. t.” – Ý. Mämmediýew, “Ene toprak”.  
“Ý. ý. ý.” – “Ýedigenim ýedi ýyldyz”.

## PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – A., Ylym, 2007.
2. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet adam üçindir. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň Beýik Galkynyş eýýamynyň Konstitusiyasy hakynda. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri, I. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri, II. A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy, I. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.
10. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy, II. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.
11. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Älem içre at gezer. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
12. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Janly rowaýat. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
13. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynda sözlän sözi. Türkmenabat, 06.03.2009. Mugallymlar gazetini, №29 (8005), 2009-njy ýyl, 9-njy mart.

14. Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatyna gatnaşyjylaryň türkmen halkyna ýüzlenmesi. Mugallymlar gazetini, №29 (8005), 2009-njy ýyl, 9-njy mart.
15. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzyň döredijilik intelligensiýasynyň wekilleri bilen geçiren duşuşygynda sözlän sözi. Mugallymlar gazetini, №25 (8157), 2010-njy ýyl, 26-njy fewral.
16. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Daşoguz şäherinde geçen Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynyň mejlisinde sözlän sözi. Edebiýat we sungat, №21 (3770), 2010-njy ýyl, 21-nji maý.
17. Mugallym, esger, ilhalar ynsan Berdimuhamet Annaýewiň gahrymançylykly ömür ýoly. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
18. Türkmenistanyň Kanuny. Bilim hakynda. Mugallymlar gazetini, 2009-njy ýyl, 21-nji awgust. № 100-101 (8076-8077).
19. Türkmenistanyň kanuny. Tohumçylyk hakynda. Türkmenistan, №118 (26106), 2010-njy ýyl, 17-nji maý.
20. *Azymow P., Akbäbäýew A., Atanyýazow S., Çaryýew M., Weyisow B.* Türkmen dili. Orta mekdepleriň VII synpy üçin synag okuw kitaby. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
21. *Azymow P., Akbäbäýew A., Atanyýazow S., Çaryýew M., Weyisow B.* Türkmen dili. Orta mekdepleriň VIII synpy üçin synag okuw kitaby. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
22. *Garahanow S., Garryýewa O.* Türkmen dili. Orta mekdepleriň VI synpy üçin synag okuw kitaby. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
23. *Garayew N., Ballyýew Ý.* Türkmen dili. Orta mekdepleriň 9-njy synpy üçin synag okuw kitaby. – A., “Magaryf”, 2000.
24. *Güjükow S., Sähedowa K.* Türkmen dili. Orta mekdepleriň V synpy üçin synag okuw kitaby. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
25. *Magtymguly.* – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
27. *Zelili.* “Ýedigen” kitaphanajygy. – A., Turan, 1991.
26. *Söýegow M.* Iş dolandyryş. – A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 1993.

## MAZMUNY

Giriş . . . . .	7
Türkmenistan – täze özgertmeler ýurdy. Atlar . . . . .	9
Ruhy kämillik – halkyň baýlygy. Sypatlar . . . . .	34
Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri. Sanlar . . . . .	46
Edebi miras – ebedi miras. Çalyşmalar. . . . .	53
Bilimli nesil – kuwwatly Watan. Işlikler . . . . .	60
Ynsan we tebigat. Hallar. . . . .	105
Ýokary okuw mekdebi. Kitaphana. Umumy ýaşayyş jaýy.	
Ýönekeý sözlem . . . . .	133
Meniň hünärim. Goşma sözlem. Düzmeli goşma sözlem. . . . .	164
Ajaýyp şahsyýetleriň durmuşyndan. Eýerjeňli goşma sözlem . . . . .	172
Peýdalanylan edebiýatlar . . . . .	193
Gysgaldylan sözler . . . . .	195

*Gülzar Hydyrowna Meňliyewa,  
Gyzylgül Annamyradowna Akmämmedowa*

## DIL TAÝÝARLYGY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktory	<i>T. Sadykow</i>
Teh. redaktor	<i>T. Aslanowa</i>
Kompýuter bezegi	<i>O. Gataulina</i>

Ýygnamaga berildi 30.07.2012. Çap etmäge rugsat edildi 17.12.2012.  
Ölçeği 60x90 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Ofset kagyzy. Edebi garnitura.  
Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi 12,5. Çap listi 12,5. Hasap-neşir listi 7,85.  
Neşir № 84. Sargyt № 6 . Sany 1500.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.  
744000. Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.